

Водич за
примену Законика
о кривичном поступку
Републике Србије

Водич за примену Законика о кривичном поступку Републике Србије

Пројекат „Имплементација новог Законика о кривичном поступку Републике Србије“ финансира Европска унија а спроводи га конзорцијум предвођен компанијом БС Јуроп (B&S Europe).
Директна корисничка институција је Правосудна академија.

Делегација Европске уније
у Републици Србији

Водич за примену Законика о кривичном поступку Републике Србије

Дизајн и припрема
Позитив МВП

Штампа
Графолик, Београд

Тираж
2.000

Београд 2015.

Ова публикација је настала уз финансијску подршку Европске уније. Садржај публикације је искључиво одговорност пројекта „Имплементација новог Законика о кривичном поступку“ и ни на који начин не одражава ставове Европске уније.

САДРЖАЈ

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ	6

ПОГЛАВЉЕ I ОПШТЕ ТЕМЕ И КОНЦЕПТУАЛНА ПИТАЊА

1.1 Опредељење законодавца за претежно адверсарни систем кривичног поступка	10
1.2 Положај јавног тужиоца - руководиоца предистраге и истраге и коначни доносилац одлука о доказним радњама и кривичном гоњењу	17
1.3 Координација између јавног тужиоца и полиције током предистражног поступка (ниво аутономије полиције)	20
1.4 Координација између јавног тужиоца и полиције током истраге (ниво аутономије полиције)	24
1.5 Потреба за хармонизацијом правног оквира	24
1.6 Судија за претходни поступак	28

ПОГЛАВЉЕ II ПОСЕБНА ПИТАЊА

2.1 Обавеза полиције да обавести јавног тужиоца о извршењу кривичног дела	32
2.2 Увиђај	33
Правни основ уласка у приватне просторије ради вршења увиђаја	33
2.3 Претресање	34
Основ претресања	34
Извршавање наредбе за претрес	34
Услови за претресање стана и других просторија без наредбе суда	36
2.4 Обим претресања	38

Претресање лица без наредбе суда	38
Обавеза полиције да обавести јавног тужиоца о предузетом претресу	40
Процена законитости претресања од стране суда	40
Домашај примене члана 16, ст. 1 Зкп	41
2.5 Привремено одузимање предмета	42
Претресање одузетих предмета	43
Претрес уређаја за аутоматску обраду података	44
2.6 Испитивање сведока	45
Обавеза полиције да упозори привилеговане сведоке	45
Право сведока да ускрати одговор на одређена питања	46
Посебно осетљиви сведоци	49
Узимање узорака	51
2.7 Правна заштита комуникације	54
Тајни надзор комуникације	56
Снимак разговора као доказ	58
Употреба доказа прибављених у другом кривичном поступку	58
2.8 Доказне радње одбране	60
Разговор са лицима која одбрани могу пружити одређене податке	60
Прибављене писане изјаве	61
2.9 Наредба о спровођењу истраге	62
2.10 Споразуми јавног тужиоца и окривљеног	63
Опште напомене	63
Судска контрола споразума о признању кривичног дела	64
2.11 Испитивање сведока током главног претреса	67
Ко може непосредно постављати питања сведоку (чл. 402, Ст. 2 ЗКП)	68

Редослед испитивања сведока (чл. 2, Ст. 1, Тач. 21 И 22, чл. 402, Ст. 3, 4 И 6 ЗКП)	68
Посебна правила о испитивању сведока (чл. 98, 397, Ст. 4 И 5 зкп)	68
Улога суда (чл. 402, 397 И 398 ЗКП)	72

ПОГЛАВЉЕ III ПРИЛОЗИ ДОМАЋИХ СТРУЧЊАКА

3.1 Примена дактилоскопије у спровођењу истраге	78
3.2 Форензичка фонетика	90
3.3 Криминалистичка балистика	106
3.4 Остаци након пуцања из ватреног оружја (ГСП честице)	126
3.5 ДНК као доказ у форензици	136
3.6 Провере преко управе за спречавање прања новца	150
3.7 Вештачење рукописа	162
3.8 Прикупљање и обезбеђивање дигиталних доказа	166
3.9 Вештина писања пресуда	178
3.10 Вештине комуникације у испитивању сведока	184
3.11 Примена психолошких сазнања при процени веродостојности исказа сведока	208

Уводне напомене

Водич који је пред Вама представља један од најважнијих резултата пројекта „Имплементација новог Законика о кривичном поступку“, финансираног од стране Европске уније и спроведеног у сарадњи са Правосудном академијом као главним корисником пројекта.

Основна сврха пројекта је била јачање капацитета српског правосуђа за примену Законика о кривичном поступку и подршка преласку са претежно инквизиторског на поступак са израженим адверсарним карактеристикама. Кроз три одвојене компоненте, коришћењем различитих приступа обрађивани су бројни изазови које је нови Законик поставио пред учеснике у кривичном поступку.

Кључну компоненту пројекта представљале су обуке за судије, тужиоце, полицију и браниоце. Методологија коришћена током обука је осмишљена тако да омогући интерактивни приступ, усмерен на решавање практичних проблема и отворену дискусију представника све четири професионалне групе о спорним одредбама ЗКП и проблемима који се јављају у примени. Истовремено учешће судија, тужилаца, полиције и бранилаца је допринело и бољем разумевању њихових измењених улога, размени искустава и унапређењу међусобне сарадње.

Уместо класичних предавања, обуке су биле организоване у форми радионица током којих су учесници имали прилику да продубе своја знања и стекну различите вештине које су потребне за ефикасно вођење кривичног поступка. Филозофија која се налазила у основи примењене методологије је била та, да ефикасна истрага и суђење захтевају и низ других знања и вештина које не спадају нужно у домен права, које превазилазе познавање ЗКП и могу бити коришћене и у случају његове измене.

У току осамнаест месеци, организовано је 48 дводневних обука и 14 округлих столова и радионица у Београду, Новом Саду, Нишу и Крагујевцу, за више од 1500 судија, тужилаца, полицијских службеника и бранилаца из целе Србије.

Обуке су биле подељене у циклусе, у складу са различитим фазама кривичног поступка, од предистраге и истраге, до главног претреса и доношења пресуде. Сваки циклус је био заснован на практичном случају, а учесници су кроз различите вежбе заједно радили на идентификовању изазова и проблема у примени ЗКП и њиховом решавању. Осим рада на анализи правних питања која произлазе из законског текста, кроз сваки циклус учесници су стицали и друге вештине као што су: осмишљавање стратегије истраге, употреба различитих техника комуникације, вештине

унакрсног испитивања, и знања попут компјутерске форензике, ДНК анализе, дактилоскопије, балистике и слично.

Сврха овог Водича је да искуства и знања стечена током обука преточи у практично средство за примену ЗКП. Резултати вежби и отворених дискусија представљени у Водичу, могу бити изузетно корисни у свакодневном раду судија и тужилаца јер нуде детаљан преглед проблематичних законских одредби и њиховог могућег тумачења и примене. Осим тога, Водич садржи и драгоцену знања из различитих форензичких дисциплина као и низ практичних вештина које су неопходне за ефикасно спровођење кривичног поступка.

Водич је подељен у три поглавља. Прво поглавље је посвећено општим питањима која произлазе из концептуалних промена уведених ЗКП које су по обиму такве да прожимају целокупан ток кривичног поступка и значајно мењају улоге његових учесника.

Друго поглавље се бави посебним питањима која су током спроведених обука идентификована као проблематична због недовољно јасног законског текста или због неусклађености појединих одредби са измењеном концепцијом кривичног поступка. Садржај овог поглавља представља одраз дискусија вођених током обука и закључака до којих су учесници дошли кроз међусобну размену мишљења и искустава. Истовремено, ово поглавље пружа и драгоцен увид у начине на који се ЗКП тумачи и примењује у пракси.

Последње поглавље је сачињено од прилога домаћих стручњака који су учествовали у спровођењу обука. Оно има за циљ да судијама и тужиоцима приближи научне дисциплине и процедуре на којима се заснивају различите врсте вештачења и пружи основу за боље разумевање налаза и мишљења вештака, њихово испитивање и оцену доказне вредности вештачења. Поред тога, поглавље нуди и знања из области комуникације, примене психологије у процени веродостојности исказа као и смернице за писање пресуда.

Треће поглавље је по стилу и структури различито одосталих, будући да представља скуп радова различитих аутора. Употребљена терминологија или начин на који су појединачни прилози даље подељени и организовани одсликавају специфичност обрађиване тематике као и лични стил сваког од аутора.

Драгоцен допринос писању овог водича дали су Маурицио Салустро, Ана Петровић-Јовановић и Алберто Паскверо.

Свесрдну подршку у припреми и финализацији пружили су Јасмина Крунић и Никола Стојковић.

1

Опште теме и
концептуална
питања

Опште теме и концептуална питања

1.1 | Опредељење законодавца за претежно адверсарни систем кривичног поступка

Законик о кривичном поступку Републике Србије¹ (ЗКП) представља избор законодавца да напусти претходни, претежно инквизиторски модел кривичног поступка и да се окрене моделу са израженим адверсарним карактеристикама.

Изрази адверсарни и инквизиторски се односе на моделе кривичног поступка који имају различите основне карактеристике. Будући да је реч углавном о академским разматрањима, не постоји јединство у погледу суштинских обележја ова два система. Другим речима, подела постоји више на теоријском нивоу, док су у различитим историјским периодима два модела комбинована на различите начине.

Данас се може рећи да су сви системи **мешовите природе**. Подвођење конкретног система под један или други модел зависи од тога шта се од стране теорије сматра основним карактеристикама адверсарног односно инквизиторског модела. У сваком случају, очигледно је да су сви системи углавном хибридне природе.

У новије време адверсарни модели су почели да усвајају неке елементе инвизиторног система. С друге стране, многи инквизиторни системи (често критиковани као неефикасни, бирократски и системи који не уважавају у довољној мери претпоставку невиности) су реформисани, управо путем увођења неких елемената адверсарног модела.

Сматра се да **адверсарни систем** произлази из прецедентног права, тј. англосаксонске правне традиције, иако су Римљани још у другом веку п.н.е. имали адверсарни систем – *Quaestiones perpetuae*.

¹ Службени гласник РС, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 и 55/2014.

Основне карактеристике **адверсарног система** су следеће:

- а) принцип „обавезујућих прецедената“ или *stare decisis* - одлуке виших судова су обавезујуће за ниже судове; на овај начин систем покушава да осигура стабилност и предвидљивост судске праксе;
- б) принцип „дискреционог кривичног гоњења“ - чак и када постоје ваљани докази, случај ће бити процесуиран једино уколико је то у јавном интересу. Будући да су ресурси ограничени, ефикасност система се боље постиже путем селекције случајева на основу јасно утврђених критеријума;
- в) одговорност за прикупљање доказа који ће бити изведени пред судом лежи на странкама, односно полицији и одбрани - на доказне активности се гледа са неповерењем и употреба материјала прикупљених пре суђења је ограничена;
- г) пасивна улога судије током суђења - терет доказивања је на тужиоцу; суд се стара о легалности поступка; поротници утврђују чињенице и доносе необразложену пресуду о кривици или невиности окривљеног.

Инквизиторски систем је карактеристичан за европско-континенталну правну традицију, иако се системи који и даље постоје у одређеним европским земљама, као што је на пример Француска, и системи који су уведени током последње деценије XX века, као што је на пример италијански, могу сматрати „мешовитим Наполеоновим системима“.

Мешовити систем представља покушај комбиновања и помирења два система – инквизиторског и адверсарног – у циљу проналажења компромиса између потребе да се друштво заштити и потребе да се окривљеном пружи све процесне гаранције.

Code d'instruction criminelle који је 1808. године усвојен у Француској предвиђао је две фазе кривичног поступка: 1) фазу истраге која је углавном била инквизиторска; и 2) судећу фазу, која је углавном била адверсарне природе. Истрага је била тајна и спровођена је од стране истражног судије. Међутим, постојала су одређена одступања од чисто инквизиторског модела: 1) истрага је могла бити покренута и окончана искључиво на захтев јавног тужиоца, који би на крају истраге или поднео оптужницу суду или би захтевао пуштање окривљеног на слободу, 2) истражни судија није могао да одбије захтев јавног тужиоца за покретање истраге, 3) окривљени је имао могућност да, пре почетка суђења, оспорава оптужбу пред *Chambre d'accusation*.

Сама судећа фаза је такође била мешовитог типа будући да су а) су сведоци испитивани од стране председника већа и б) списи из истраге читани и коришћени од стране суда приликом доношења пресуде.

Описани модел је био критикован између осталог и због тога што је истрага била тајна тако да одбрана није могла да има било какав утицај на прикупљање доказа. Такође, две фазе (истрага и суђење) нису биле јасно раздвојене, до те мере да је судеће веће могло да користи материјале из истраге, на пример записнике о испитивању сведока, приликом пресуђења.

Међутим, важно је напоменути да је упркос наведеним критикама, увођење мешовитог система било доживљено као цивилизацијски напредак, а сам систем је посредством Наполеонове армије уведен у све европско-континенталне земље. Након поновног успостављања апсолутистичке монархије, инквизиторски системи су били поново уведени. Током XIX века либерални покрети су морали да се боре за поновно увођење мешовитог система, који је доживљаван као велики искорак у правцу обезбеђења људских права и слобода.

Основне карактеристике инквизиторског система су:

- а) убедљива снага судских одлука - одлуке виших судова нису обавезујуће за ниже судове, јуриспруденција је слободна да се развија, међутим, чврсто устављена судска пракса - *jurisprudence constant* је ауторитативна. Судови могу одступити од такве праксе, али свако одступање мора бити добро образложено како би убедило виши суд, који ће у супротном преиначити одлуку;
- б) начело „обавезног кривичног гоњења“ - ово начело је јасан израз начела легалитета – једнакости свих пред законом. Сходно томе, сва кривична дела се морају процесуирати;
- в) државни орган има функцију спровођења истраге - независан тужилац или истражни судија прикупља доказе који ће бити изведени на главном претресу;
- г) активна улога судије током суђења - вођење суђења је у рукама судије који као полазну основу има списе предмета са свим доказима који су прикупљени током истраге; суд има кључну улогу у испитивању сведока.

Као што је већ речено, нови ЗКП Србије је направио искорак ка претежно адверсарном систему кривичног поступка. **Истражни судија је престао да постоји као орган поступка.** Сада истрагу спроводи јавни тужилац. Разликовање између предистраге и истраге је задржано, међутим јавни тужилац има водећу улогу током обе фазе.

Основни циљ предистраге јесте да се јавном тужиоцу обезбеде потребне информације како би могао да одлучи да ли да спроведе истрагу (чл. 282 ЗКП). Када су прикупљене информације и докази довољни за „основе сумње“ (чл. 2, ст. 1, тач. 17 ЗКП), јавни тужилац доноси наредбу о спровођењу истраге (чл. 296 ЗКП).

С друге стране, **циљ истражне фазе поступка** је да се прикупе докази и подаци на основу којих јавни тужилац одлучује да ли да подигне оптужницу, и за које кривично дело (чл. 295 ЗКП). Разлика у односу на претходни систем, који је био инспирисан принципом „материјалне истине“ јасна је на први поглед.

У новом систему крајњи циљ истраге није да се утврди „шта се догодило“, већ да се прикупе докази који су довољни да покажу да ли је хипотеза тужилаштва у односу на окривљеног утемељена или не.

Новоприхваћена филозофија поступка има одлучујући утицај на фазе предистраге и истраге. Наиме, у новом систему јавни тужилац ће формулисати неколико теорија које ће кроз адекватне доказне радње одбацити или задржати. На крају, уколико једна од формулисаних хипотеза буде довољно потврђена и опстане упркос свим покушајима оповргавања, она ће бити основ за оптужницу.

У складу са тим, током предистраге и истраге јавни тужилац прикупља само оне доказе за које сматра да су довољни и неопходни за подизање оптужнице. Очигледно је да ово обавезује јавног тужиоца да константно прави избор и неизбежно преузима ризик за те изборе.

На пример, замислите случај у којем постоји велики број доступних сведока одређеног кривичног дела (20, 30 или чак 100); и замислите да јавни тужилац испита одређени број сведока (5 или 6) чије се изјаве покажу конзистентним. У таквој ситуацији, јавни тужилац ће морати да донесе одлуку да ли да:

- а) престане са испитивањем преосталих сведока који ће му вероватно дати исте информације. У том случају јавни тужилац ће морати да преузме ризик да ће одбрана (која је сада активна током истраге) да испита преостале сведоке и можда дискредитује оне који су испитани од стране јавног тужиоца; или
- б) настави са испитивањем сведока и можда испита све расположиве сведоке, чиме ће избећи поменути ризик, али ће у исто време одложити предузимање других радњи и суочити се са могућим негативним последицама које такво одлагање са собом носи (на пример, прекасно ће се фокусирати на друге битне истражне радње и кораке).

Док јавни тужилац формално спроводи истрагу (чл. 298, ст. 1 ЗКП), он је овлашћен да повери полицији извршење појединих доказних радњи (чл. 299, ст. 4 ЗКП). Полиција поступа по налозима јавног тужиоца, који може наложити полицији предузимање одређених радњи и пре него што је кривично дело откривено (чл. 285, ст. 3 ЗКП). Међутим, у одређеним околностима полиција може и самостално да преузима иницијативу усмерену на идентификовање и проналажење учинилаца и обезбеђивање доказа (чл. 286 ЗКП). Полиција је увек у обавези да јавног тужиоца обавештава о предузетим корацима, као и о напретку који постиже (чл. 286, ст. 4 ЗКП).

Важна новина ЗКП јесте **право осумњиченог и његовог браниоца да „самостално прикупља[ју] доказе и материјал у корист одбране“** (чл. 301, ст. 1 ЗКП). Одбрана такође може предложити јавном тужиоцу предузимање одређених доказних радњи (чл. 302 ЗКП). У случају да јавни тужилац одбије предлог, одбрана може захтевати од судије за претходни поступак да наложи јавном тужиоцу да предузме предложену доказну радњу. Ове одредбе потврђују право осумњиченог да се брани тако што ће доказивати свој случај, уместо да само оповргава наводе јавног тужиоца, и на тај начин додељују одбрани проактивну улогу у поступку.

У овом систему, **судија за претходни поступак нема активну улогу током истраге али врши функцију гаранта легалности** доказних радњи, и то тако што одлучује о питањима која утичу на поштовање фундаменталних права осумњиченог (на пример, претрес, посебне доказне радње и рестриктивне мере које се предузимају према окривљеном).

Нови принципи који се налазе у основи ЗКП такође имају великог утицаја и на **фазу главног претреса. Сада је на странкама** у поступку (јавном тужиоцу и окривљеном) **да предлажу доказе.**

Редослед извођења доказа прати логику терета доказивања (чл. 15, ст. 2 ЗКП): прво се изводе докази које је предложио тужилац, потом докази које предложи одбрана, након тога докази чије извођење је одредио суд, по службеној дужности и по предлогу оштећеног (чл. 396, ст. 1 ЗКП).

Када је реч о испитивању сведока, најпре се обавља **основно испитивање** од стране странке која је предложила сведока, а затим супротна странка има право на **унакрсно испитивање**; на крају суд може постављати питања сведоку (чл. 402 ЗКП).

Употреба доказа који су прикупљени током истраге је условљена њиховим извођењем на главном претресу (чл. 405 ЗКП).

Међутим, изненађујуће је да нови ЗКП предвиђа да се „списи сачињени током истраге од стране јавног тужиоца“ достављају суду заједно са оптужницом (чл. 333, ст. 1 ЗКП). На тај начин, **судско веће је увек упознато са свим доказима** који су прикупљени током истраге, што није у потпуности у складу са принципом адверсарности.

У адверсарном поступку, пре почетка суђења суд треба да зна што је мање могуће о самом предмету и доказима и да своје закључке доноси само на основу доказа изведених на главном претресу. Ово је заиста и предвиђено као правило новим ЗКП (чл. 419, ст. 1 ЗКП); међутим, нереално је очекивати да релевантан доказ који није изведен на главном претресу, а који је познат суду, неће утицати на суд приликом доношења пресуде.

Члан 15 ЗКП је кључна одредба која дефинише улогу суда тако што предвиђа да:

- а) је доказни поступак регулисан ЗКП
- б) терет доказивања оптужбе је на тужиоцу
- в) странке предлажу доказе.

Све друге одредбе ЗКП које се односе на улогу суда (чл. 337, ст. 3, чл. 350, ст. 2, чл. 408, ст. 1 и чл. 414, ст. 1 ЗКП) произлазе из ове одредбе и потврђују принцип који је у њој садржан.

Проблематична одредба чл. 15 јесте ст. 4, који одређује када је суду дозвољено да на сопствену иницијативу интервенише у доказном поступку, тако што ће наложити странкама да предложе допунске доказе или изузетно, сам одредити извођење таквих доказа. Ова одредба се очигледно односи на тренутак када је доказни поступак завршен, а суд, вршећи свеобухватну оцену доказа, нађе да су изведени докази противречни или нејасни.

То су услови који, уколико се испуне, овлашћују суд да преузме поменути иницијативу.

Последњи део ст. 4 није толико битан („да је то неопходно [...]“) јер он само наглашава да суд може да преузме иницијативу једино у погледу релевантних доказа.

Прво запажање је да ст. 4 очигледно поставља двоструки услов, али у стварности једини услов јесте да је ситуација остала нејасна и након што је суд извршио оцену изведених доказа. Наиме, оно што је противречно не може бити јасно, док оно што је нејасно не мора нужно бити и противречно; сходно томе, нејасност је шири појам који обухвата и доказе који су противречни.

Међутим, проблем и даље постоји будући да појам „нејасни“ такође мора бити дефинисан. Нарочито мора бити утврђено да ли су према чл.15, ст. 4 нејасни докази исто што и недовољни докази.

Као што је већ речено, питање које се налази пред судом није „шта се догодило“, већ **„да ли је оно што се оптужницом окривљеном ставља на терет доказано у мери довољној да задовољи правни стандард“**. Исход суђења зависи управо од одговора на ово питање.

У ситуацији у којој изведени докази нису довољни за осуђујућу пресуду, а не постоји ниједан други доказ који је доступан, решење је јасно и једноставно: тужилац није доказао оптужбу што доводи до ослобађајуће пресуде.

Међутим, шта ако изведени докази нису довољни, а постоје други докази који се могу извести, и који би могли разјаснити ситуацију и коначно указати на то да ли окривљеног треба огласити кривим или ослободити од оптужбе?

Замислите случај кривичног дела Убиство, у коме је код окривљеног пронађен пиштољ, а жртва је убијена са неколико хитаца испалених из ватреног оружја. Зрна и чауре су изузети са места кривичног дела, али из неког разлога није вршено, нити предложено балистичко вештачење којим би се утврдило да ли је за убиство употребљен пиштољ који је пронађен код окривљеног.

Уколико суд сматра да би, узимајући у обзир све изведене доказе, балистичко вештачење могло да разјасни ситуацију (другим речима, позитиван резултат балистичког поређења би довео до осуђујуће пресуде, а негативан до ослобађајуће), да ли би суд могао да одреди извођење овог доказа, а да притом не повреди чл. 15, ст. 4 ЗКП?

Одговор на ово питање зависи од начина на који се тумачи израз „нејасни“. Уколико је задатак суда правилно дефинисан претходно наведеним питањем (Да ли је оптужба доказана?) једини могући одговор је да се **докази не могу сматрати јасним све док се сви доступни докази, који би могли да расветле предмет доказивања, не изведу**.

На могући приговор да се на овај начин суд ставља на страну тужиоца може се једноставно одговорити да је у датој ситуацији суд овлашћен да разјасни своју легитимну сумњу у погледу употребе пиштоља за убиство жртве. Другим речима, суд би био овлашћен на такво поступање на основу „нејасних“ доказа.

Смисао чл. 15, ст. 4 ЗКП је тај да суд може да преузме иницијативу уколико на основу изведених или доступних доказа утврди да постоји нешто што би могло да отклони сумњу у погледу одлуке коју треба да донесе.

Овакав став није у супротности са правилом о терету доказивања јер би, као што је већ истакнуто, суду било дозвољено да преузме иницијативу само у погледу доказа који су „доступни“, односно, доказа који су прибављени или у чије је постојање суд уверен (на пример, подаци које поседују интернет провајдери). Активности усмерене на „проналажење могућих доказа“ (на пример, претрес са циљем да се провери да ли окривљени поседује пиштољ) не би биле дозвољене, из разлога што оне припадају истражној фази поступка.

Још један последњи чвор мора бити одвезан. Он се односи на питање да ли би у описаној ситуацији суд био **само овлашћен** или би **био дужан** да преузме описану иницијативу. Други одговор се чини као очигледно тачан из једноставног разлога што би у супротном исход поступка зависио од арбитрарне и непредвидиве одлуке сваког појединачног суда. Другим речима, ако је одговор на постављено питање тај да је **суд овлашћен да изведе одређени доказ који је доступан и за који сматра да може да разјасни ситуацију**, нужна последица је да је то онда **стварна обавеза суда**.

1.2 Положај јавног тужиоца - руководиоца предистраге и истраге и коначни доносилац одлука о доказним радњама и кривичном гоњењу

Једна од опредељујућих карактеристика новог ЗКП јесте **тужилачка истрага**.

Из чл. 285, ст. 1 и чл. 298, ст. 1 ЗКП несумњиво произлази да је јавни тужилац руководиоца и предистраге и истраге.

У овом новом правном контексту, полиција свакако задржава одређена аутономна истражна овлашћења и одговорности (чл. 286 ЗКП).

Међутим, **несумњиво је да ЗКП усваја модел који полицију ставља под функционалну надлежност тужиоца, који током предистраге може:**

- захтевати од полиције да предузме одређене радње са циљем откривања кривичног дела и проналажења учиниоца (чл. 282, ст. 4 и чл. 285, ст. 3 ЗКП)
- да од полиције преузме вршење радње коју је полиција самостално предузела (чл. 285, ст. 5 ЗКП).

С друге стране, **полиција је дужна да:**

- поступи по захтеву јавног тужиоца и да га обавести о мерама и радњама које је предузела (чл. 282, ст. 5 ЗКП)
- када самоиницијативно предузима мере и радње, о томе одмах, а најкасније у року од 24 часа, обавести јавног тужиоца (чл. 286, ст. 4 ЗКП); када је реч о доказним радњама полиције у предистражном поступку, полиција је дужна да о њима „без одлагања“ обавести јавног тужиоца (чл. 287, ст. 1 ЗКП).

Коначно, опште овлашћење тужиоца да издаје налоге полицији је предвиђено чл. 44 ЗКП, који као меру у случају непоступања полиције по његовом захтеву, може од надлежних институција захтевати покретање дисциплинског поступка против одговорног лица.

Сходно чл. 280 и чл. 282 ЗКП, све кривичне пријаве независно од тога ко их је поднео, биће проверене од стране јавног тужиоца. Након процене поднете кривичне пријаве тужилац може предузети неку од радњи описаних у табели која следи.

ЗАКЉУЧАК ЈАВНОГ ТУЖИОЦА	РАДЊА	ЗАКОНСКА ОДРЕДБА
Пријављено дело није кривично дело за које се гони по службеној дужности; наступила је застарелост или је дело обухваћено амнестијом или помиловањем, или постоје друге околности које трајно искључују гоњење; или не постоје основи сумње да је учињено кривично дело за које се гони по службеној дужности.	Одбацивање кривичне пријаве	чл. 284, ст. 1 ЗКП
Реч је кривичном делу за које је прописана казна затвора до три године, а осумњичени је, услед стварног кајања, спречио наступање штете или је штету у потпуности већ надокнадио.	Одбацивање кривичне пријаве Ако узимајући у обзир све околности случаја, јавни тужилац сматра да изрицање кривичне санкције не би било оправдано, јавни тужилац ће одбацивати кривичну пријаву.	чл. 284, ст. 3 ЗКП
Реч је кривичном делу за које је прописана новчана казна или казна затвора до пет година. Осумњичени прихвата једну или више обавеза наведених у чл. 283, ст. 1 ЗКП.	Одлагање кривичног гоњења Ако осумњичени у предвиђеном року изврши преузету обавезу јавни тужилац ће одбацивати кривичну пријаву.	чл. 283 ЗКП
Подаци у кривичној пријави не пружају довољно основа да може одлучити да ли ће спровести истрагу.	Прикупљање потребних обавештења Јавни тужилац може сам прикупити потребна обавештења или може захтевати од полиције да то учини.	чл. 282 ЗКП

Важно је напоменути да се могућност која се чл. 283 ЗКП даје јавном тужиоцу, а то је да под одређеним условима одложи кривично гоњење, често назива опортунитет.

У стварности, **описани механизам представља облик условног одлагања кривичног гоњења** по коме систем даје могућност осумњиченом да избегне кривично гоњење уколико пристане на одређену санкцију.

Израз **опортунитет** више одговара одбацивању кривичне пријаве сходно чл. 284, ст. 3 ЗКП, где јавни тужилац процењује оправданост изрицања кривичне санкције.

Након доношења наредбе о спровођењу истраге (чл. 296 ЗКП), јавни тужилац у принципу самостално спроводи истражне радње; међутим тужилац може поверити полицији предузимање одређених доказних радњи (чл. 299, ст. 4 ЗКП).

Предност тужилачке истраге јесте у томе што је орган који спроводи истрагу оријентисан ка самом суђењу. Наиме, јавни тужилац зна од самог почетка да ће прибављени докази бити предмет оцене и могућег оспоравања на главном претресу; стога ће јавни тужилац посветити посебну пажњу законитости сваке предузете истражне радње.

С друге стране, ризик таквог система је у томе што се може догодити да јавни тужилац прибавља доказе на селективан начин, дајући предност оним елементима који потврђују његову хипотезу, а истовремено занемарујући оне елементе који су у супротности са њом.

Како би се спречило наступање тог ризика, јавни тужилац мора бити обучен да стално тестира своје хипотезе и да то представља саставни део истражног метода. Наиме, покушај да се формулише супротна хипотеза којом би се оспорио случај тужиоца није само морална и законска обавеза јавног тужиоца (чл. 6, ст. 4 ЗКП), већ изнад свега, један прагматичан процес. Јасно је да оптужба која је поткрепљена солидним доказима и која се одупре покушајима оповргавања постаје много јача.

Доношење коначне одлуке о подизању оптужнице је одговорност јавног тужиоца.

Интересантно питање које се у вези са тим јавља, односи се на стандард којим јавни тужилац треба да се води када врши оцену прикупљених доказа.

На основу чл. 2, ст. 1, тач. 19 ЗКП и чл. 331, ст. 1 ЗКП, ниво доказа потребан за подизање оптужнице јесте **„оправдана сумња“** која је чл. 2, ст. 1, тач. 19 дефинисана као „скуп чињеница које непосредно поткрепљују основану сумњу и оправдавају подизање оптужбе“. С друге стране, **„основана сумња“** је дефинисана као „скуп чињеница које непосредно указују да је одређено лице учинилац кривичног дела“ (чл. 2, ст. 1, тач. 18 ЗКП).

Другим речима, оптужница може бити подигнута када су чињенице које непосредно доказују да је одређено лице учинилац кривичног дела, директно подржане другим скупом чињеница.

Језик који је употребљен у ЗКП није баш најбољи пример јасног формулисања законских одредби. Међутим, чини се да је намера законодавца да захтева виши ниво доказа за подизање оптужнице него за одређивање притвора (чл. 211 ЗКП).

Уколико је правни стандард, тј. ниво доказа потребан за подизање оптужнице дефинисан на поменути начин, питање које се поставља јесте да ли јавни тужилац, иако није законом обавезан да то учини, треба да иде и изван постављене границе и подигне оптужницу једино онда када је уверен да су прибављени докази довољни да подрже осуду.

Потврдан одговор на ово питање се чини разумним и у складу са принципом правичности и ефикасности. Наиме, само суђење је већ довољно штетно за окривљеног и нико не би желео да буде доведен пред суд само зато што је јавни тужилац желео да покуша да добије осуђујућу пресуду. Дакле, јавни тужилац мора да буде искрено уверен да има довољно доказа за осуду пре него што подигне оптужницу. Ово је управо оно што се у демократском друштву очекује од правичног тужиоца. Осим тога, било би крајње неефикасно да се оптужница подигне онда када ни сам јавни тужилац није уверен да би она могла да резултира у осуди.

Наравно, увек могу постојати гранични случајеви где јавни тужилац није вољан да преузме веома велику одговорност и одустане од кривичног гоњења. У таквим случајевима, могуће решење је **увођење судске контроле** над одлуком јавног тужиоца да обустави истрагу.

1.3 Координација између јавног тужиоца и полиције током предистражног поступка (ниво аутономије полиције)

Будући да се покреће наредбом јавног тужиоца, истрага има јасно дефинисан тренутак отпочињања. Насупрот томе, знатно је теже утврдити тренутак отпочињања предистраге.

Начелно је могуће рећи да предистрага почиње чим полиција или јавни тужилац на било који начин буду обавештени о извршењу кривичног дела.

Веома често, извршење дела се открива путем подношења кривичне пријаве полицији или јавном тужиоцу. Међутим, понекад откривање кривичног дела није тако једноставно. Оперативни рад полиције обезбеђује информације које, уколико буду пропраћене адекватним радњама, могу довести до откривања кривичних дела. Начин на који полиција поступа са информацијама које добија је изван домена пред-

страге. Ништа не спречава полицију да чак и у овој раној фази укључи јавног тужиоца, међутим полиција нема законску обавезу да то учини.

Ситуација се мења чим се достигну „основи сумње“ да је учињено кривично дело које се гони *ex officio* (чл. 286 ЗКП).

Члан 2, ст. 1, тач. 17 ЗКП дефинише основе сумње као „скуп чињеница које посредно указују да је учињено кривично дело или да је одређено лице учинилац кривичног дела“.

Дефиниција ставља акценат на **учиниоца**, док су прве обавезе полиције да предузима одређење радње везане за извршење дела, тј. за постојање основа сумње да је извршено кривично дело.

Сходно чл. 280, ст. 1 ЗКП „[д]ржавни и други органи, правна и физичка лица пријављују кривична дела за која се гони по службеној дужности, о којима су обавештена или за њих сазнају на други начин [...]“.

Имајући у виду све наведено, могуће су три ситуације:

- а) неко (државни орган, појединац, или правно лице) поднесе кривичну пријаву полицији или јавном тужиоцу;
- б) полиција само добије информације о томе да је извршено кривично дело; и
- в) полиција, користећи своје изворе информација и обавештења, делује проактивно и открије да је извршено кривично дело.

Прва ситуација је неспорна. Полиција ће примљену кривичну пријаву одмах доставити надлежном јавном тужиоцу (чл. 281, ст. 3 ЗКП) и на сопствену иницијативу предузети све потребне мере пре него што јавни тужилац преузме вођење предистраге (чл. 286 ЗКП).

Друга и трећа описана ситуација се односе на случајеве када полиција није примила кривичну пријаву, чак ни усмену; напротив, полиција је та која је након предузимања одређених активности поднела кривичну пријаву јавном тужиоцу. Једина разлика је у томе што у првој ситуацији полазна информација долази споља, а у другој и трећој се користе постојећи, „унутрашњи“ извори информација.

Као што је већ речено, у последње две ситуације полиција има највећи ниво аутономије. Полиција је та која одлучује да ли ће да консултује јавног тужиоца, али по закону није дужна да то учини.

У овој фази, полиција је слободна да развије своју истражну стратегију и да предузме одговарајуће мере које сматра потребним. Међутим, чак и у овој фази, јавни тужилац има овлашћење да полицији наложи предузимање одређене радње (чл. 285, ст. 3 ЗКП), а такође и да забрани полицији предузимање одређених радњи.

Један практичан пример ће допринети бољем разумевању ситуације.

Замислите да су полицијски службеници, путем својих доушника, сазнали да у одређеном делу града организована криминална група изнуђује новац од власника радњи у замену за заштиту. Полицијски службеници праве план и посећују власнике радњи, покушавајући да од њих добију додатне информације о кривичном делу.

У овој фази, полиција није дужна да координира свој рад са јавним тужиоцем, нити да га информише о намери да предузима одређење радње. Међутим, онога тренутка када један или више оштећених дају полицији информације о извршеном кривичном делу, полиција постаје обавезна да о томе обавести тужиоца у законом предвиђеном року.

Другим речима, чим се достигне одређени ниво доказа („основи сумње“ да је извршено кривично дело) полиција „одмах, а најкасније у року од 24 часа након предузимања“ обавештава јавног тужиоца о мерама и радњама које су резултирале у откривању кривичног дела (чл. 286, ст. 4 ЗКП).

Након откривања кривичног дела, ниво аутономије полиције зависи од фазе предистраге као и од реакције јавног тужиоца.

Опет су могуће **три различите ситуације**.

Ниво аутономије полиције након откривања кривичног дела али:

а) Пре него што је јавни тужилац обавештен.

У овој фази, полиција има веома висок степен аутономије. Полиција свакако има обавезу да благовремено обавести јавног тужиоца (чл. 286, ст. 4 ЗКП), али у међувремену је одговорна за предузимање свих потребних мера и радњи за постизање циљева наведених у чл. 286, ст. 1 ЗКП.

б) Након што је јавни тужилац обавештен, али пре него што је дао полицији било каква упутства.

Ситуација је једнака претходној. Наиме, у већини случајева постоји временски јаз између момента откривања кривичног дела од стране полиције и прве конкретне иницијативе преузете од стране јавног тужиоца. Нормално је да је тужиоцу потребно одређено време да прими информацију, да је размотри, и коначно да да инструкције полицији. У таквој ситуацији, било би неприхватљиво да полиција након што је обавестила јавног тужиоца, престане са било каквим активностима и чека да добије инструкције од тужиоца. Наиме, постојање континуитета у предистражним активностима је од кључног значаја за крајњи исход поступка.

в) Након што је јавни тужилац преузео руковођење предистрагом.

У овом тренутку, полиција је везана инструкцијама које добија од стране тужиоца. То значи да је ниво аутономије полиције сада драстично смањен, али она ипак задржава одређени степен самосталности.

Потребно је нагласити да је врста овлашћења коју јавни тужилац даје полицији од пресудног значаја.

Наиме, поверавање појединих радњи полицији може бити веома уопштено, као нпр: „Предузмите све потребне кораке како бисте прикупили доказе“, или слично. У том случају, јавни тужилац практично **делегира** полицији целокупну предистрагу.

Други могући начин поверавања радњи полицији је давање конкретнијих упутстава, на пример: „Пронађите и прибавите све доступне доказе о томе да је г-дин Х био у Београду тачно одређеног дана“. Ова врста поверавања се може дефинисати као **циљно поверавање**; циљ који се жели постићи је јасно дефинисан, али полиција је слободна да постављени циљ постигне на начин који она сматра најпогоднијим.

Коначно, најнижи ниво аутономије полиције је повезан са највишим степеном дефинисаности активности које се поверавају. На пример: „Прибавите информације од г-дина Х тако што ћете га питати то и то“.

Међутим, чак и у овом случају полиција задржава аутономију да, предузимањем радњи које сматра потребним даље обрађује информације које је добила. На пример, особа говори полицији где се налази одређени предмет. У таквој ситуацији, било би неефикасно да се полиција враћа код јавног тужиоца да му саопшти ту чињеницу и да тражи даље инструкције.

Када је реч о односу јавног тужиоца и полиције, намеће се једно питање опште природе, а то је да ли полиција након што је јавни тужилац дефинисао правац у коме жели да води истрагу, и даље има могућност да предузима радње у неком другом правцу, следећи сопствене хипотезе у вези са случајем..

Замислите кривично дело Убиство, где јавни тужилац оријентише истрагу сходно својој претпоставци да је дело извршено у контексту обрачуна између две криминалне групе. Замислите такође да полиција верује да одређени лични мотиви за извршење дела не могу бити искључени, и да је потребно предузети извесне радње у том правцу. Будући да је јавни тужилац вођа предистраге, он свакако има овлашћење да полицији повери одређене радње, као и да полицији забрани предузимање одређених радњи.

У описаном случају, чини се разумним да јавни тужилац не би требало да забрањује полицији предузимање „паралелних истражних радњи“ које су усмерене на проверу алтернативних хипотеза формулисаних од стране полиције, докле год такве радње не угрожавају или не одлажу извршење налога датих од стране јавног тужиоца.

1.4 | Координација између јавног тужиоца и полиције током истраге (ниво аутономије полиције)

Након доношења наредбе о спровођењу истраге, истрагу спроводи надлежни јавни тужилац (чл. 298, ст. 1 ЗКП) који предузима потребне доказне радње.

Полиција је дужна да јавном тужиоцу пружи помоћ на његов захтев (чл. 298, ст. 4 ЗКП). Јавни тужилац може поверити полицији предузимање одређених доказних радњи (чл. 299, ст. 4 ЗКП).

Наведене одредбе још једном наглашавају водећу улогу јавног тужиоца током истраге. Једино јавни тужилац има овлашћење да предузима доказне радње. Иницијатива полиције, преузета без овлашћења јавног тужиоца, може бити **оспорена** и прикупљени докази могу бити **незаконити**. Међутим, полиција задржава овлашћење да **прикупља обавештења** од потенцијалних сведока, јер то не представља доказну радњу.

У сваком случају, будући да је истрага „у рукама“ јавног тужиоца, ниво аутономије полиције је смањен. Као што је већ наведено, самосталне иницијативе полиције у овој фази, могу угрозити законитост прикупљених доказа.

Једном када јавни тужилац повери полицији предузимање одређене доказне радње, такво поверавање обухвата и све даље активности које природно произлазе из поверене радње.

На пример, ако јавни тужилац повери полицији саслушање сведока и током саслушања сведок покаже предмет који је релевантан за истрагу, логично је да је овлашћење полиције да одузме предмет обухваћено иницијалним поверавањем од стране јавног тужиоца.

1.5 | Потреба за хармонизацијом правног оквира

Члан 8 Закона о полицији Републике Србије² (ЗОП) предвиђа да министар унутрашњих послова:

- има право да буде редовно информисан о раду полиције као и да захтева извештаје, податке и документа у вези са радом полиције (ст. 1);

²Службени гласник РС, бр. 101/2005, 63/2009 – одлука УС, 92/2011 и 64/2015.

- даје полицији смернице и обавезна упутства за рад (иако „уз пуно поштовање оперативне независности полиције“), а такође „може наложити полицији да у оквиру своје надлежности изврши одређене задатке и предузме одређене мере и да му о томе поднесе извештај“ (ст. 2);
- задржава наведена овлашћења „до тренутка када јавни тужилац буде обавештен о кривичном делу и преузме управљање над полицијским поступањем у преткривичном поступку“ (ст. 3).

Ова одредба, иако није у директној супротности са водећом улогом јавног тужиоца ипак може да створи проблеме у пракси у погледу могућег политичког утицаја.

Наиме, овлашћења министра да издаје смернице и упутства полицији су неспорна. Међутим, чл. 8, ст. 3 ЗОП дозвољава министру да води или да има извршну контролу над предистрагом која се спроводи одмах након извршења кривичног дела. Ово овлашћење министра престаје тек након што је јавни тужилац обавештен о кривичном делу и након што је преузео управљање истрагом.

Аутономна овлашћења односно дужност полиције да буде активна током предистраге, тј. да поступа у складу са чл. 286 ЗКП и да настави са предузимањем радњи након што је јавни тужилац обавештен али није преузео руковођење, апсолутно је неспорна. Међутим, није јасно зашто уопште министар унутрашњих послова треба лично да буде укључен у предистрагу (другачија је ситуација када је реч о активно-стима које се односе на превенцију, укључујући и одржавање реда). Министар представља политички ниво, док су предистрага и истрага техничке природе и спроводе се од стране професионалних полицијских службеника.

У Србији, уз изузетак одлагања кривичног гоњења (чл. 283 ЗКП), кривично гоњење је обавезно. Као последица тога, сва откривена кривична дела морају бити истражена у светлу могућег кривичног гоњења. Уколико се политичком нивоу да могућност да води или да контролише истражне активности полиције, нарочито непосредно након откривања кривичног дела, што је одлучујући моменат за сваку истрагу, присутан је ризик од **неприкладног политичког утицаја**.

У сваком случају, чак и након што је јавни тужилац преузео руковођење предистрагом, министар задржава овлашћења предвиђена чл. 8, ст. 1 ЗОП. То практично дозвољава министру да буде информисан о напретку предистраге односно истраге и да добија документа везана за ове фазе поступка. Тешко је разумети разлог постојања ових овлашћења министра у систему у којем одговорност за предистрагу и истрагу лежи на јавном тужиоцу, а не на министру који не може бити сматран одговорним за њихов исход.

Слична примедба се може ставити и у односу на чл. 13 ЗОП, који обавезује полицијског службеника да свом претпостављеном „у писаном облику доставља сазнања

до којих је дошао обављањем полицијских послова, применом полицијских овлашћења или на други начин“.

У принципу, извештавање непосредног надређеног, који је такође укључен у предистрагу и истрагу, само по себи не представља фактор ризика. Међутим, ипак би било потребно разјаснити да давање информације, било хоризонтално било вертикално, не може бити спроведено без одобрења јавног тужиоца. На тај начин информације се задржавају на **оперативном нивоу**, и овлашћење јавног тужиоца да одлучи са ким треба делити информације остаје очувано. Водећа улога јавног тужиоца подразумева и његово право да одлучи које ће информације из истраге поделити, и са којим полицијским службеницима. У том смислу правило **ограниченог приступа поверљивим информацијама** (енг. *need to know*) могло би да буде решење.

ЗКП не дефинише предистражни поступак и истрагу као поверљиве у целини. Постоје одређене одредбе, углавном у вези са заштићеним сведоцима и посебним доказним радњама (чл. 165. ЗКП), у којима се одређени документи карактеришу као тајни и у којима се упућује на прописе који уређују тајне податке. У сваком случају, чини се да полицијским службеницима који су директно укључени у предистражни поступак и истрагу **није експлицитно забрањено** да откривају садржај својих активности другим органима, поред јавног тужиоца. Ово би могло постати прави проблем само ако би јавни тужилац одлучио да изда упутство полицијским службеницима којим им забрањује да са било ким другим деле информације прикупљене током спроведених активности.

Члан 130 ЗОП регулише интерну хијерархијску подређеност у оквиру полиције, налажући полицијским службеницима да извршавају наређења својих надређених, осим уколико би извршење наређења представљало кривично дело.

Регулишући полицијска овлашћења чл. 31, ст. 3 ЗОП предвиђа да се овлашћења полиције примењују:

- а) по сопственој иницијативи,
- б) по наређењу надређеног службеника и
- в) по налогу надлежног органа издатом у складу са другим законом.

Ове одредбе могу да угрозе сарадњу између јавног тужиоца и полиције и да подрију улогу јавног тужиоца, јер је сасвим могуће да се у пракси јави ситуација у којој полицијски службеник добија супротстављена наређења од свог надређеног и од јавног тужиоца који је надлежан за вођење предистраге и истраге.

Коначно, постоје и одређене одредбе у оквиру главе IV ЗОП „Полицијска овлашћења“, тј. у делу који регулише услове и начин примене појединих полицијских овлашћења (чл. 39 до 83 ЗОП), а које чине **правни оквир за спровођење предистраге и истраге веома комплексним и збуњујућим**.

Члан 286, ст. 2 ЗКП предвиђа низ активности које је полиција овлашћена да предузме како би испунила задатке предвиђене у ст. 1 истог члана („да се пронађе учинилац

кривичног дела, да се учинилац или саучесник не сакрије или побегне, да се открију и обезбеде трагови кривичног дела и предмети који могу послужити као доказ, као и да прикупи сва обавештења која би могла бити од користи за успешно вођење кривичног поступка“). Листа није коначна будући да „друге потребне мере и радње“ такође могу бити предузете. Очигледно је да све ове радње спадају у домен сузбијања, а не превенције кривичних дела, што значи у домен предистраге и истраге. Враћајући се на ЗОП, мора бити истакнуто да се нека од овлашћења полиције делимично или потпуно односе на исту област, област предистраге и истраге, и као таква треба да буду регулисана ЗКП.

На пример, „прикупљање обавештења“ представља вероватно најчешћу активност коју полиција спроводи током предистраге, али је регулисање ове радње подељено између ЗОП, који појашњава да грађани нису дужни да дају обавештења полицији (чл. 59, ст. 2 ЗОП) и ЗКП који предвиђа да ће се о предузетим радњама сачинити записник или службена белешка (чл. 286, ст. 2 ЗКП).

Потреба за усаглашавањем два закона је још очигледнија када се имају у виду овлашћења полиције да зауставља и прегледа лица, предмете и саобраћајна средства. Члан 64 ЗОП дозвољава такав преглед када је то „неопходно ради проналаска предмета подобних за напад или самоповређивање“. Очигледно је да се овде ради о претресању без наредбе суда, које је регулисано ЗКП (чл. 159 „Претресање лица“ и чл. 160 „Извештај судији за претходни поступак“). Када се претресање предузима без наредбе суда, чл. 160 ЗКП захтева да се о томе „одмах поднес[е] извештај судији за претходни поступак“ који ће оценити законитост претресања. Није јасно да ли се иста процедура примењује и на претресање које се предузима на основу ЗОП. Осим тога, ЗКП уопште не регулише претресање превозних средстава без наредбе суда.

Даље, чл. 65 ЗОП регулише процедуру за „[о]безбеђење и преглед места догађаја“, што јасно представља област која треба да буде регулисана ЗКП. Сличне замерке се могу дати и у погледу полицијског опажања, опсервирања (чл. 71 ЗОП).

Може се закључити да ЗОП треба изменити како би се усагласио са улогом јавног тужиоца као руководиоца предистраге и истраге.

Једно од **могућих решења јесте да се ЗОП измени** на начин да након откривања кривичног дела полиција поступа у складу са чл. 286 ЗКП, а **интерна субординација** у оквиру полиције уступа место **функционалној субординацији** полиције јавном тужиоцу. На тај начин, јавни тужилац би био једини орган који је овлашћен да издаје инструкције и наређења полицији током предистраге и истраге. Интерна наређења би била дозвољена једино уколико су у складу са налозима издатим од стране јавног тужиоца.

1.6 | Судија за претходни поступак

Судија за претходни поступак је уведен новим ЗКП. Улога судије за претходни поступак нема никаквих додирних тачака са улогом коју је по старом ЗКП имао истражни судија.

Судија за претходни поступак нема истражна овлашћења и његова улога није проактивна будући да поступа само по захтевима, приговорима и жалбама страна у поступку.

Улога судије за претходни поступак је дефинисана чл. 22, ст. 2 ЗКП: „У предистражном поступку и истрази одлучује судија за претходни поступак у случајевима предвиђеним у овом закону“.

Судија за претходни поступак гарантује законитост поступка и стара се о поштовању људских права када је реч о употреби посебних доказних радњи или примени рестриктивних мера према окривљеном.

Судија за претходни поступак издаје наредбу за спровођење посебних доказних радњи, а на основу образложеног предлога јавног тужиоца (чл. 166, 167, 171, 172, 174, 175, 178, 179, 183 и 184 ЗКП). Једини изузетак представља „Контролисана испорука“ (чл. 181 и 182 ЗКП), која може бити одређена од стране Републичког јавног тужиоца, као и тужиоца посебне надлежности. У овом случају, није потребна наредба судије за претходни поступак јер ова посебна доказна радња не задире у људска права појединца. У стварности, спровођење ове радње представља законито пропуштање да се предузму радње које би иначе требало предузети, као што су претрес и одузимање.

Током предистраге и истраге судија за претходни поступак је једини орган који може да одреди примену рестриктивних мера за обезбеђење присуства окривљеног и несметано вођење кривичног поступка. Позивање као и наредба за довођење могу бити издати и од стране јавног тужиоца.

Ex post провера законитости доказа се спроводи од стране судије за претходни поступак на захтев странака или *ex officio* (чл. 84, 160 и 237 ЗКП).

Судија за претходни поступак је такође орган коме се одбрана може обратити у случају одбијања њеног захтева од стране јавног тужиоца (чл. 117, 125 и 302 ЗКП).

Коначно, судија за претходни поступак **одлучује и о споразуму о признању кривичног дела и споразуму о сведочењу окривљеног** (чл. 315 и 322 ЗКП).

2

Посебна
питања

Посебна питања

2.1 | Обавеза полиције да обавести јавног тужиоца о извршењу кривичног дела

Не постоји конкретна одредба ЗКП која одређује када полиција треба да обавести јавног тужиоца о томе да је извршено кривично дело. То је више питање радног договора и праксе установљене између полиције и јавног тужиоца. Полиција поседује аутономију да предузима акције које су хитне и које је неопходно предузети како би се пронашао учинилац и обезбедили трагови кривичног дела (чл. 286, ст. 1 ЗКП).

Међутим, јавни тужилац је руководиоца истражног поступка али такође и предистраге (чл. 285, ст. 1 ЗКП), што значи да би полиција, у принципу, увек требало на време да обавести јавног тужиоца:

- а) да је извршено кривично дело за које се гони *ex officio*; и
- б) о свакој акцији коју је предузела.

Битно је напоменути да чл. 287, ст. 1 ЗКП предвиђа да полиција „без одлагања“ треба да обавести јавног тужиоца о предузетим доказним радњама.

Сходно чл. 286, ст. 4 ЗКП полиција је дужна да одмах, а најкасније у року од 24 сата након предузимања, обавести јавног тужиоца о радњама предузетим у складу са чл. 286, ст. 2 и 3 ЗКП.

Иако у Законику није предвиђена санкција за евентуално непоштовање предвиђеног рока, пропуштање полиције да поступи у складу са наведеном одредбом може да доведе до покретања дисциплинског поступка. Међутим, не би се могло са успехом тврдити да пропуштање полиције да обавести јавног тужиоца може да доведе до примене чл.16 ЗКП и резултира у незаконитошћу доказа.

Обавеза обавештавања јавног тужиоца настаје тек након прибављања доказа; стога, повреда учињена од стране полиције не чини да докази „сами по себи или према начину прибављања“ буду у супротности са ЗКП. Дакле, чл.16 ЗКП се у овом случају не примењује.

2.2 | Увиђај

Дефиниција увиђаја садржана је у чл. 133, ст. 1 ЗКП. Ова одредба предвиђа да се увиђај предузима:

- а) када је потребно утврдити или разјаснити неку чињеницу и
- б) када је за то неопходно „непосредно опажање“.

Предмет увиђаја може бити лице, ствар или место (чл. 133, ст. 2, чл. 134, 135 и 136 ЗКП).

Правни основ уласка у приватне просторије ради вршења увиђаја

Ранији ЗКП је у чл. 110 предвиђао да увиђај предузима суд, те се питање правног основа за улазак у стан или друге просторије ради предузимања увиђаја није јављало као спорно. Међутим по новом ЗКП увиђај предузима орган поступка, тј. полиција и јавни тужилац, што ситуацију чини значајно другачијом.

Према чл. 136 ЗКП „[у]виђај места се предузима на месту кривичног дела или другом месту на којем се налазе предмети или трагови кривичног дела“. Јасно је да место кривичног дела и друга места могу бити како јавна места, тако и приватне просторије.

Како ова одредба не регулише посебно другу ситуацију, нема аргумената за тврдњу да се у приватне просторије може слободно ући ради вршења увиђаја места. Такво одступање од редовног режима који важи у погледу уласка у стан и друге просторије (чл. 155 и 158 ЗКП) не би имало никакво правно упориште у ЗКП. У теорији, генерички појам „место“ би могао да укључи и стан; међутим, усклађено тумачење чл. 135 и 136, искључује такву могућност.

И заиста чл. 135, ст. 3 ЗКП предвиђа да када је за вршење увиђаја потребно ући у „зграде, станове и друге просторије“, орган поступка мора да поступа у складу са одредбама које се односе на претрес.

Прецизније речено, будући да се чл. 135, ст. 3 позива једино на чл. 155 и 158, ст. 1, тач. 1 ЗКП, **могућност вршења увиђаја у приватним просторијама је ограничена на две ситуације:**

- 1) суд је донео наредбу о претресању;
- 2) држалац стана је сагласан да се увиђај изврши.

У осталим случајевима, орган поступка не може ући у стан или друге просторије и уколико то учини, трагови прибављени приликом вршења увиђаја ће вероватно бити сматрани недозвољеним доказима, сходно чл. 84 и 16, ст. 1 ЗКП.

Још један аргумент у прилог наведене интерпретације јесте да чл. 136 не садржи одредбу која би била аналогна одредби чл. 135 ЗКП, која се односи на ствари, и која предвиђа да је „свако [...] дужан да [...] омогући приступ стварима“.

У одсуству наредбе суда, власник приватне просторије може увек да одбије да да сагласност органу поступка који предузима увиђај.

Присуство леша (као што је био случај у сценарију обрађиваном током обука) ни на који начин не мења описану ситуацију; чл. 135, ст. 1 изричито предвиђа леш као један од предмета увиђаја; међутим, чл. 135 не предвиђа никакву дерогацију наведених правила о уласку у станове и друге просторије.

2.3 | Претресање

Основ претресања

Одредбе ЗКП које се односе на претрес, како без наредбе тако и на основу наредбе суда, **не предвиђају постојање „основане сумње“** да је окривљени учинио кривично дело као услов за предузимање претреса.

И заиста, тест који је постављен чл. 152, ст. 1 ЗКП јесте „вероватно[ћа] да ће се претресањем пронаћи окривљени, трагови кривичног дела или предмети важни за поступак“. Када год је постављени критеријум задовољен, претрес се може наредити односно предузети.

Извршавање наредбе за претрес

Предузимање претресања на основу наредбе суда само по себи не отвара никаква спорна правна питања. Међутим, једна од ситуација које се могу јавити у пракси, а која је обрађивана током организованих обука, завређује посебну пажњу.

У хипотетичком случају који је био основ за трећи циклус специјалистичке обуке, полиција, поступајући по наредби суда, улази у стан осумњиченог за трговину дрогом и тамо проналази његово беживотно тело. Питање које се неизбежно поставља јесте **да ли и након смрти осумњиченог полиција може, односно треба да предузме претресање стана.**

Током организованих обука присутне судије и тужиоци су имали различита мишљења која су укратко изнета у наставку.

1) ПОЛИЦИЈА ЈЕ ДУЖНА ДА ИЗВРШИ ПРЕТРЕСАЊЕ

Први могући правац размишљања је да је полиција дужна да изврши претресање, без обзира на смрт осумњиченог зато што постоји реална могућност да ће бити прикупљени докази у контексту првобитне истраге о трговини дрогом, у вези са којом је донета наредба суда за претресање. Могући аргументи у прилог таквог закључка су:

- 1) Истрага није окончана те стога и даље траје.
- 2) Истрага може открити нове доказе и/или осумњичене.
- 3) Наредба се не односи на претресање осумњиченог, већ на претресање његовог стана.
- 4) Важење наредбе не престаје аутоматски смрћу окривљеног; судија је наредио претресање и полиција је дужна да га изврши. Правни основ за извршење ове наредбе садржан је у чл. 155 ЗКП.
- 5) Према чл. 152 ЗКП „Претресање се може предузети ако је вероватно да ће се претресањем пронаћи окривљени, трагови кривичног дела или предмети важни за поступак”.

У том случају, сви докази о убиству би били споредни с обзиром да се претресање предузима у оквиру првобитне истраге о трговини дрогом; имајући то у виду, с доказима ће се поступати као доказима који „указују на друго кривично дело за које се гони по службеној дужности“ и биће привремено одузети у складу са чл. 153, ст. 2 ЗКП.

2) ПОЛИЦИЈА НИЈЕ ОВЛАШЋЕНА ДА ПРЕДУЗМЕ ПРЕТРЕСАЊЕ

По другом тумачењу, полиција не може извршити претресање с обзиром на то да је наредба суда аутоматски престала да важи онога часа када је полиција открила да је једини осумњичени мртав.

Могући аргументи у прилог овог закључка су:

- 1) Наредба о претресању је донета у оквиру одређене истраге која се води против одређеног осумњиченог.
- 2) Обим претресања је прецизно одређен наредбом и врло је конкретан; онога тренутка када полиција открије да је осумњичени мртав, престаје правно дејство главног предуслова на основу којег је судија издао наредбу о претресању; следствено томе, полиција не може да изврши наредбу о претресању.
- 3) Чињеница да је осумњичени умро насилном смрћу није релевантна; наредба о претресању се односи искључиво на истрагу о трговини дрогом.

3) ПОЛИЦИЈА БИ ТРЕБАЛО ДА ПРЕДУЗМЕ ПРЕТРЕСАЊЕ БЕЗ НАРЕДБЕ СУДА У ВЕЗИ СА КРИВИЧНИМ ДЕЛОМ УБИСТВО

С обзиром на то да је евидентно да је осумњичени умро насилном смрћу, полиција може размотрити да предузме претресање без наредбе суда, а у контексту кривичног дела Убиство. Могући правни основ за претресање је непосредно хапшење учиниоца кривичног дела (чл. 158, ст. 1, тач. 3 ЗКП): постоји могућност да се убица и даље налази у стану.

Међутим, иако избор овог основа оправдава улазак у просторије, такав избор и даље намеће ограничења у погледу обима претреса. Претрес би требало да буде ограничен само на оне активности које су довољне за хапшење учиниоца. Стога, овај основ и даље не дозвољава полицији да прикупља доказе.

Услови за претресање стана и других просторија без наредбе суда

Питање претреса стана и других просторија без наредбе суда је регулисано чл. 158 ЗКП, који предвиђа низ изузетних ситуација у којима јавни тужилац и/или полиција могу предузети претрес без наредбе.

Међутим, хитност сама по себи није укључена у наведене изузетне ситуације које дозвољавају претрес без наредбе.

Јавни тужилац или полиција стога не би могли да оправдају улазак у, и претрес приватних просторија постојањем ризика од губитка доказа (на пример у стану је избио пожар и окривљени ће побећи заједно са доказима, итд).

Ова правна празнина у ЗКП се чини још нелогичнијом ако се има у виду да је једини услов предвиђен ЗКП за предузимање претресања вероватноћа да ће се претресањем пронаћи докази (чл. 152, ст. 1 ЗКП). У таквој ситуацији би било логично дозволити могућност претресања без наредбе у случајевима хитности, што значи у ситуацијама када би одлагање претресања у потпуности обесмислило саму сврху претресања.

Парадоксална ситуација коју ствара ЗКП је та да чак и у случајевима када орган поступка зна да би било какво одлагање обесмислило само претресање, јавни тужилац ипак мора да захтева наредбу суда.

Потреба да се помире два супротстављена интереса (прибављање доказа са једне стране и право на приватност/неповредивост стана са друге) је лако могла бити задовољена увођењем на пример, могућности да судија за претходни поступак изда усмену наредбу о претресању.

Претрес без наредбе суда „ради непосредног хапшења учиниоца кривичног дела“

У одсуству одредбе која би омогућавала хитан претрес у ванредним ситуацијама, орган поступка има на располагању пет ситуација предвиђених чл. 158, ст. 1 ЗКП у којима може предузети претресање без наредбе (сагласност држаоца стана, позив у помоћ, хапшење учиниоца, извршење одлуке суда и отклањање непосредне и озбиљне опасности).

Основ за претресање без наредбе који се најчешће јавља у пракси јесте непосредно хапшење учиниоца кривичног дела предвиђен чл. 158, ст. 1, тач. 3 ЗКП. Овај основ је уједно и најпроблематичнији са правног аспекта.

На први поглед се чини да одредба ЗКП једноставно предвиђа да се претресање без наредбе суда може предузети када год је неопходно ухапсити учиниоца за кога се верује да се налази у просторијама.

Међутим, читав низ правних питања се налази у основи чл. 158, ст. 1, тач. 3 ЗКП, и нека од њих су укратко изнесена у наставку.

1. Члан 158, ст. 1, тач. 3 ЗКП говори о **непосредном хапшењу учиниоца**. Неколико напомена се може дати у односу на избор речи од стране законодавца:
 - одредба свакако није ограничена на случајеве у којима полиција односно тужилац улази у просторије искључиво са сврхом да (непосредно) изврши постојећу наредбу суда за хапшење, јер је ова ситуација предвиђена тач. 4 чл. 158, ст. 1 ЗКП.
 - с друге стране, придев **непосредно** се може тумачити тако да ограничава могућност уласка у просторије само на оне случајеве у којима постоји одређени степен сигурности или вероватноће да ће се учинилац пронаћи у просторијама. Иако овај степен сигурности није дефинисан, одредба се може разумети и тако да искључује могућност претресања у одсуству конзистентних доказа да ће се учинилац пронаћи у просторијама (обавештења или информације нису довољне).
 - трећа могућност која је још више ограничена, а која се заснива на употреби термина **учинилац** (насупротив осумњиченом), јесте интерпретација на основу које се чл. 158, ст. 1, тач. 3 ЗКП односи само на ситуације као што је потеря за учиниоцем који је ухваћен у извршењу дела, и где постоји висок степен сумње, како у односу на лице (учинилац) тако и у односу на његову локацију (непосредно хапшење).
 - четврта и радикално другачија могућност јесте да се употребљени термин „непосредно“ сматра сувишним (тешко је замислити хапшење које је посредно) а да се термин „учинилац“ схвата и користи уместо термина осумњичени и окривљени.
2. Уколико се претресање стана спроводи на основу чл. 158, ст. 1 тач. 3 ЗКП, (хапшење као предуслов за претрес, мора се имати у виду да су овлашћења полиције да спроведе полицијско хапшење ограничена само на оне ситуације у којима су испуњени услови за одређивање притвора (чл. 291 и чл. 211 ЗКП).
3. Вероватно најважније питање које се налази у основи чл. 158, ст. 1, тач. 3 ЗКП јесте **да ли претресање које се спроводи ради непосредног хапшења учиниоца**

мора бити ограничено само на спровођење хапшења, или може бити проширен тако да обухвати претресање целокупних просторија. Другим речима, када полиција уђе у просторије ради хапшења учиниоца, да ли истовремено може и да прикупља доказе, независно од тога да ли је заиста и ухапсила учиниоца или не?

2.4 | Обим претресања

Свакако да орган поступка може да врши претресање просторија да би лоцирао учиниоца кога треба да ухапси и да би спровео хапшење.

ЗКП не појашњава да ли улазак и претресање у циљу хапшења учиниоца мора бити ограничено само на проналажење учиниоца, или пак орган поступка након што је већ ушао у стан, може да врши претресање и у циљу прибављања доказа.

Аргумент у прилог ограничавања претресања само на проналажење и хапшење учиниоца јесте тај да овлашћење за улазак у приватне просторије престаје да постоји онога тренутка када је циљ уласка остварен. Међутим, треба имати на уму да ЗКП не предвиђа експлицитно такво ограничење.

Ово је још једно питање на које, у одсуству прецизних законских одредби, судска пракса треба да да јасне и образложене одговоре.

Претресање лица без наредбе суда

Када је реч о претресању лица без наредбе суда, чл. 159 ЗКП поставља строжије услове.

Претресање лица се може предузети само:

- 1) приликом лишења слободе или
- 2) приликом извршења наредбе за довођење.

Осим тога, мора постојати сумња да лице:

- a) поседује оружје или оруђе за напад или
- б) да ће одбацити, сакрити или уништити предмете које треба од њега одузети као доказ у поступку.

Потребно је нагласити да могућност да се код поменутих лица пронађу докази није сама по себи довољна да би се извршило претресање без наредбе суда.

Одузимање предмета је регулисано чл. 147 до 151 ЗКП, који предвиђају да је лице које држи предмете који могу послужити као доказ, дужно да предмете преда органу поступка. У случају одбијања, ЗКП као једину могућност која стоји на располагању органу поступка предвиђа новчано кажњавање.

Уколико је држалац предмета окривљени, на основу чл. 149 ЗКП окривљени је ослобођен дужности предаје предмета.

Може се закључити да у ситуацији када лице које држи предмете који се по ЗКП одузимају, одбије да преда предмете, орган поступка није овлашћен да у циљу одузимања предмета изврши претресање без наредбе суда. Само постојање или непостојање обавезе предаје предмета је ирелевантно, јер чак и у случају када таква обавеза постоји, једина санкција за њено неизвршавање је новчана казна.

Као што је већ истакнуто, претресање лица без наредбе суда се не може извршити само у сврху прибављања доказа, осим ако постоји сумња да ће докази бити уништени или сакривени (на пример, лице је затечено у самом поступку одбацивања или сакривања доказа). У одсуству овог услова (ризик од губитка доказа), претресање без наредбе суда је могуће једино уколико постоји сумња да лице лишено слободе поседује оружје.

У том случају, основна сврха претресања је да се лице разоружа. Међутим, полиција ипак може да одузме предмете које приликом таквог претреса пронађе. Сви докази који су прибављени на овај начин спадају у категорију доказа регулисаних чл. 153, ст. 2 ЗКП.

Да резимирамо: чл. 159 ЗКП захтева кумулативно испуњење два услова. Први је ограничење слободе (лишење слободе или извршење наредбе за одвођење), а други је постојање једне од две претходно поменуте ситуације (поседовање оружја или ризик од скривања или уништења доказа).

Лишење слободе је дефинисано чл. 2, ст. 1 тач. 23 ЗКП као „Хапшење, задржавање, забрана напуштања стана, притвор и боравак у установи који се, у складу са овим закоником, урачунава у притвор“. Осим када је реч о хапшењу које је регулисано чл. 291 ЗКП, сви други наведени случајеви лишења слободе претпостављају постојање наредбе суда.

Дакле, у одсуству наредбе суда за било коју врсту лишења слободе, полиција може да предузме претресање лица без наредбе једино ако ухапшено лице поседује оружје или ће угрозити прибављање доказа.

Члан 291 ЗКП који регулише полицијско хапшење предвиђа да „[п]олиција може неко лице ухапсити ако постоји разлог за одређивање притвора (члан 211) [...]“.

Стога, примена чл. 291 ЗКП као и чл. 159 ЗКП, нужно подразумева испуњеност свих услова за одређивање притвора.

Услови за одређивање притвора су бројни и укључују комплексне правне појмове:

- a) одређени стандард доказа (основана сумња);

- б) постојање једног или више основа за одређивање притвора (ризик од бекства, ризик од понавља кривичног дела, итд.) и
- в) недовољност других мера које су алтернатива притвору.

Све ово значи да у сваком конкретном случају примене чл. 159 ЗКП, полиција мора да изврши процену испуњености сваког од претходно наведених услова за одређивање притвора.

ЗКП поставља пред полицију, која углавном поступа без много времена на располагању, задатак да процењује испуњеност комплексних правних услова и да на основу тога донесе одлуку да ли ће неко лице ухапсити односно претрести или не.

Обавезе полиције да обавести јавног тужиоца о предузетом претресању

Члан 153, ст. 3 ЗКП предвиђа да ће орган који је извршио претресање о томе одмах обавестити јавног тужиоца.

Ова одредба се првенствено односи на практичан, оперативни однос и координацију између јавног тужиоца и полиције.

Једино правно питање које се може поставити у овом случају јесте које су последице пропуштања полиције да о извршеном претресању одмах обавести јавног тужиоца. Иако се на први поглед може учинити да необавештавање јавног тужиоца може да доведе до последица из чл. 16 ЗКП (незаконитост претресања која резултира у незаконитости прибављених доказа), то ипак није случај.

Обавеза обавештавања је посебна обавеза која не може утицати на законитост претресања; то је само давање информације о радњи која је већ предузета и, уколико је само претресање законито, пропуштање обавештавања не може ретроактивно угрозити законитост претресања.

Процена законитости претресања од стране суда

Члан 160 ЗКП предвиђа да „[к]ад јавни тужилац или овлашћена службена лица полиције предузму претресање стана и других просторија или лица без наредбе о претресању дужна су да о томе одмах поднесу извештај судији за претходни поступак који цени да ли су били испуњени услови за претресање“.

ЗКП не појашњава коју врсту одлуке доноси судија за претходни поступак али се чини логичним да ће судија, након што изврши процену испуњености услова, прогласити претресање законитим или незаконитим.

Као што је већ истакнуто, када је претресање засновано на вероватноћи да ће учинилац кривичног дела бити ухапшен, услови за хапшење су веома сложени. Наравно да увереност полицијског службеника у испуњеност датих услова није довољна да учини улазак у привате просторије законитим; у супротном ниједно претресање без наредбе суда не би могао бити сматрано незаконитим, осим у ситуацијама када полиција намерно спроводи претресање без наредбе, иако зна да услови за то нису испуњени.

Јасно је да ће приликом процене законитости претресања, судија узети у обзир све околности које су полицији биле познате у тренутку доношења одлуке о претресању без наредбе.

Међутим, као што је већ речено један од услова за одређивање притвора јесте да друге, блаже мере нису довољне за остварење циља који се жели постићи. Вршење ове процене је веома комплексно и неуобичајено за полицију и може довести до проблема у пракси, односно до незаконитости хапшења која доводи до незаконитости претресања и, коначно, до неприхватљивости доказа који су путем претресања прибављени.

Другим речима, уколико полиција у циљу хапшења учиниоца изврши претресање без наредбе суда, а судија за претходни поступак утврди да хапшење, независно од начина на који је извршено, није било законито (јер се на пример, упркос испуњености осталих услова, иста сврха могла постићи блажом мером у односу на притвор) последица је та да су сви прибављени докази такође незаконити (чл. 16 и 84 ЗКП).

Наравно, уколико полиција поступа у складу са тумачењем на основу кога уопште није дозвољено прикупљање доказа током претресања које се спроводи без наредбе суда, а у сврху хапшења учиниоца, она ће се уздржати од прикупљања било каквих доказа.

Домашај примене члана 16, ст. 1 ЗКП

Чл. 16, ст. 1 и чл. 84, ст. 1 ЗКП јасно одређују да у кривичном поступку не могу бити коришћени докази који су „непосредно или посредно, сами по себи или према начину прибављања“ у супротности са, између осталог, ЗКП.

Доказ који је прибављен у супротности са законом контаминира сваки даљи налаз током истраге, до кога се не би дошло без првобитног доказа који је незаконит (доктрина „плода отровног дрвета“).

Међутим, доктрина „плода отровног дрвета“ није без ограничења, и поље њене примене мора бити јасно дефинисано.

У случају претресања, на пример, постоји јасна процесна веза („непосредно или посредно“) између претресања и одузимања предмета који служе као доказ. Ако је претресање спроведено супротно одредбама ЗКП, сви прикупљени докази су такође „посредно“ у супротности с одредбама ЗКП.

Као могући противаргумент **може се истаћи чињеница да су претресање и одузимање ипак две одвојене процесне активности**, и да стога једино незаконитост самог одузимања предмета може да доведе до незаконитости доказа („*male captum bene retentum*” теорија, прихваћена у кривичнопроцесним законодавствима неких европских земаља, на пример Италије и потврђена од стране Европског суда за људска права).

Али, управо **постојање процесне повезаности** између претресања и одузимања (чл. 16 ЗКП „непосредно или посредно, сами по себи или према начину прибављања”) оставља ово питање отвореним. У сваком случају, тешко је замислити да уколико полиција незаконито уђе у стан и у њему пронађе леш, да се леш може сматрати незаконитим доказом.

Када је резултат незаконите радње само сазнање да даљи докази можда постоје, ситуација је сасвим другачија.

У том случају, не постоји процесна повезаност између незаконите активности и прибављања доказа. Да ли ће такав доказ бити законит зависи искључиво од тога да ли је прибављен на законит начин. Таква је на пример ситуација (разматрана током спроведених обука) у којој полиција, незаконитим претресањем рачунара долази до списка потенцијалних сведока од којих потом узима изјаве.

У описаном случају, никакви докази нису прибављени на основу незаконитих радњи. Полиција је једноставно дошла до сазнања о постојању могућих извора доказа; полиција је до таквог сазнања могла доћи и на други начин. Другим речима, не постоји никаква процесна повезаност између незаконитог претресања и исказа сведока. Стога, искази лица са списка нису ни на који начин у супротности са ЗКП, све док су узети у складу са законом.

2.5 | Привремено одузимање предмета

Одузимање предмета представља доказну радњу коју у складу са чл. 147 ЗКП предузима полиција (у току предистраге, као орган поступка) или јавни тужилац. Наиме, чл. 147 ЗКП овлашћује орган поступка да одузме „[п]редмете који се по Кривичном законнику морају одузети или који могу послужити као доказ у кривичном поступку”.

С друге стране, сва лица која држе предмете имају обавезу да их на захтев органа поступка предају, сходно чл. 148, ст. 1 ЗКП.

Међутим, разликују се две ситуације у зависности од тога да ли се држалац предмета сматра осумњиченим или не, будући да окривљени нема обавезу предаје предмета органу поступка, што је експлицитно предвиђено чл. 149, ст. 1 ЗКП.

Од обавезе предаје предмета ослобођена су и лица набројана у чл. 93, ст. 1, тач. 1 и 2 ЗКП, осим уколико суд не одлучи другачије.

Уколико лице које је дужно да преда предмет то одбије, органу поступка стоје на располагању **различите мере које се могу предузети**:

- 1) према чл. 148, ст. 2 ЗКП, лице које одбије да преда предмете може бити новчано кажњено од стране јавног тужиоца или суда у износу до 150.000 динара, а ако и након новчаног кажњавања лице и даље одбија да изврши своју дужност, може бити још једном кажњено истом казном.
- 2) јавни тужилац може захтевати од суда наредбу о претресању;
- 3) против лица се може покренути истрага и оно може бити оптужено за кривично дело Помоћ учиниоцу након извршеног кривичног дела, из чл. 333 Кривичног законика⁴ (КЗ).
- 4) уколико је реч о одбијању предаје предмета полицији, полиција може да захтева наредбу за претрес, а у међувремену може задржати лице до 6 часова у складу са чл. 64, ст. 9 ЗОП који предвиђа следеће: „Ако постоје основи сумње да лице код себе, у саобраћајном средству или у предмету који носи са собом има предмете који могу послужити као доказ у кривичном или прекршајном поступку, овлашћено службено лице овлашћено је да задржи лице до прибављања налога за претрес, а најдуже шест часова”.

Ситуација је другачија уколико је реч о окривљеном. Међутим, чињеница да је он ослобођен дужности предаје предмета не значи да орган поступка нема на располагању нека друга средства, већ само искључује могућност изрицања санкције окривљеном због одбијања предаје предмета.

Претресање на основу наредбе суда и полицијско задржавање до прибављања наредбе о претресању се једнако примењују и у односу на окривљеног.

Претресање одузетих предмета

ЗКП не садржи одредбу која регулише претресање предмета, осим када је реч о уређајима за аутоматску обраду података.

⁴ Службени гласник РС, бр. 85/2005, 88/2005 – испр. 107/2005 – испр. 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014.

Стога се одговор на питање да ли је могуће извршити претресање одузетих предмета (на пример ранац, јакна и сл.) изводи путем аргумента *a contrario* из чл. 152, ст. 3 ЗКП, који захтева постојање наредбе суда за претресање уређаја за аутоматску обраду података. Такође, чл. 135 ЗКП који регулише увиђај ствари не поставља било какве додатне услове за предузимање увиђаја.

Сходно томе, једина могућа интерпретација је да се претрес одузетих предмета може извршити без наредбе суда.

Овакво тумачење је засновано и на чињеници да када се предмет одузима, он се одузима такав какав јесте, са свим могућим припадајућим деловима. Дакле, нема сумње да се може извршити претресање одузетог предмета како би се утврдило да ли он садржи и још неке додатне делове или не.

Претресање уређаја за аутоматску обраду података

Претресање уређаја за аутоматску обраду података је, током одржаних обука разматрано на основу хипотетичког случаја у коме полицијски службеник приликом претресања стана осумњиченог, на укљученом рачунару увећава отворени али минимизовани документ на монитору и фотографише га.

Питање које се поставило као неизбежно јесте да ли је овакво поступање полицијског службеника у складу са ЗКП или не. Судије и тужиоци који су учествовали на обукама су изнели различита мишљења која се могу сумирати на следећи начин.

ПОСТУПАК ПОЛИЦИЈСКОГ СЛУЖБЕНИКА ЈЕ У СКЛАДУ СА ЗАКОНОМ

Поступак полицијског службеника не представља претресање. Рачунар је био укључен, а фотографисани документ отворен (иако је био минимизован на монитору). Полицијски службеник није морао да прегледа садржај рачунара. Све што је требало да уради јесте да увећа на екрану документ који је већ био отворен. **Фотографирање је само документовање законите радње.**

ПОСТУПАК ПОЛИЦИЈСКОГ СЛУЖБЕНИКА НИЈЕ У СКЛАДУ СА ЗАКОНОМ

У складу са чланом 152, ст. 3 ЗКП, претресање „уређаја за аутоматску обраду података и опреме на којој се чувају или се могу чувати електронски записи“ се може предузети само на основу наредбе суда. Нема сумње да рачунар представља такав уређај. **Дакле, од пресудног значаја је дефиниција претресања.**

Концепт „претресања“ имплицира нужност да се нешто што се налази у уређају учини видљивим.

Уколико је нешто већ видљиво, без потребе да се уређај чак и додирне, поступак документовања видљивог садржаја путем фотографисања не може се сматрати претресањем.

Међутим, у хипотетичком случају полицијски службеник је морао да отвори документ који је био минимизован, како би његов садржај учинио видљивим. Он је тиме извршио радњу која потпада под концепт претресања, а пошто није имао наредбу суда, закључак је да његов поступак није спроведен у складу са законом. Због тога је и фотографија, коју је направио ради документовања садржине документа, прибављена у супротности са законом.

2.6 | Испитивање сведока

ЗКП прави јасну разлику између обавештења прикупљених од грађана и исказа датих од стране сведока.

Члан 288 регулише начин на који полиција може да прикупља обавештења од грађана и изричито предвиђа да полиција не може грађане испитивати у својству сведока, осим у случају када јој је та радња поверена од стране јавног тужиоца (чл. 288, ст. 2 и чл. 289 ЗКП).

ЗКП предвиђа јасна и строга правила у погледу обавезе сведока да сведоче. **Међутим, та правила се не примењују у ситуацији када полиција испитује грађане у циљу прикупљања обавештења.** Напротив, чл. 59, ст. 2 ЗОП предвиђа да „лице није дужно да пружи тражено обавештење осим ако би тиме учинило кривично дело, на шта је овлашћено службено лице дужно да га упозори“.

Обавеза полиције да упозори привилеговане сведоке

Када је реч о прикупљању обавештења од грађана, може се поставити питање да ли је полиција, приликом прикупљања обавештења, дужна да лице које спада у категорију тзв. привилегованих сведока, упозори на његово право да ускрати давање било каквих информација.

Члан 94 ЗКП предвиђа које су категорије лица ослобођене од дужности сведочења. Та лица између осталих укључују и особе које су сродници по крви у правој линији са окривљеним, као што су његови родитељи. Важан елемент овога права јесте и право да такво лице буде упозорено да не мора да сведочи. У многим случајевима особа не мора да буде свесна да је овлашћена да ускрати сведочење. Стога, ЗКП

прописује обавезу органу поступка да упозори лице на његово право да не да исказ. Упозорење као и одговор се мора и унети у записник. Пропуштање органа поступка да **упозори** лице има директан утицај на законитост саме доказне радње, и за последицу има незаконитост таквог доказа сходно чл. 16 ЗКП.

Са друге стране, треба имати у виду да чл. 94 говори искључиво о сведочењу. Као што је већ речено, ЗКП јасно разликује обавештења прикупљена од грађана од саслушања сведока. Правила која регулишу испитивање сведока се не примењују на прикупљање обавештења од грађана. Могућа употреба у даљем току поступка, исказа сведока и обавештења прикупљених од грађана, се такође веома разликује.

С обзиром да се формалности које се односе на саслушање сведока не примењују на прикупљање обавештења, може се закључити да полицијски службеници немају обавезу да посебно поуче привилеговане сведоке о њиховом праву да ускрате давање информација.

Међутим, чл. 59, ст. 2 ЗОП обавезује полицију да да генерално упозорење лицу са којим разговара, да није дужно да пружи тражено обавештење. Уколико полицијски службеници пропусте да изврше ову своју обавезу, тако прикупљене информације се не могу користити. Овакав закључак произлази из чињенице да се чл. 16 ЗКП односи и на кршење других закона, а не само ЗКП.

Право сведока да ускрати одговор на одређена питања

ЗКП прописује да је свако лице које се позива као сведок дужно да се одазове позиву и да сведочи. Изузетак представљају лица која су **искључена од дужности** сведочења, и могу бити испитана само на основу одлуке суда (чл. 93 ЗКП) као и лица која су **ослобођена дужности сведочења**, тзв. привилеговани сведоци, који нису дужни да сведоче и могу слободно одлучити да ли ће дати исказ или не (чл. 94 ЗКП).

Регулишући претпоставке за испитивање сведока, чл. 95, ст. 2 ЗКП предвиђа обавезу органа поступка да упозори сведока да није дужан да одговори на одређено питање, уколико би тиме себе или неко од лица из чл. 94, ст. 1 ЗКП, изложио тешкој срамоти, знатној материјалној штети или кривичном гоњењу.

Ово право сведока да ускрати давање одговора на одређено питање отвара неколико потпитања која морају бити посебно размотрана.

а) На која појединачна питања сведок може да одбије да да одговор у складу са законом?

Као што је већ речено, чл. 95, ст. 2 ЗКП даје право сведоку да одбије да одговори на поједина питања ако је вероватно да би давањем одговора сведок себе изложио:

- 1) кривичном гоњењу,
- 2) знатној материјалној штети, или
- 3) тешкој срамоти.

Кривично гоњење је једини основ за одбијање чије се тумачење чини неспорним: сведоци не могу бити присиљени да дају одговоре на питања уколико би тиме признали кривицу за одређено кривично дело.

Знатна материјална штета, иако није дефинисана, треба да се тумачи као финансијски губитак који би имао штетан утицај на сведоков лични положај. Међутим, није свака материјална штета основ да сведок ускрати давање одговора већ само „знатна“ материјална штета. Јасно је да се јављају тешкоће приликом ближег одређења овог концепта, тако да се могућност наступања знатне материјалне штете мора ценити од случаја до случаја, узимајући у обзир целокупну финансијску ситуацију сведока и конкретан утицај који би могућа штета могла да има на његово имовно стање.

Законик не дефинише ближе „**тешку срамоту**“ као основ одбијања: овај основ има посебно значење, другачије од кривичног гоњења или материјалне штете. „Срамота“ се стога може тумачити као ситуација која се негативно одражава на сведока, на личном плану (на његову репутацију, част, породицу, итд).

б) Ко процењује постојање основа за одбијање одговора?

Сам чл. 95, ст. 2 ЗКП предвиђа да орган поступка има обавезу да упозори сведока да није дужан да одговори на одређено питање. Орган поступка може подсетити сведока на ово његово право, нарочито када му постави питање које може довести до његовог инкриминисања. Међутим, на сведоку је да се позове на неки од основа уколико одбије да одговори на постављено питање.

Очигледан проблем описаног механизма је тај да Законик не прецизира ко има овлашћење да процењује да ли основ за одбијање, на који се сведок позива, постоји или не.

У тражењу одговора на ово питање може се усвојити неколико различитих интерпретација.

Једна могућа интерпретација јесте да је позивање на неки од основа, искључиво у дискрецији сведока, будући да је он једина особа која може да процени да ли конкретан основ заиста и постоји.

Једина дужност сведока јесте да се позове на одговарајући основ, без потребе да доказује вероватноћу да ће се основ заиста и материјализовати. Орган поступка који испитује сведока треба само да констатује сведоково одбијање, осим уколико је оно очигледно учињено у сврху злоупотребе датог права.

Приговор оваквом тумачењу јесте тај да оно практично лишава орган поступка било какве могућности контроле испуњености услова под којима сведок може законито да одбије да да одговор. Овакво схватање законске одредбе дозвољава сведоку да, по сопственом нахођењу, одбије да да одговор на поједина питања, укључујући и она која га не излажу апсолутно никаквом ризику. Ова интерпретација, која допушта сведоку да слободно одлучује када постоји један или више законских основа, потпуно обесмишљава сврху самог испитивања и законске обавезе сведока да сведоче.

Супротно тумачење би било да је једино на органу поступка да одлучи да ли основ на који се сведок позива заиста постоји или не. Орган поступка који испитује сведока је истовремено и гарант законитости самог поступка и радње која се предузима. Када се сведок позове на своје право да ускрати одговор на поједино питање, орган поступка мора да процени да ли је такво одбијање основано или не. Основаност или неоснованост одбијања може бити очигледна у неким случајевима, у другим ће орган поступка морати да пита сведока да објасни на који начин би га давање одговора изложило некој од предвиђених последица.

Приговор оваквом тумачењу јесте чињеница да уколико сведок мора да убеди орган поступка да постоји неки од законских основа, он у ствари мора да објасни како и зашто би га одговор изложио неком од ризика. А да би то учинио, сведок *de facto* мора да одговори на постављено питање, а то је управо оно што чл. 95, ст. 3 ЗКП покушава да избегне.

Могуће решење које представља компромис између два изнета тумачења, би било да у ситуацији када се сведок позове на неки од основа за одбијање одговора, орган поступка престане са уношењем у записник или снимањем, и пита сведока да му објасни зашто би давање одговора довело до неке од последица и да онда оцени да ли је сведоково одбијање основано или не.

в) Које су последице незаконитог одбијања?

Уколико сведок одбије да одговори на одређено питање, и позове се на основ за који је очигледно да не постоји или за који орган поступка сматра да не постоји, треба сматрати да је сведок прекршио своју дужност сведочења (чл. 92, ст. 3 ЗКП).

Законик предвиђа да суд може казнити сведока који одбије да сведочи (чл. 101, ст. 2 ЗКП).

Иако наведена одредба говори о сведоковом „одбијању да сведочи“, а не о „одбијању да одговори на одређена питања“, чини се разумним да се употребљени израз тумачи тако да даје могућност санкционисања сваког незаконитог одбијања да се да одговор; стога ова одредба треба да обухвати не само **одбијање сведока да одговори на сва постављена питања**, већ и његово **одбијање да одговори на**

једно или више питања, без обзира да ли се сведок позвао или не, на неки од основа из чл. 95 ЗКП.

Супротно тумачење би водило нелогичном закључку да се сведок може казнити само ако одбије да сведочи тј. одговори на сва постављена питања, а може избећи санкцију једноставним одговарањем на једно или више питања на почетку испитивања, уз одбијање одговора на сва појединачна питања која следе.

Друга могућност коју орган поступка може да размотри јесте да оптужи сведока за кривично дело Помоћ учиниоцу након извршеног дела из чл. 333 КЗ.

Посебно осетљиви сведоци

Један од начина на који се сведок може убедити да сведочи јесте предлагање примене једне или више мера процесне заштите које су предвиђене чл. 104 ЗКП.

Правно питање које се налази у основи института посебно осетљивог сведока јесте да ли одређени сведок може бити сматран посебно осетљивим сведоком или не.

Приликом дефинисања појма посебно осетљивих сведока, чл. 103 ЗКП користи прилично неодређену терминологију; наиме, одредба једноставно садржи листу критеријума које треба узети у обзир: „узраст, животно искуство, начин живота, пол, здравствено стање, природу, начин или последице извршеног кривичног дела, односно друге околности случаја“. Нису дата никаква даља појашњења у погледу тога коме може бити додељен статус посебно осетљивог сведока.

И заиста, чл. 103 ЗКП препушта органу поступка (јавном тужиоцу или суду) да на основу слободне процене одлучи о додељивању статуса посебно осетљивог сведока. Практично сваки сведок може стећи статус посебно осетљивог сведока на основу „других околности случаја“. У одсуству законских смерница, може се тврдити да је одлука о томе да ли ће се одређеном сведоку доделити статус посебно осетљивог сведока, крајње арбитражна.

Одређивање статуса посебно осетљивог сведока није без правних последица, будући да ограничава право на одбрану окривљеног: испитивање се обавља искључиво преко органа поступка и посебно осетљив сведок не може бити суочен са окривљеним, осим ако, по захтеву окривљеног, орган поступка то не дозволи.

Друго правно питање које се јавља јесте могућност оспоравања одлуке којом се одређује статус посебно осетљивог сведока.

Члан 103 ЗКП предвиђа да „[р]ешење о одређивању статуса посебно осетљивог сведока доноси јавни тужилац, председник већа или судија појединац“, и да „[п]ротив решења којим је усвојен или одбијен захтев није дозвољена посебна жалба“.

Терминологија одабрана од стране законодавца „посебна жалба“ јасно искључује могућност подношења жалбе искључиво против решења којим се додељује или одбија захтев за додељивање статуса посебно осетљивог сведока. Међутим, могућност да се одлука о статусу оспорава путем жалбе на пресуду не може бити искључена. Члан 438 ЗКП, који прописује основе за изјављивање жалбе, предвиђа да је један од основа и ако „суд у току главног претреса није применио или је неправилно применио неку одредбу овог законика, а то је било од одлучног утицаја на доношење законите и правилне пресуде“.

Ова одредба говори о пропуштању или о погрешној примени неке од одредаба ЗКП од стране суда, али не и од стране јавног тужиоца. То значи да додељивање или одбијање статуса посебно осетљивог сведока, може да буде жалбени основ једино ако је решење јавног тужиоца о статусу већ оспоравано пред судом, током главног претреса.

Другим речима, само уколико суд потврди одлуку јавног тужиоца, и тиме повреди одредбе ЗКП, одлука о статусу може бити оспоравана жалбом на пресуду. Наравно, подразумева се да критеријум „одлучног утицаја на доношење законите и правилне пресуде“ у сваком случају мора бити испуњен.

Још једно правно питање које се јавља односи се на овлашћење суда да *ex officio* или на захтев одбране, испитује одлуку јавног тужиоца којом се додељује статус посебно осетљивог сведока.

Имајући у виду одсуство прецизних критеријума за утврђивање посебне осетљивости сведока, у пракси се лако може догодити да се процена суда разликује од процене јавног тужиоца.

Суд је овлашћен да сведоку ускрати статус посебно осетљивог сведока уколико током главног претреса нађе да одређени сведок не треба да буде сматран посебно осетљивим, иако је такав статус имао током истраге.

Овај закључак је заснован како на практичним тако и на правним разлозима.

Наиме, протек времена између истраге и главног претреса и могућа промена објективних и субјективних околности захтевају да се током суђења изврши поновна процена осетљивости одређеног сведока.

С друге стране, суд је гарант законитости и правичности поступка и као такав мора имати адекватна овлашћења да контролише извођење доказа на главном претресу. Ово нужно укључује овлашћење суда да одлучује о питањима која се односе на саме сведоке као и на начин њиховог испитивања. Стога, суд не може бити везан одлуком јавног тужиоца која је донета током истраге.

Како приступити посебно осетљивом сведоку

Што се тиче најбољег приступа посебно осетљивом сведоку, може се начелно рећи да је потребан посебан опрез; тзв. „благ“ приступ, усмерен на то да се сведок при-

воли на сарадњу, треба да има предност над применом „строгог“ приступа чији је циљ да присили сведока (формално позивање и претња о изрицању новчане казне).

Modus operandi у овим случајевима у многome зависи од специфичних околности случаја, због чега се органима поступка (полицији и јавном тужиоцу) препоручује да сваки случај појединачно разматрају.

Узимање узорак

ЗКП детаљно регулише начин на који се врши узимање различитих врста узорак.

Табела која се налази у наставку пружа кратак преглед правила садржаних у чл. 140 до чл. 142 ЗКП.

Врста узорак	Шта се узима	Циљ	Лице	Начин
чл. 140, ст. 1 и 4 ЗКП биометријски узорци	1. отисци папиларних линија и делова тела 2. букални брис 3. лични подаци 4. лични опис 5. фотографија (форензичка регистрација осумњиченог)	утврђивање чињеница	осумњичени	1. и без пристанка 2. по наредби јавног тужиоца или суда 3. од стране стручног лица
чл. 140, ст. 3 и 4 ЗКП биометријски узорци	1. отисци папиларних линија и делова тела 2. букални брис	отклањање сумње о повезаности са кривичним делом	1. оштећени 2. лице затечено на месту кривичног дела	1. и без пристанка 2. по наредби јавног тужиоца или суда 3. од стране стручног лица
чл. 141, ст. 1 и 4 ЗКП узорци биолошког порекла (узимање узорак није дозвољено уколико би имало штетне последице по здравље)	1. узорци биолошког порекла 2. друге медицинске радње у складу са правилима медицинске науке	анализа и утврђивање чињеница у поступку	окривљени	1. и без пристанка 2. по наредби јавног тужиоца или суда 3. од стране здравственог радника
чл. 141, ст. 2 и 4 ЗКП узорци биолошког порекла	1. узорци биолошког порекла 2. друге медицинске радње у складу са правилима медицинске науке	утврђивање постојања трага или последице кривичног дела на другом лицу	„друго лице“ (осим окривљеног)	1. и без пристанка 2. по наредби јавног тужиоца или суда 3. предузима здравствени радник

чл. 141, ст. 3 ЗКП узорци биолошког порекла	1. узорак гласа 2. узорак рукописа	утврђивање чињеница, поређење	1. окривљени 2. оштећени 3. сведок 4. друго лице	уз пристанак лица (одбијање без законског разлога може довести до новчаног кажњавања)
чл. 142 и чл. 141, ст. 1 ЗКП узорци за форензичко- генетичку анализу	ДНК	1. откривање учиниоца кривичног дела 2. утврђивање других чињеница у поступку	1. окривљени 2. оштећени 3. друга лица која су на неки начин повезана са кривичним делом (узимање се врши са места кривичног дела и другог места на коме се налазе трагови кривичног дела)	и без пристанка лица (под условима предвиђеним чл. 141, ст. 2 ЗКП)

Сходно наведеним одредбама, биометријски узорци, узорци биолошког порекла (уз изузетак узорака гласа и рукописа) као и узорци за форензичко-генетичку анализу се могу узети и без пристанка лица.

Питање које се нужно поставља јесте на који начин треба тумачити израз „без пристанка“.

Другим речима, да ли ЗКП дозвољава:

- а) употребу силе приликом узимања узорака
- б) скривен начин узимања узорака (где лице од кога се узорак узима тога није ни свесно) или
- в) обе могућности.

Употреба силе је дозвољена изразом „без пристанка“, који засигурно укључује ситуацију када се особа противи узимању узорака; другачије речено, узимање узорака противно вољи особе. Чланови 140 и 141, ст. 1 и 2 ЗКП омогућавају да се различите врсте узорака узму без пристанка лица. Једино ограничење се односи на узорке биолошког порекла, који ни у ком случају не могу бити узети уколико би тиме наступила каква штета по здравље лица (чл. 141, ст. 1 и 2 ЗКП).

Природа узорака о којима је реч (отисак папиларних линија и делова тела, букални брис, фотографија и узорци биолошког порекла, као што је крв) је таква да се они могу узети употребом силе. ЗКП не предвиђа никакву санкцију за неосновано одбијање да се да узорак. У ствари, никаква санкција није ни потребна, јер се узорци могу узети употребом силе у односу на осумњиченог или друго лице.

Једини случај за који ЗКП предвиђа санкцију за одбијање давања узорка без законског разлога, јесу узорци гласа или рукописа (чл. 141, ст. 5). Логично је да се особа не може натерати да пише или говори, а нарочито се не може натерати да то учини на природан начин. Стога, када употреба силе остаје без резултата, једино преостало средство на располагању суду јесте новчана казна.

Друга могућност која може бити размотрена јесте покретање кривичног поступка против лица које, без оправданог разлога одбије да да узорак гласа или рукописа. Наиме, уколико одбијање лица да да узорак омета истрагу и представља помоћ учиниоцу, то лице може бити гоњено за кривично дело Помоћ учиниоцу након извршеног кривичног дела из чл. 333 КЗ.

Исти израз „без пристанка“ се може и шире тумачити као „без обзира на пристанак лица“. Ово би дозволило да се узорак узме на било који од начина код којих пристанак лица нема никакав значај, јер особа или није питана да да пристанак или је пристанак ускратила.

Стога се може закључити да Законик дозвољава органу поступка да уопште не упозна лице у питању са чињеницом да је узимање узорака у току, и да узме узорак на скривен начин када год је то технички могуће.

Док је тешко замислити да неко буде потпуно несвестан чињенице да му се узима узорак крви, узимање других узорака може бити спроведено без знања лица. На пример, када је реч о траговима папиларних линија или узимању узорака за ДНК анализу, једна могућност је да се прибави предмет за који се засигурно зна да га је особа додирнула и да се са тог предмета (на пример, чаша) узму отисци папиларних линија.

Важно је истаћи да без обзира на начин на који се тумачи израз „без пристанка“, узимање узорака мора бити спроведено:

- а) на основу наредбе јавног тужиоца или суда,
- б) од стране стручног лица.

Стручно лице може бити и обучени полицијски службеник (чл. 140, ст. 1 и 3 ЗКП) или здравствени радник (чл. 141, ст. 1 и 2 ЗКП).

Када је реч о узорцима за форензичко-генетичку анализу (ДНК), чл. 142 ЗКП предвиђа да се од окривљеног и оштећеног узимање узорака спроводи „под условима предвиђеним у чл. 141, ст. 2“, који дозвољава узимање узорака „и без пристанка лица“ и не захтева постојање наредбе. И заиста, наредба јавног тужиоца или суда се помиње једино у ставу 4 чл. 141 ЗКП. Стога је нужан закључак тај да се узорци за генетичку анализу могу узети „и без пристанка лица“ на основу једноставног поверавања од стране јавног тужиоца или чак и на сопствену иницијативу полиције.

Наравно, постојање наредбе органа поступка се не помиње као услов ни код узорак гласа или рукописа, из једноставног разлога што се ти узорци могу узети само на уз пристанак лица.

У погледу узимања биометријских узорака од осумњиченог (чл. 140, ст. 1 и 4 ЗКП) могућа је још једна интерпретација законских одредби.

Члан 140, ст. 4 ЗКП предвиђа да се узимање биометријских узорака спроводи од стране „стручног лица“ а на основу наредбе јавног тужиоца или суда. На први поглед, одредба искључује могућност да полиција, по сопственој иницијативи узме биометријски узорак. Међутим, чл. 140, ст. 1 ЗКП говори о „форензичкој регистрацији осумњиченог“, која у пракси подразумева сачињавање личног описа осумњиченог и његово уношење у одговарајућу базу података, заједно са прикупљеним материјалом (фотографија, брис, отисци папиларних линија, итд). Регистрација и чување личних података је посебна процедура, потпуно различита од прикупљања трагова током истраге. Ако се усвоји ово тумачење, чл. 140, ст. 1 и 4 ЗКП би се односили само на поступак форензичке регистрације, а не и на узимање узорака у сврху истраге. Такво узимање узорака би представљало слободну активност коју полиција може предузети без икаквих посебних услова. Наравно, полиција би требала да документује своје поступање на одговарајући начин, како би избегла могуће процесне приговоре.

2.7 | Правна заштита комуникације

КОЛИМ ОДРЕДБАМА ЈЕ ЗАШТИЂЕНА КОМУНИКАЦИЈА?

чл. 142 КЗ: писана комуникација (Повреда тајности писма и других поштиљки)

чл. 143 КЗ: усмена комуникација (Неовлашћено прислушкивање и снимање)

КОЈИ ЈЕ ЗАШТИЂЕНИ ИНТЕРЕС?

Приватност комуникације

КОЈА СРЕДСТВА КОМУНИКАЦИЈЕ СУ ЗАШТИЂЕНА?

чл. 142 КЗ: писма и друге поштиљке

чл. 143 КЗ: разговор, изјава и саопштење

КОЈЕ АКТИВНОСТИ СУ ЗАБРАЊЕНЕ ЧЛ. 143 КЗ?

- 1) употреба „посебних уређаја“
- 2) прислушкивање или снимање
- 3) разговор, изјава или саопштење који нису намењени особи која прислушкује или снима

КОЈА СРЕДСТВА СУ ЗАБРАЊЕНА?

КЗ забрањује употребу „посебних уређаја“. Међутим, посебни уређаји нису дефинисани у КЗ.

Реч „посебни“ не сужава, нити даље прецизира појам „уређаја“ (који су то уређаји који не представљају посебне уређаје?). Стога, појам **посебних уређаја** треба тумачити као **било који технички уређај који је подесан или за прислушкивање** (на пример, усмерени микрофон, бувица, стетоскоп, прислушкивач мобилних телефона) **или снимање** (као што су мобилни телефони, рекордери, компјутери, камере итд.), **или за обе радње.**

ШТА ЗНАЧИ ПРИСЛУШКИВАЊЕ?

Прислушкивање може бити дефинисано као „**мешање**“ у **нечију приватну комуникацију, које омогућава сазнавање садржаја размењених порука**. „Мешање“ мора бити такво да без прислушкивања, слушалац не би могао да сазна садржај разговора (на пример, коришћење стетоскопа како би се чуло шта се дешава иза затворених врата, прислушкивач за мобилне телефоне како би се чула садржина разговора, итд).

Примери приватне комуникације који не потпадају под појам комуникације заштићене од прислушкивања су на пример, разговори који су емитовани на телевизији, разговори путем отвореног канала ручних радио станица, гласан разговор између особа на улици.

ШТА ЗНАЧИ СНИМАЊЕ?

Коришћење уређаја који омогућава **складиштење и репродуковање** садржаја разговора.

ШТА ЗНАЧИ „РАЗГОВОР“?

Размена порука путем говора или знакова између две или више особа

ШТА ЗНАЧИ „ИЗЈАВА“ ИЛИ „САОПШТЕЊЕ“?

Исказивање мисли или поруке које подразумева непосредно давање одговора примаоцу (на пример порука у говорној пошти).

ШТА ЗНАЧИ „КОЈИ НИСУ НАМЕЊЕНИ“ ОСОБИ КОЈА ПРИСЛУШКУЈЕ ИЛИ СНИМА?

Разговори који су, с обзиром на контекст и употребљени тон, намењени да остану између учесника у разговору.

Чини се да је свеобухватна сврха ове одредбе да заштити поверљивост приватних разговора или изјава које нису намењене јавности. Наравно, нужна претпоставка је да учесници у разговору (или лице које нешто објављује) комуницирају кроз канал који је у складу са поверљивошћу њихове размене.

На пример, било би тешко тврдити да комуникација или саопштење које се даје путем мегафона на јавном месту није намењена ономе ко је снима. Исто се може рећи и за разговор који се одвија између две особе веома гласним тоном у возу, у присуству других људи.

У поменутих примерима, смисао кривично-правне заштите комуникације се губи, зато што се комуникација не одвија на такорећи приватан начин. Напротив, таква комуникација може бити снимљена и случајно, на пример туриста који прави снимак са свога путовања може случајно и ненамерно снимити гласан разговор који се одвија између две особе у његовој близини. У том случају, туриста заиста и користи „посебан уређај“ за „снимање разговора“; међутим, његова активност не представља кривично дело јер учесници у разговору нису ни имали намеру да разговор остане приватан између њих, и стога је био намењен свима који су се налазили у близини.

У СВЕТЛУ СВЕГА НАВЕДЕНОГ, ДА ЛИ ПОСТОЈЕ НЕКЕ АКТИВНОСТИ КОЈЕ ЗАДИРУ У ПРИВАТНОСТ АЛИ КОЈЕ НИСУ КРИВИЧНО САНКЦИОНИСАНЕ?

Да - на пример, свака радња прислушкивања вербалне комуникације која се спроводи **без употребе посебних уређаја** (на пример прислушкивање разговора који се одвија иза затворених врата наслањањем уха). Будући да се не употребљава никакав уређај, ова радња не представља кривично дело.

Тајни надзор комуникације

ЧЛАН 166 ЗКП

КОЈЕ АКТИВНОСТИ МОГУ БИТИ АУТОРИЗОВАНЕ У ОДНОСУ НА ВЕРБАЛНУ КОМУНИКАЦИЈУ?

Прислушкивање и снимање

НА КОЈУ КОМУНИКАЦИЈУ СЕ ОДНОСИ ЧЛ. 166 ЗКП?

Комуникација која се одвија путем телефона или других техничких средстава.

ДА ЛИ ПОСТОЈИ НЕКА ОДРЕДБА ЗКП КОЈА ДАЈЕ МОГУЋНОСТ АУДИО СНИМАЊА ТЕКУЋЕ КОМУНИКАЦИЈЕ (КОМУНИКАЦИЈЕ УЖИВО)?

Разговори који се одвијају на јавном месту су регулисани одредбом чл. 177 ЗКП („Тајно праћење и снимање“).

Међутим, одредба говори о снимању осумњиченог на јавним местима и (само) у сврху:

- 1) откривања контаката или комуникације осумњиченог; и
- 2) утврђивања истоветности лица.

Циљ одредбе стога није сазнавање садржине могуће комуникације, већ само **утврђивање и документовање постојања контаката или комуникације**.

Одредба не каже да се снимак може користити и за откривање садржаја разговора.

Може се поставити и питање да ли одредба чл. 171 ЗКП укључује и видео и аудио снимање; чини се да пракса у Србији даје позитиван одговор на ово питање.

Међутим, ЗКП употребљава израз „снимање“; стога се може тврдити да је неопходно рестриктивно тумачити ову одредбу, имајући у виду да је добро које се штити (приватност тј. поверљивост комуникације) Уставна категорија, која ужива и посебну заштиту гарантовану КЗ; због тога само она активност која је нужна и довољна за постизање циља откривања контаката и комуникације, може бити дозвољена (а то је видео тј. оптичко снимање).

ДА ЛИ ПОСТОЈЕ РАЗГОВОРИ КОЈЕ ПОЛИЦИЈА МОЖЕ ДА ПРИСЛУШКУЈЕ БЕЗ ПОТРЕБЕ ЗА БИЛО КАКВИМ ОВЛАШЋЕЊЕМ?

Постоје радње које не представљају кривично дело сходно КЗ, а које ипак не спадају у мере које могу бити одређене на основу ЗКП.

На пример, прислушкивање без употребе посебних уређаја, приватних разговора који се одвијају на јавним местима није инкриминисано КЗ, а не спада ни у круг посебних доказних радњи предвиђених ЗКП.

Слична је ситуација и када један од учесника у телефонском разговору на телефону укључи звучник, и на тај начин учини разговор доступним за све особе које се налазе у близини.

Ако полицијски службеник начује разговор који се одвија уживо или путем телефона, он тиме не чини кривично дело; истовремено његова радња није ни у супротности са ЗКП, иако њиме није изричито предвиђена. Чини се да резултат такве активности (садржај разговора који је полицијски службеник чуо) није у супротности са законом и да стога не доводи до последица предвиђених чл. 16 ЗКП. Полицијски службеник би могао бити позван да сведочи пред судом о садржини разговора.

Снимак разговора као доказ

Питање правне заштите комуникације је, током спроведених обука, разматрано у контексту могуће употребе снимка разговора који је начинило треће лице, у доказном доступку. У хипотетичком случају, директор фирме (који је касније убијен) је наложио својој секретарици да сними његов разговор са непознатим мушкарцем који га је посетио у канцеларији.

Будући да је једино директор, а не и његов саговорник, био упознат са чињеницом да се разговор снима, поставило се питање да ли је снимак начињен противно закону и да ли може бити коришћен као доказ у кривичном поступку. Током спроведених обука учесници су дошли до следећег закључка.

Разговор је снимљен на захтев једног од учесника у разговору. Када је реч о разговору између два лица, оба лица имају право на поверљивост тог разговора, али истовремено оба учесника могу да пренесу то своје право на треће лице. Да је жртва сама снимала разговор, а потом снимак разговора пустила својој секретарици, такво поступање не би било противно чл. 143 КЗ.

У овом случају, жртва је одлучила да сними разговор посредством трећег лица. Секретарица је само поступала као извршилац воље жртве да се разговор сними. Другим речима, захтев жртве за снимањем разговора је учинио да разговор буде намењен и секретарици, и на тај начин елиминисао један од кључних елемената које *actus reus* кривичног дела из чл. 143 КЗ мора да садржи.

Стога, снимак није начињен супротно чл. 143 КЗ и као такав може бити коришћен као доказ.

Употреба доказа прибављених у другом кривичном поступку

У контексту истог хипотетичког случаја, обрађивано је и питање могућности употребе доказа прибављених у другом кривичном поступку. У описаном случају, јавни тужилац наређује да се изврши поређење гласа непознатог мушкарца са снимка који је начинила секретарица, са гласом познатог лица које је у току другог кривичног поступка било прислушкивано употребом посебних доказних радњи (Тајни надзор комуникације, чл. 166 ЗКП).

Током одржаних обука, судије и тужиоци су изнели различита мишљења која се могу сумирати на следећи начин.

а) Аргументи којима се може оспорити поступање јавног тужиоца

Снимак комуникације која је надзирана у једном поступку не може бити употребљен у другом јер таква могућност није предвиђена ЗКП.

Даље, сходно чл. 165 ЗКП сви материјали прикупљени коришћењем посебних доказних радњи су поверљиви, са различитим степеном тајности.

У датом случају, кривично дело које је предмет истраге јесте Убиство (постојање било које квалификаторне околности сходно чл. 114 КЗ тек треба да буде доказано), које није на листи кривичних дела предвиђених чл. 162 ЗКП. Стога, тајни надзор комуникације као посебна доказна радња није дозвољена у поступку за кривично дело Убиство. Коришћење снимка разговора из другог поступка би представљао кршење постављеног законског ограничења.

б) Аргументи којима се може оправдати поступање јавног тужиоца

ЗКП не садржи одредбу која предвиђа да докази прибављени на законит начин могу бити коришћени искључиво у поступку у којем су прибављени, и обрнуто, не постоји одредба ЗКП која забрањује да се докази користе и у другом кривичном поступку.

Осим тога, у конкретном случају, јавни тужилац не намерава да користи садржину разговора који је, на законит начин, тајно надзиран у другом кривичном поступку. Јавни тужилац има намеру да користи узорак гласа како би могао да га упореди са гласом непознате особе која је претила жртви.

Члан 164 ЗКП предвиђа могућност употребе прикупљеног материјала „о кривичном делу и учиниоцу који није био обухваћен одлуком о одређивању посебних доказних радњи“ уз једини услов да се материјал односи на кривично дело из члана 162 ЗКП. Стога чл. 164 ЗКП представља правни основ за употребу доказа прикупљених у поступку против других учинилаца кривичних дела. *A fortiori*, ова одредба дозвољава употребу таквих доказа у поступку против истог лица. У описаном случају, кривично дело које је предмет поступка јесте Тешко убиство, које се налази на листи садржаној у члану 162 ЗКП.⁵

Члан 165 ЗКП не представља правну препреку, јер ће преузети докази задржати исти степен тајности који им је додељен у поступку у коме су прибављени.

⁵ Жртва је лишена живота на „подмукао начин“, будући да је изненађена од стране убице и убијена коришћењем пригушивача док је била у свом стану.

2.8 | Доказне радње одбране

Разговор са лицима која одбрани могу пружити одређене податке

Сходно чл. 301 ЗКП, осумњичени и његов бранилац имају овлашћења за самостално прикупљање доказа и материјала у корист одбране, која су међутим, далеко ограничења од овлашћења јавног тужиоца. Ова овлашћења су регулисана чл. 301, ст. 2 ЗКП који, између осталог, предвиђа да осумњичени и његов бранилац могу да разговарају са лицима која им могу пружити корисне податке и да од тих лица прибављају писане изјаве. Ипак, ова овлашћења одбране нису без ограничења. Члан 301, ст. 3 изричито предвиђа да се овлашћења одбране не односе на оштећеног и на лица која су већ испитана од стране јавног тужиоца и полиције.

Правно питање које се јавља у овом случају односи се на природу и обим поменуте забране.

У проналажењу решења, неопходно је најпре заузети став у погледу тога да ли се ограничење из чл. 301, ст. 3 заснива на:

- a) **објективном/апсолутном критеријуму**, који има за циљ очување интегритета истраге; или
- b) **субјективном/релативном критеријуму**, који има за циљ санкционисање оних радњи одбране за које је одбрана свесна да су незаконите.

Последице су очигледне:

- уколико је реч о објективном критеријуму, активност одбране је незаконита због саме чињенице да је одбрана разговарала са лицем које је већ испитано од стране полиције односно јавног тужиоца, независно од чињенице да ли је одбрана тога била свесна или не.
- уколико је реч о субјективном критеријуму, активност одбране је незаконита једино уколико је одбрана била упозната са чињеницом да је лице већ испитано, и свесно поступала у супротности са чл. 301, ст. 3 ЗКП.

Одредба остаје отворена за обе интерпретације и на судској пракси је да да коначан одговор на ово питање.

Следеће питање које се јавља јесте да ли је и неформални разговор полиције или јавног тужиоца са сведоком, довољан да спречи одбрану да разговара са лицем, сходно чл. 301, ст. 3 ЗКП, или је пак неопходно да лице буде формално испитано.

Одредба говори о лицима која су „испитана од стране полиције или јавног тужиоца”, што указује на то да је реч о процесној радњи која је праћења прописаним формалностима (сачињавање службене белешке или записника о испитивању сведока).

Супротно тумачење би у потпуности обесмислило истрагу коју спроводи одбрана, и дало могућност полицији и јавном тужиоцу да једноставним контактирањем потенцијалних сведока и неформалним разговором са њима, спрече одбрану да прикупља било какве податке и обавештења у своју корист.

Следећи смисао одредби о овлашћењима одбране, може се такође закључити и да ограничење које намеће чл. 301, ст. 3 не може да спречи одбрану да поставља она питања која нису ни у каквој вези са предметом испитивања од стране полиције или јавног тужиоца. Адвокат одбране, о предмету разговора сведока са полицијом или јавним тужиоцем може бити упознат на једноставан начин од стране самог лица са којим разговара (правичан начин би био да бранилац пита лице следеће питање: „Под условом да о овоме већ нисте разговарали са полицијом или јавним тужиоцем, да ли можете да ми кажете шта знате о ...?“).

Прибављање писане изјаве

Проблем потенцијалне употребе писане изјаве се не јавља уколико се сматра да је активност одбране спроведена у складу са законом. У овом случају, чл. 301, ст. 4 ЗКП, предвиђа да одбрана може да користи узете писане изјаве у две сврхе:

- 1) **да би од јавног тужиоца захтевала да одређено лице испита као сведока;**
- 2) **да би сведоку предочила изјаву дату током његовог испитивања у истрази или на главном претресу** („у току испитивања сведока“). Испитивање сведока укључује како основно тако и унакрсно испитивање (ово се чини као једино логично значење које се може дати изразу „провер[а] веродостојности [...] исказа“).

Међутим, узимање писане изјаве на начин који је у супротности са чл. 301, ст. 3 ЗКП, неизбежно резултира у њеној незаконитости и потпуној немогућности њене употребе у било које процесне сврхе, укључујући и оне наведене у чл. 301, ст. 4 ЗКП.

ЗКП је веома јасан у овом погледу. Члан 16, ст. 1 ЗКП експлицитно забрањује суду да заснује своје одлуке „на доказима који су, непосредно или посредно, сами по себи или према начину прибављања у супротности са Уставом, овим закоником, другим законом или општеприхваћеним правилима међународног права и потврђеним међународним уговорима“.

Члан 84 ЗКП допуњује ову одредбу предвиђајући да незаконити докази не могу бити коришћени у кривичном поступку и на тај начин проширује забрану употребе незаконитих доказа на све органе поступка.

2.9 | Наредба о спровођењу истраге

Члан 296 ЗКП регулише питање спровођења истраге наводећи да се наредба о спровођењу истраге доноси пре или непосредно после прве доказне радње, а најкасније у року од 30 дана од дана када је јавни тужилац обавештен о првој доказној радњи коју је полиција предузела.

ЗКП не предвиђа никакву санкцију за непоштовање наведеног рока; ипак, да би се избегло могуће оспоравање законитости доказа прикупљених током истраге (на основу чл. 16 ЗКП), најсигурнији избор за сваког тужиоца јесте правовремено доношење наредбе о спровођењу истраге, у складу са чл. 296 ЗКП.

Члан 295 ЗКП предвиђа да се „[и]страга [...] покреће против одређеног лица за које постоје основи сумње да је учинило кривично дело“. Наредба о спровођењу истраге такође може да се односи и на непознатог учиниоца. Међутим, уколико се у току истраге открије идентитет непознатог учиниоца, наредба ће бити допуњена у складу са чл. 297, ст. 2 ЗКП.

„**Основи сумње**“ су дефинисани у чл. 2, ст. 1 тач. 17 ЗКП као „скуп чињеница које посредно указују да је учињено кривично дело или да је одређено лице учинилац кривичног дела“. Придев „посредно“ треба да се тумачи као „на начин довољан да се формулише разумна истражна хипотеза“.

Доношење наредбе о спровођењу истраге има утицаја и на овлашћења полиције тј. на законитост радњи које полиција предузима након доношења наредбе о спровођењу истраге.

Члан 298 ЗКП јасно предвиђа да „[и]страгу спроводи надлежни јавни тужилац“. Ова одредба се непосредно надовезује на одредбе о истрази, што наводи на *prima facie* закључак да, након доношења наредбе о спровођењу истраге ЗКП ставља сва истражна овлашћења као и одговорност у руке јавног тужиоца. Другим речима, **осим у случају поверавања радњи од стране јавног тужиоца, полиција се мора уздржати од самоиницијативног предузимања радњи.**

Овакав став потврђују и чл. 298, ст. 4 и чл. 299, ст. 4, којима је предвиђено да јавни тужилац може захтевати помоћ од полиције и поверити полицији извршење појединих доказних радњи, које је полиција дужна да предузме. Остале одредбе које регулишу доказне радње говоре искључиво о јавном тужиоцу, без помињања полиције.

Стога се може закључити да су сходно чл. 16 ЗКП, доказне радње полиције предузете без овлашћења јавног тужиоца незаконите као и докази прибављени тим путем.

Супротно тумачење би било да:

- ЗКП наводи одређења овлашћења која полиција има у предистражном поступку (нарочито чл. 286, ст. 2 ЗКП);
- ЗКП не предвиђа да та овлашћења полиције престају да постоје након отварања истраге. У стварности, чл. 298, ст. и чл. 299, ст. 4 су само правила о организацији и координацији рада између полиције и јавног тужиоца током истраге.
- Она не представљају правила која уређују питање законитости у прибављању доказа и тумачење на основу кога се из њих изводе и услови прихватљивости доказа би било крајње екстензивно.
- Чак и ако се прихвати аргумент да чл. 299, ст. 4 спречава полицију да предузима доказне радње осим по овлашћењу јавног тужиоца, ова одредба говори само о доказним радњама, а не о предузимању радњи уопште, те стога полиција задржава овлашћења из чл. 286 ЗКП.

2.10 | Споразуми јавног тужиоца и окривљеног

Опште напомене

У природи сваког адверсарног поступка јесте овлашћење односно дужност страна у поступку да користе овлашћења дата законом и да на сопствену одговорност представе свој случај на начин који им највише одговара. Ово укључује и овлашћење односно дужност да се прикупљају докази током истраге, изводе докази током суђења, постигне договор о неспорним чињеницама, оспорава законитост предузетих радњи, или да се преговара о исходу поступка, без препуштања суду да донесе коначну одлуку о меритуму.

ЗКП даје могућност окривљеном да са јавним тужиоцем закључи споразум о признању, путем кога ће признати једно или више кривичних дела за које се терети, обично у замену за блажу казну (чл. 313 ЗКП). Такав споразум, између осталог, мора да садржи опис кривичног дела које је предмет оптужбе, потпуно признање окривљеног, споразум о врсти и мери казне (или барем о распону казне), као и изјаву о одрицању од права на жалбу против одлуке којом је суд у потпуности прихватио споразум (чл. 314 ЗКП).

Споразум о сведочењу окривљеног (чл. 320 до 326 ЗКП) такође може предвидети и обавезу окривљеног да сведочи у поступку за неко од кривичних дела набројаних

у чл. 162 ЗКП, а о којем има сазнања. У таквом споразуму, јавни тужилац може предложити и да окривљени буде ослобођен од казне (чл. 321 ЗКП). Сличан споразум такође може бити закључен са осуђеним који већ издржава своју казну затвора – Споразум о сведочењу осуђеног (чл. 327 до 330 ЗКП).

Судска контрола споразума о признању кривичног дела

Након закључења, споразум се подноси суду и то:

- а) судији за претходни поступак, или
- б) председнику већа, уколико је споразум закључен након потврђивања оптужнице

Уколико је споразум закључен пре подношења оптужнице суду, јавни тужилац мора доставити оптужницу заједно са закљученим споразумом (чл. 313, ст. 4 ЗКП).

Члан 317 ЗКП предвиђа услове под којима ће суд прихватити споразум:

- а) „окривљени [је] свесно и добровољно признао кривично дело, односно кривична дела која су предмет оптужбе”
- б) „окривљени је свестан свих последица закљученог споразума”
- в) „да постоје и други докази који нису у супротности са признањем окривљеног да је учинио кривично дело”
- г) предложена казна је у складу са материјалним и процесним кривичним правом.

Члан 318, ст. 1, тач. 2 ЗКП предвиђа да ће суд одбити споразум ако није испуњен један или више наведених услова.

Уколико прихвати споразум, суд доноси пресуду која постаје правноснажна уколико ниједна од страна не уложи жалбу у скраћеном року (чл. 319, ст. 3 ЗКП).

Веома је битно напоменути да суд не може да мења споразум; може га или прихватити или одбити. Овлашћења суда су иста без обзира да ли је до закључења споразума дошло пре или у току главног претреса. Само присуство споразума у сваком случају обавезује суд да донесе одлуку о одбацивању, одбијању или прихватању споразума. Једино након одбацивања или одбијања споразума, суд преузима своју редовну улогу и слободно одлучује о предмету поступка.

Имајући у виду све наведено, јасно је да је **питање судске контроле споразума јавног тужиоца са окривљеним** једна веома широка и важна тема.

Неки од домаћих практичара наглашавају „говорну природу” споразума како би подржали интерпретацију која ограничава овлашћења суда у погледу контроле споразума на чисто формалну контролу. Ово би значило да јавни тужилац и окривљени имају апсолутну дискрецију да преговарају и да се споразумеју о условима споразума, докле год је споразум формално у сагласности са одредбама ЗКП.

Други пак мисле да судија, као гарант законитости поступка, не може бити сведен на улогу некога ко само „оверава“ испуњеност форме нечега о чему су се странке договориле.

Како би се јасно идентификовале све ситуације које се могу јавити у пракси, битно је имати на уму да:

- а) на основу чл. 314, ст. 1, тач. 2 ЗКП, признање окривљеног да је учинио једно или више кривичних дела која му се стављају на терет представља саставни део споразума, и
- б) споразум не може постојати без оптужнице (чл. 313, ст. 4 ЗКП).

Логично следи да се чињенични опис у оптужници и у споразуму који садржи и признање, морају увек поклапати.

Могуће су три различите ситуације:

- 1) Постоји неслагање у погледу чињеница наведених у признању и описа кривичног дела садржаног у оптужници;
- 2) Чињенице су конзистентне али су погрешно квалификоване;
- 3) Чињенице су конзистентне и исправно квалификоване, али у предмету постоје докази који су у супротности са признањем окривљеног.

Прва ситуација је мало вероватна. Она се односи на случај у коме не постоји поклапање између чињеница које је окривљени признао и чињеница које су описане у оптужници, било зато што а) су релевантне чињенице изостављене из оптужнице; или б) зато што оптужница садржи и чињенице које окривљени није признао.

У оба случаја, уколико наведено неслагање утиче на опис кривичног дела у питању **суд треба да одбије споразум** јер оптужени није признао кривично дело које му се ставља на терет (чл. 318, ст. 1, тач. 2 у вези са чл. 317, ст. 1 тач. 1 ЗКП).

ПРИМЕР 1: Окривљени **признаје** да је од жртве одузео аутомобил и то тако што јој је претио пиштољем (Разбојништво, чл. 206 КЗ), док се у **чињеничном опису** у диспозитиву оптужнице наводи да је провалио у аутомобил жртве и одвезао се њиме (Крађа, чл. 203 КЗ).

ПРИМЕР 2: Окривљени **признаје** да је провалио у аутомобил жртве и одвезао се њиме (Крађа, чл. 203 КЗ), док се у **чињеничном опису** у диспозитиву оптужнице наводи да је окривљени од жртве одузео аутомобил и то тако што јој је претио пиштољем (Разбојништво, чл. 206 КЗ).

Друга могућа ситуација такође не би требала да се јавља често у пракси. Она се односи на случајеве у којима се **признање, које се по дефиницији односи на чиње-**

нице, поклапа са чињеничним описом наведеним у оптужници, али је правна квалификација чињеница погрешна или барем погрешна по мишљењу суда. И у овој ситуацији решење је јасно. **Суд треба да одбије споразум** из истог разлога који је претходно наведен: окривљени није признао кривично дело које му се ставља на терет (чл. 318, ст. 1, тач. 2 у вези са чл. 317, ст. 1, тач. 1 ЗКП).

ПРИМЕР: Окривљени признаје да је одузео аутомобил жртве и то тако што јој је претио пиштољем (Разбојништво, чл. 206 КЗ), **оптужница садржи исти чињенични опис**; међутим, описане радње су квалификоване као кривично дело **Крађа** (чл. 203 КЗ).

Трећа могућа ситуација је она предвиђена чл. 317, ст. 1 ЗКП (да не постоје докази који су у супротности са признањем окривљеног да је учинио кривично дело). Јасно је да уколико се судска контрола споразума налази у овој фази, у споразуму није било чињеничног одступања (пример 1) нити погрешне правне квалификације дела (пример 2), јер би у супротном споразум већ био одбијен од стране суда, из горе наведених разлога.

ПРИМЕР: Признање окривљеног, оптужница и споразум садрже чињенични опис фаталне саобраћајне несреће (Нехатно лишење живота); међутим, докази који се налазе у списима предмета јасно указују да је окривљени поступао умишљајно (Убиство).

Чини се да формулација чл. 317, ст. 1, тач. 3 ЗКП, **дозвољава суду само да контролише** да ли су други постојећи докази „у супротности“ са признањем окривљеног да је учинио кривично дело које је предмет споразума.

Прво запажање је да су овлашћења суда заиста и ограничена на утврђивање постојања других доказа који би показали да окривљени није учинио кривично дело које је описано у оптужници и у споразуму. Другим речима, суд једноставно само **проверава да ли постоје докази о невиности окривљеног и одбија споразум само у том случају**. Сходно овом тумачењу, сврха судске контроле постојећих доказа јесте да заштити окривљеног који је невин.

Другачије тумачење одредбе чл. 317, ст. 1, тач. 3 ЗКП, полази од саме дефиниције признања, које представља **искрен и потпун** самооптужујући исказ.

Другим речима, једино самооптужење које је истинито и које обухвата све релевантне чињенице може бити сматрано признањем. Стога је смисао поменуте одредбе, да овласти суд да утврди да окривљени није лагао или сакрио битне чињенице. **Уколико, након извршене процене, суд закључи да признање окривљеног, тј. његов самооптужујући исказ, не задовољава један или чак оба наведена услова, суд треба да одбије споразум на основу чл. 317, ст. 1, тач. 3 ЗКП.**

Наравно, јасно је да овакво тумачење такође штити и оног окривљеног који је невин, јер уколико се утврди да је самооптужење лажно, то ће резултирати ослобађањем окривљеног.

Сходно чл. 317, ст. 1, тач. 4 ЗКП, суд ће пресудом **прихватити споразум о признању кривичног дела** уколико је казна „предложена у складу са кривичним или другим законом”.

Поново су могуће **две различите интерпретације** ове одредбе.

Прво схватање је да суд само проверава да ли је предложена казна у оквиру законског распона. Ово схватање је засновано на рестриктивном тумачењу израза „кривични закон”, које је ограничено само на одредбе којима се прописује кривична санкција.

Друга могућност је да се израз „кривични закон” тумачи шире, тако да обухвата и оне одредбе КЗ које се односе на одмеравање казне. Ово шире тумачење би дакле обухватало и општа правила о одмеравању казне садржана у чл. 54 КЗ. У том случају, уколико сматра да је договорена казна, иако се налази у оквири законског распона, у супротности са правилима о одмеравању казне суд може одбити споразум.

Слично томе, када споразум о сведочењу окривљеног предлаже ослобађање од казне у замену за сарадњу и сведочење окривљеног, суд би био овлашћен да цени да ли је значај сведочења окривљеног претежнији од последица кривичног дела које је учинио.

2.11 | Испитивање сведока током главног претреса

Чланови 402, 98, 397 и 398 ЗКП одређују правни оквир којим се уређује сведочење сведока пред судом.

Могуће је идентификовати **четири кључна питања**:

1. Ко има приступ сведоцима, тј. ко може непосредно да поставља питања сведоку (другим речима, ко је овлашћен да се обраћа сведоку)
2. Редослед испитивања сведока
3. Посебна правила о испитивању сведока
4. Улога суда.

Ко може непосредно постављати питања сведоку (чл. 402, ст. 2 ЗКП)

Неки од кључних учесника у поступку су овлашћени да се непосредно обраћају сведоку: јавни тужилац, окривљени, бранилац окривљеног и суд.

Остали учесници морају имати одобрење председника већа да би могли непосредно да постављају питања сведоку: оштећени (или његов законски заступник и пуномоћник), вештак и стручни саветник.

Ово правило је у складу са **принципом адверсарности** према коме странке у поступку могу испитивати и унакрсно испитивати сведоке током суђења.

Редослед испитивања сведока (чл. 2, ст. 1, тач. 21 и 22, чл. 402, ст. 3, 4 и 6 ЗКП)

Члан 402, ст. 6 ЗКП појашњава редослед активности у вези са испитивањем сведока: прво се обавља основно испитивање, затим унакрсно, и на крају се могу постављати додатна питања.

На основу чл. 2, ст. 1, тач. 21 и 22 и чл. 402, ст. 3 и 4 може се закључити да:

- а) странка која је предложила сведока спроводи основно испитивање,
- б) супротна странка је овлашћена да унакрсно испита сведока, и
- в) додатна питања се могу постављати „по одобрењу председника већа“.

Важно је напоменути да је у адверсарном поступку уобичајено да странка која је предложила сведока има право на поновно испитивање, након што је сведок унакрсно испитан. Након тога, супротна страна има прилику да, уколико жели, поново унакрсно испита сведока.

Посебна правила о испитивању сведока (чл. 98, 397, ст. 4 и 5 ЗКП)

Сходно чл. 98, ст. 1 ЗКП, који се неспорно примењује и на главни претрес, сведок ће се упитати да слободно изнесе све релевантне информације о предмету поступка.

Ово засигурно представља најбољи начин да се исказ сведока заштити од било каквог утицаја који начин постављања питања може имати.

Након што сведок заврши свој исказ, могу му се поставити додатна питања уколико је то потребно ради:

- а) допуне исказа

- б) провере исказа или
- в) разјашњења исказа (чл. 98, ст. 3 ЗКП).

Додатна питања морају бити „јасна, одређена и разумљива, не смеју садржати обману, нити се заснивати на претпоставци да је сведок изјавио нешто што није изјавио, и не смеју представљати навођење на одговор, осим када се ради о унакрсном испитивању“.

На крају, Законик предвиђа као обавезу да се сведок увек пита „откуд му је познато оно о чему сведочи“ (чл. 98, ст. 4 ЗКП).

Из свега наведеног једноставно је закључити која су питања недозвољена. То су питања која:

1. нису јасна, одређена и разумљива
2. која у себи садрже обману или се заснивају на претпоставци да је сведок изјавио нешто што није изјавио
3. која су сугестивна.

Правило о недозвољености одређених питања се не примењује током унакрсног испитивања на главном претресу.

У овом тренутку је јасно да постоје два проблема у вези са недозвољеним питањима.

Први проблем је како дефинисати наведене три категорије недозвољених питања.

Други је проблем разјашњења **да ли се предвиђени изузетак односи на све три категорије недозвољених питања.**

Дефинисање прве категорија питања (јасна, прецизна и разумљива) не изазива неке посебне тешкоће. Наиме, сведок ће сам рећи уколико постављено питање није довољно јасно. Потреба да питања буду јасна иде у корист не само сведоку, већ и у корист свим учесницима у поступку, а нарочито органу поступка који утврђује чињенице (суду), који мора да буде у могућности да у потпуности разуме постављено питање и одговор који је на питање дат. То значи да чак и у ситуацији када сведок каже да је разумео питање које није јасно, странке и даље имају право да изјаве приговор а суд, уколико је потребно и *ex officio*, нареди да се питање преформулише.

Много је теже дефинисати другу категорију недозвољених питања.

Наиме, ова категорија садржи две различите врсте питања:

- а) обмањујућа питања и
- б) питања која се заснивају на нетачној претпоставци.

„Обманути“ значи навести некога да поверује у нешто што није истина. У контексту кривичног поступка и током испитивања сведока сам чин постављања обмањујућег

питања је јасно усмерен на збуњивање сведока, што у потпуности оправдава забрану ових питања.

Мора се узети у обзир чињеница да су обмањујућа питања у Законику наведена заједно са питањима која се заснивају на погрешној претпоставци да је сведок изјавио нешто што није изјавио. Сходно наведеној дефиницији обмањујућих питања, таква питања су такође преварна. Она садрже чињенични елемент који не одговара стварности.

Хајде да размотримо неколико примера.

ПРИМЕР 1: Током унакрсног испитивања сведока важног за тужилаштво, бранилац поставља следеће питање:

„Да ли је истина да сте се пет месеци пре предметног догађаја потукли са оптуженим?“

Докази који су већ изведени не пружају никакве информације у вези са могућом тучом између сведока и окривљеног; међутим, докази јасно указују да сведок и окривљени нису могли да имају било какав контакт у периоду који наводи бранилац (окривљени је током читавог периода непрекидно живео у Србији док је сведок без прекида живео у иностранству и вратио се у Србију свега два дана пре предметног догађаја).

Чињенице у вези са тучом су непознате и сведок ће о томе пружити информације; међутим, временски период онако како је одређен у самом питању, не одговара реалности.

Стога, имајући у виду шта представљају питања која се заснивају на нетачној претпоставци, може се закључити да навођење нетачног временског периода представља обмањујући елемент.

ПРИМЕР 2: Током унакрсног испитивања сведока очевица предложеног од стране тужилаштва, бранилац поставља следеће питање:

„Већ је доказано путем исказа сведока који су пружили алиби окривљеном, да је окривљени био на другом месту у време извршења дела. Да ли Ви и даље тврдите да сте га видели како извршава кривично дело?“

Ако замислимо да уопште није било сведока који су пружили алиби окривљеном, ово питање садржи чињенични елемент који је нетачан.

Питања слична претходно наведеним, заснивајући се на нетачној интерпретацији стварности нарушавају свеобухватну правичност поступка и доводе до збуњивања сведока.

Сугестивна питања представљају трећу категорију недозвољених питања.

У начелу, сугестивна питања могу бити окарактерисана као питања којима се врши притисак на сведока са циљем да сведок изнесе одређене догађаје или детаље које би спонтано могао изоставити.

Јасно је да ова питања остављају сведоку много мање простора него отворена питања. Она наводе сведока и некада га и доводе у ситуацију да мора да бира између две алтернативе или да чак одговори само са „да“ или „не“.

Што се тиче другог проблема, тј. **могућности постављања недозвољених питања током унакрсног испитивања**, мора се нагласити да законски текст није довољно јасан и да оставља отворену дилему.

Наиме, чини се да текст Законика указује да се изузетак односи искључиво на последњу категорију питања набројаних у одредби (сугестивна питања); међутим, супротно тумачење по коме се изузетак односи на недозвољена питања уопште, не може бити у потпуности искључено.

У том смислу, посезање за разлозима који леже у основи забране сваке од набројаних категорија може бити од помоћи у идентификовању смисла и сврхе изузетка предвиђеног чл. 98, ст. 3 ЗКП.

Забрана нејасних питања је прво средство којим се гарантује добијање одговора који ће бити поуздан и у потпуности разумљив свим учесницима у поступку, а посебно суду. Јасно је да ова потреба не престаје да постоји током унакрсног испитивања. Стога, тумачење изузетка тако да дозволи постављање нејасних питања не би имало никаквог смисла.

Обмањујућа питања и питања заснована на погрешној претпоставци су недозвољена зато што могу озбиљно да угрозе поузданост одговора. Овај ризик постоји без обзира на то да ли питање поставља страна која је предложила сведока или супротна страна. Имајући то у виду, закључак који се намеће јесте да **таква питања не могу бити дозвољена ни током унакрсног испитивања**.

Као што је већ објашњено, **сугестивна питања** ограничавају сведока и могу да умање истинитост и поузданост одговора. Истина је да она не садрже чињенице које не одговарају стварности, али путем сугестивних питања сведок може бити наведен да игнорише одређене чињенице и детаље а да се фокусира на друге. Сугестивна питања обично нису дозвољена током основног испитивања због тога што испитивач има одређена очекивања у погледу одговора сведока, и може искористити сугестивна питања управо да би добио жељени одговор. Другим речима, испитивач зна шта жели да постигне путем исказа одређеног сведока, и то представља саставни део целокупног доказног материјала изведеног у циљу доказивања тезе коју испитивач заступа.

С друге стране, основни циљ онога ко врши унакрсно испитивање јесте да умањи негативне последице које исказ сведока има по његов случај. Дакле, испитивач нема

никаква очекивања од сведока и сугестивна питања су само средство путем кога он покушава да умањи допринос који сведок даје случају противне стране.

Имајући све наведено у виду, може се закључити да тумачење чл. 98, ст. 3 које узима у обзир *ratio legis* ове одредбе иде у прилог закључку да:

- a) прве две категорије недозвољених питања **не могу никада бити допуштене**
- б) једино су **сугестивна питања дозвољена** током унакрсног испитивања.

Улога суда (чл. 402, 397 и 398 ЗКП)

ЗКП даје важну улогу председнику већа током испитивања сведока.

Председник већа има три основне функције:

1. да забрани недозвољена питања и питања која се не односе на предмет
2. да постави допунска питања или питања која служе разјашњењу
3. да интервенише када сведок одступа од претходно датог исказа.

Прва функција (чл. 398, ст. 3 и 4 ЗКП) председника већа није условљена захтевом или изјављивањем приговора од стране странака. Дакле, чини се да судија треба *ex officio* да забрани недозвољена питања.

Овај закључак је логичан и прихватљив докле год се односи на нејасна, обмањујућа и питања која се заснивају на погрешној претпоставци, јер она озбиљно угрожавају поузданост одговора и то је разлог што никада не могу ни бити дозвољена. С друге стране, сугестивна питања су допуштена током унакрсног испитивања те би стога председник већа могао да буде флексибилан и да дозволи сугестивно питање и током основног испитивања, уколико се супротна страна томе не противи. Наиме, постоје многа сугестивна питања која се толеришу и током основног испитивања, као што су на пример питања о неспорним чињеницама.

Према чл. 398, ст. 3 ЗКП изузетак од забране постављања ирелевантних и недозвољених питања се односи на питања којима се проверава веродостојност исказа сведока.

Законски текст се на први поглед може чинити јасним али је у суштини веома тешко утврдити и у потпуности разумети његов смисао.

Као прво, није јасно да ли се изузетак односи само на питања која се не односе на предмет или и на недозвољена питања. Одредба је збуњујућа јер се после зареза, који се користи за раздвајање елемената са листе, налази „или“ које представља повезивање које указује на еквивалентност.

Уколико се изузетак односи једино на питања која се не односе на предмет, онда то нема много смисла. Наиме, када су питања која се не односе на предмет по-

стављена у циљу провере веродостојности исказа сведока онда она постају релевантна, тј. односе се на предмет. Другим речима, она постају „релевантна ирелевантна питања“.

Чак и у одсуству одредбе чл. 398, ст. 3 ЗКП, слична питања која се не односе на предмет већ на поузданост сведочења би свакако била дозвољена на основу чл. 83, ст. 2 и чл. 16, ст. 2 ЗКП. Неспорно је да сходно одредбама ЗКП оцена доказа зависи од свих чињеница везаних за кредибилитет сведока.

Уколико се пак изузетак тумачи тако да обухвата и недозвољена питања, имајући у виду претходно изнесене аргументе, може се извести закључак да нису сва недозвољена питања обухваћена овом дерогацијом, већ само сугестивна питања. Циљ унакрсног испитивања је управо провера кредибилитета сведока, тако да наведена одредба не може бити тумачена тако да проширује обим питања дозвољених током унакрсног испитивања.

Може се закључити да је последњи део одредбе чл. 398, ст. 3 ЗКП без икаквог практичног значаја, осим уколико је реч о ситуацији у којој током основног испитивања испитивач постави сугестивно питање како би проверио кредибилитет сведока. Ово је управо случај у коме сведок постаје непријатељски сведок за страну која га је предложила.

У таквој ситуацији, разлози за забрану сугестивних питања престају да постоје. Другим речима, када сведок предложен од једне стране даје исказ који иде у прилог супротној страни, било тако што одступа од свог ранијег исказа или додаје неке нове детаље, то испитивача ставља у позицију у којој он врши унакрсно испитивање; у позицију некога ко има процесну потребу да дискредитује сведока односно његов исказ. Како би постигао ту сврху, испитивачу је дозвољено да поставља сугестивна питања из једноставног разлога што је испитивање, које је требало да буде основно суштински прерасло у унакрсно испитивање.

Друга функција председника већа током испитивања сведока (чл. 398, ст. 5 ЗКП) јесте да сведоку поставља питања која доприносе „потпунијем и јаснијем одговору на питање постављено од стране других учесника у поступку“. То значи да председник већа може постављати питања којима се побољшава квалитет одговора који је већ дат од стране сведока.

У овој ситуацији председник већа има две могућности:

- a) да постави питање одмах након што је сведок дао свој одговор;
- b) да постави питање након што стране у поступку заврше са испитивањем сведока.

Прва могућност је свакако ефикаснија јер одмах разјашњава дати одговор; међутим, она често прекида ритам испитивача и може да угрози његову тактику испитивања.

Друга могућност више поштује улогу онога ко врши испитивање, али враћање све-

дока на онај одговор који треба да буде допуњен или разјашњен може бити напорније и компликовање за председника већа.

Много важније јесте **питање да ли председник већа може постављати питања која нису повезана са одговорима сведока**. Постављајући таква питања, председник већа или суд користи присуство сведока у судници да му постави питања на теме које ниједна од страна није поменула.

Описана ситуација јасно излази из оквира чл. 398, ст. 5 и спада у домен улоге суда анализиране у контексту дискусије о чл. 15 ЗКП.

У погледу тога да ли председник већа може да постави недозвољено питање, чини се логичним да прве две категорије недозвољених питања не могу бити постављене ни од стране председника већа. Што се тиче сугестивних питања, суд није у једнакој позицији са странком која врши основно испитивање, тако да разлози који оправдавају забрану постављања сугестивних питања не постоје када је реч о председнику већа.

У сваком случају, странке могу приговорити на недозвољено питање постављено од стране председника већа али једини резултат таквог приговора ће бити његово уношење у записник.

Трећа функција председника већа се односи на ситуацију у којој сведок на главном претресу одступа од претходно датог исказа (чл. 397, ст. 4 ЗКП).

У том случају, председник већа ће:

- а) упозорити сведока
- б) питати га за разлоге одступања и
- в) уколико је неопходно, *ex officio* или на захтев једне од страна, прочитати раније дати исказ сведока у целини или делимично.

Јасно је да постоје различити облици „одступања“ од раније датог исказа. Најјаснији облик јесте постојање очигледне контрадикције између два исказа сведока; током истраге сведок је рекао „бело“ док на главном претресу говори „црно“. Међутим, осим у овој, одступање се може јавити и у форми пропуштања или додавања. Пропуштање постоји када сведок, током главног претреса изостави нешто што је рекао у истрази, док додавање постоји у случају када на суђењу сведок говори о нечему што претходно није уопште поменуо.

И на крају, сведок који током суђења тврди да се не сећа нечега о чему је раније говорио такође одступа од свог претходног исказа.

Наравно, потреба за читањем претходно датог исказа је условљена самом реакцијом сведока. Уколико сведок, након што је упозорен, отклони одступање дајући убедљиво образложење и усклади свој исказ са раније датим, или уколико призна да се боље сећао у тренутку давања првобитне изјаве, нема потребе за читањем његовог претходног исказа.

Уопштено говорећи, у адверсарном систему судија треба да:

- а) сведе своје интервенције током основног и унакрсног испитивања на најмању могућу меру;
- б) не утиче на трајање испитивања, осим у случају очигледне намере да се поступак одуговлачи,
- в) донесе брзе одлуке по приговору странака, избегавајући да дискутује о разлозима недопуштености одређеног питања у присуству сведока онда када то може да утиче на сведоков одговор.

3

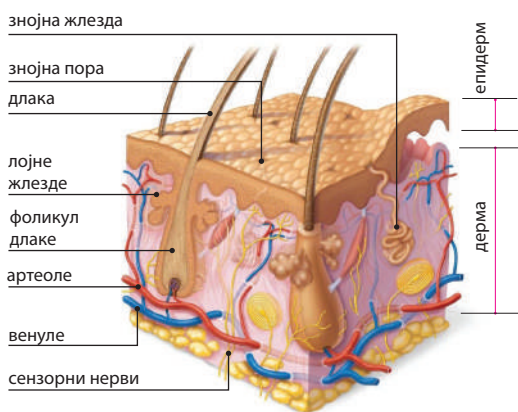
Прилози
домаћих
стручњака

3.1 | Примена дактилоскопије у спровођењу истраге

Дактилоскопија је једна од најстаријих и најпознатијих биометријских метода. Њена примена у криминалистици почиње крајем XIX века. Метод идентификације отисака прстију уведен је у Србију 1911. године.

Настанак трагова папиларних линија

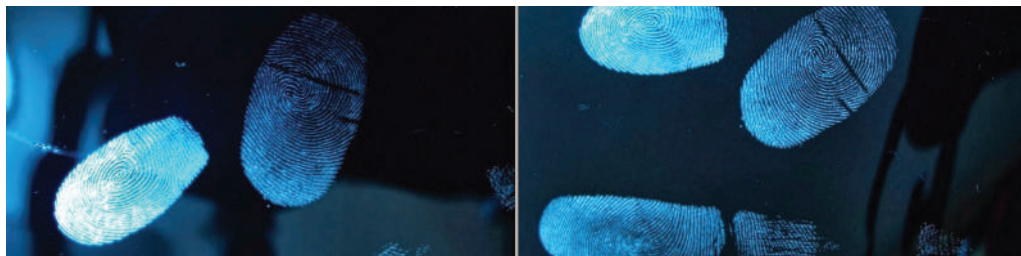
Људска кожа се састоји од спољашњег слоја – епидерма и унутрашњег слоја – дерма. Епидерм је састављен од мртвих ћелија коже, док се у дерму одвијају све живе функције. У кожи се налазе крвни судови, корен длаке, лојне жлезде и знојне жлезде чији канали излазе на површину коже у виду отвора – пора. На свакој папиларној линији налази се мноштво завршетака знојних канала – пора из којих се непрестано лучи зној који прекрива све папиларне линије.

Увећани цртеж пресека људске коже

Папиларне линије су бразде на кожи прстију, дланова и табана. Између две папиларне линије налази се удубљени међупростор, тако да цртеж папиларних линија представља фино обликовани рељеф.

Трагови папиларних линија настају као последица рељефног карактера папиларних линија и зноја којим су папиларне линије прекривене. Тако зној представља материјал који се наноси на подлогу приликом додиривања подлоге прстима. Трагови су латентни јер је зној безбојна течност, међутим коришћењем различитих физичких, хемијских и физичко-хемијских метода они могу лако постати видљиви.

Зној је врло комплексна смеша разних једињења. Зној се састоји углавном од воде 99%, док су остале супстанце које се налазе у зноју неке соли (натријум-хлорид, калијум-хлорид и сулфати неких алкалних метала), затим масне киселине и беланчевине.

Својства папиларних линија

1. НЕПРОМЕНЉИВОСТ
2. ИНДИВИДУАЛНОСТ
3. МОГУЋНОСТ ПРЕСЛИКАВАЊА
4. МОГУЋНОСТ ГРУПИСАЊА (КЛАСИФИКАЦИЈЕ)

1. Непроменљивост

Цртежи папиларних линија остају непромењени током читавог живота. Почињу да се стварају још у мајчиној утроби од четвртог месеца трудноће и потпуно су формирани код фетуса у седмом месецу. Након смрти човека папиларне линије нестају тек са распадањем коже.

2. Индивидуалност

Индивидуалност је својство које је везано за разноврсност детаља и њихових међусобних положаја који постоје на цртежу. До сада није утврђен ниједан исти отисак не само код различитих људи, него и код прстију исте особе.

3. Могућност пресликавања

Могућност пресликавања је везана за својства папила на чијим се врховима налазе поре знојних канала. Између папиларних линија постоје бразде (међупапиларни простор) где нема зноја, па се додицањем неког предмета зној преноси само са папиларних линија, а не са међупапиларног простора. На тај начин се јасно пресликава целокупан цртеж папиларних линија.

4. Могућност груписања (класификације)

Без обзира на потпуну разноликост у детаљима, цртежи папиларних линија се ипак могу груписати у одређен број група.

Постоје четири главне групе и то:

1. Цртежи папиларних линија у облику лукова, који се обележавају арапским бројем 1 и који се у пракси називају „**јединице**” или „**лучни отисци**”.

2. Цртежи папиларних линија у облику петљи код којих је отвор петље у леву страну, а на десној страни се налази делта, који се обележавају арапским бројем 2 и који се у пракси називају „**двојке**” или „**лева петља**”.

3. Цртежи папиларних линија у облику петљи код којих је отвор петље у десну страну, а на левој страни се налази делта обележавају се арапским бројем 3 и у пракси називају „**тројке**” или „**десна петља**”.

4. Цртежи папиларних линија у облику круга, овала, спирале, елипсе, ковита и сл, који имају две делте, обележавају се арапским бројем 4 и у пракси називају „**четворке**” или „**кржњи отисци**”.

Отисак и траг

Прецизно и јасно је дефинисано значење речи отисак и траг.

Под **отиском** се подразумева намерно отискивање цртежа папиларних линија на неку подлогу, нпр. на дактилоскопски фиш (цртеж папиларних линија добијен дактилоскопирањем).

Под **трагом** се подразумева цртеж папиларних линија који је настао, најчешће, ненамерним додиривањем разних површина или предмета приликом или у вези са извршењем неког криминалног догађаја.

Врсте трагова папиларних линија

У криминалистичко-техничкој пракси јављају се две врсте трагова папиларних линија:

1. ВИДЉИВИ ТРАГОВИ ПАПИЛАРНИХ ЛИНИЈА
2. НЕВИДЉИВИ (ЛАТЕНТНИ) ТРАГОВИ ПАПИЛАРНИХ ЛИНИЈА

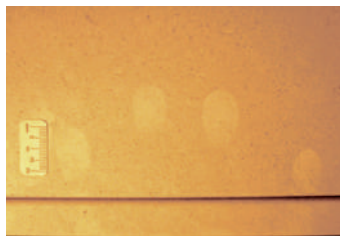
Видљиви трагови могу да настану на три начина:

а. Наношењем обојеног материјала на подлогу

Ако се на лицу места нађе супстанца која може да обоји прсте на рукама (крв, разне врсте боја...) тада ће се слој таквог материјала нахватати и на папиларне линије. Додиривањем разних површина или предмета тако обојеним прстима или длановима, материјал са папиларних линија пренеће се као отисак, тј. добиће се траг папиларних линија наношењем материјала. Ови трагови су лако уочљиви.

б. Одношењем обојеног материјала са подлоге

Ако је подлога која се додирне прекривена танким слојем нпр. прашине, тада ће приликом додира прашина да се залепи за папиларне линије овлажене знојем, а на месту додира остаће видљив цртеж папиларних линија у виду трага. Таквих случајева нема много, а најчешће су то површине направљене различитим врстама прашкастих супстанци, као што је прашина по

становима, различитим радионицама, прашина од брашна... Ови трагови су лако видљиви, али се лако и уништавају.

в. Рељефни трагови

Код ових трагова цртеж папиларних линија представља фини рељеф који се може утиснути у меку пластичну подлогу. Материје на којима се стварају такви трагови веома су разноврсне (гит, глина, свеће, чоколада...). За ове трагове такође важи да се лако уочавају и лако уништавају.

Невидљиви (латентни) трагови папиларних линија

Трагови папиларних линија који се најчешће налазе на лицу места су невидљиви или скривени (латентни). Трагови ове врсте настају захваљујући тиме што је површина сваке папиларне линије прекривена великим бројем знојних канала из којих се стално лучи зној и тако се папиларна линија одржава влажном.

Да би латентни траг остао на некој површини, потребан је веома мали притисак, па је довољно и овлаш додирнути предмет или површину да би такав траг остао, а управо због своје невидљивости такав траг је веома користан, јер учинилац кривичног дела не зна где га је оставио.

Минуције

Детаљи на трагу или отisku који представљају индивидуална обележја и која се упо­ређују при папилоскопском вештачењу називају се **минуције**.

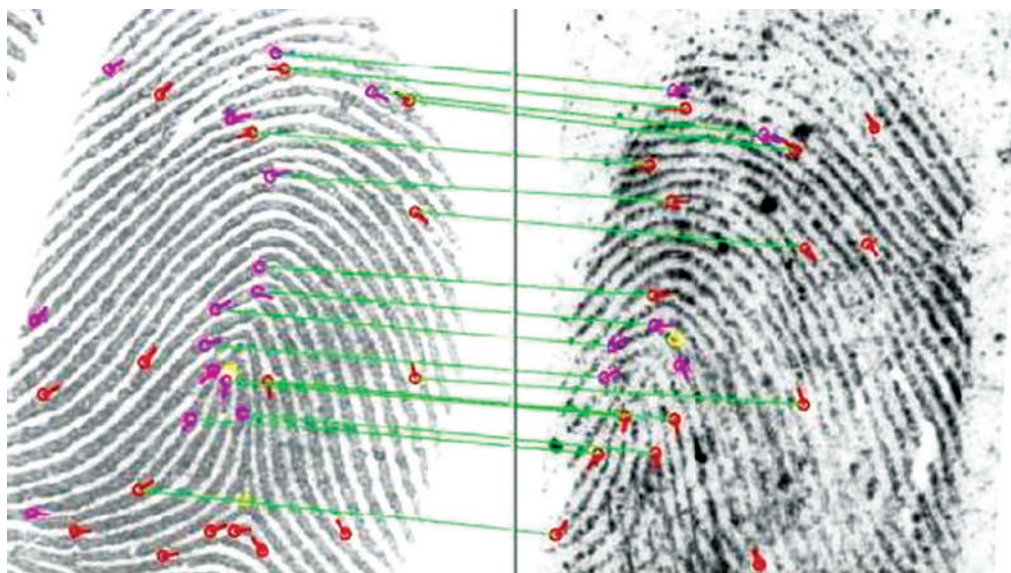
Саставни су део цртежа папиларних линија прстију, дланова и стопала и могу бити различитих геометријских облика.

Број детаља који се може уочити на просечном цртежу папиларних линија, рецимо јагодице прста, може износити и више од 150. Међутим, отисци, а посебно трагови као одрази папиларних линија, знатно су сиромашнији бројем детаља. Примера ради, на цртежу трага може се уочити знатно мањи број минуција, тј. карактеристика, јер траг са лица места може бити непотпун, размазан, оштећен при фиксирању...

Идентификација извршиоца кривичног дела

Идентификација извршиоца кривичног дела врши се **упоређивањем истоветности** трага папиларних линија фиксираног на месту извршења кривичног дела са отиском прста/длана из збирке отисака прстију/дланова познатих (регистрованих) извршилаца кривичних дела, тј. **упоређивањем идентификационих обележја – карактеристика** на трагу папиларних линија са карактеристикама на отиску прста/длана из збирке познатих (регистрованих) извршилаца кривичних дела.

Дуго се међу стручњацима полемисало о томе који је број детаља за поређење довољан да би два цртежа папиларних линија била подударна. У различитим државама овај број се кретао од 8 до 17. Да би идентификација била успешна и у складу са судском праксом код нас се на трагу папиларних линија и отиску прста из збирке отисака познатих извршилаца мора пронаћи **12 истоветних идентификационих карактеристика, које се морају међусобно слагати по облику, месту и положају.**

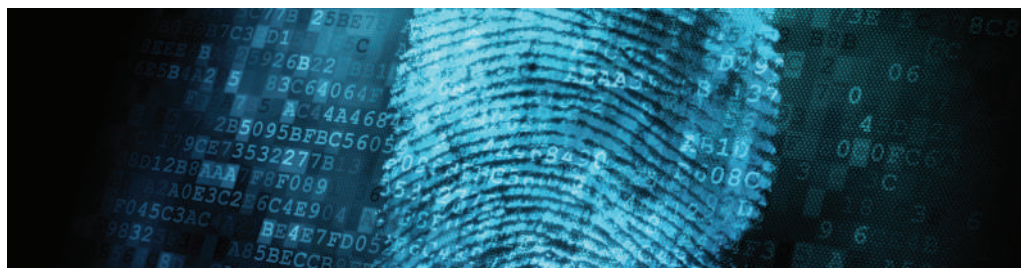

Дактилоскопском идентификацијом се не утврђује кривица идентификованог лица већ само његово присуство или контакт са предметима на месту извршења кривичног дела, мада је непобитна чињеница да трагови папиларних линија умногоме олакшавају идентификацију.

Трајност трагова папиларних линија

Од врсте трагова папиларних линија зависиће и њихова могућа трајност. Међутим, ни овде нема строгих правила с обзиром на то да је све условљено околностима у којима се налазе трагови.

- ▶ Трагови који настају **наношењем материјала на подлогу** зависе од два фактора: врсте нанесеног материјала и атмосферских услова. На пример, ако имамо трагове прстију контаминираних крвљу њихова трајност зависиће од атмосферских услова. Осушена крв у сувим условима може дуго да се очува, па ће тако и трајност трагова бити дужа. Насупрот томе, ако се исти трагови налазе у влажној средини, или су изложени киши или снегу, биће веома кратког века, и питање је да ли ће се затећи до доласка увиђајне екипе.
- ▶ Трагови који настају **одношењем материјала** ретко ће се наћи на отвореном простору, тако да утицај атмосферских прилика није пресудан. У затвореној просторији њихова трајност зависиће од брзине којом ће се наставити таложење материјала који је додиром однесен са подлоге. На пример, трагови папиларних линија који настају одношењем прашине биће употребљиви све док нови слој прашине не прекрије трагове.
- ▶ Код **рељефних трагова** папиларних линија, трајност зависи од врсте материјала на коме се налазе и од временских услова. Тако ће трагови папиларних линија на воску или парафину (нпр. свећама) трајати у зависности од температуре околине. Ако је температура висока, восак или парафин ће постепено омекшати, а самим тим ће се и трагови променити и постати неупотребљиви. Ако је температура ниска, рељефни трагови папиларних линија одржаће се неограничено дуго.
- ▶ Трајност код **видљивих трагова** папиларних линија зависи од многобројних фактора који су често непредвидиви. Носилац латентних трагова је зној. Састав зноја условљава и трајност латентних трагова папиларних линија. Масти и масне киселине услед спорог испаравања остају у зноју и након испарења воде, што омогућава изазивање латентних трагова папиларних линија и више дана након настанка. Одлучујући утицај на овакве трагове имају атмосферски фактори. Топло и суво време продужава трајност ових трагова.

Експерименти су показали да се ова врста трагова најдуже задржавају на стакленим површинама (prozори, флаше, чаше), а много краће на подлогама које упијају зној. Међутим, сасвим је другачије са латентним траговима који настају на листовима папира. Њих временом папир упија, али се беланчевине и масне киселине, које су састављене од крупних молекула задржавају на површини папира, и после сушења остају на истом месту. То омогућава њихово изазивање и након више година.

Изузетно важан криминалистичко-оперативни податак је и одређивање старости трагова папиларних линија, а на основу којег би се могло дефинисати време извршења кривичног дела. Нажалост, овај проблем је остао на емпиријском нивоу, јер није откривена научно верификована метода.

Резултати студије о трајности отисака

Дужина трајања отисака зависи од карактеристика површине на којој се отисци налазе. Разликујемо:

1. ПОРОЗНЕ

2. НЕПОРОЗНЕ – ГЛАТКЕ

3. НЕПОРОЗНЕ – ГРУБЕ ПОВРШИНЕ

Разлика између порозне и непорозне површине је њихова способност да апсорбују течности. Порозне површине упијају течност, док непорозна површина не упија течност већ течност остаје на њеној површини. Порозне површине су нпр. хартија, картон, сирово дрво. Непорозне глатке површине обухватају лакиране или обојене површине, пластику, стакло... Непорозне грубе површине обухватају винил, кожу и друге површине са грубљом текстуром.

У лабораторијским условима су вршена испитивања о дужини трајања отисака у зависности од врсте материјала на којима се отисци налазе, као и од концентрације саставних елемената зноја.

Резултати студије су били следећи:

- Отисци на непорозним површинама у затвореном простору трајали су различито у зависности од површине на којима су се налазили. Тако су најдуже остали на стакленим површинама и то 12,5 недеља, на металним површинама 10, док су најмање трајали на пластичним површинама – 7,5 недеља.
- Други експеримент је спроведен на истим површинама, с тим да је отиске карактерисала већа количина зноја, па су и резултати били другачији. Опет су отисци остали најдуже на стакленим површинама и то 73 недеље, на металним 47 и најмање на пластичним површинама – 28 недеља.

Друге могуће употребе отисака прстију

Зној, масне киселине, беланчевине и мртве ћелије са отиска прста садрже остатке различитих хемикалија и њихових метаболита који су присутни у телу. Оне се могу детектовати и користити у форензичке сврхе.

На пример, отисци прстију пушача дувана садрже трагове никотина и његових метаболита. Третирањем отисака који у саставу имају никотин златним наночестицама, отисци пушача постају флуоресцентни. На основу истог приступа 2008. године британски научници су развили методе идентификовања корисника марихуане, кокаина и метадона на основу отисака прстију. Захваљујући саставу зноја, отисци се такође могу користити и за ДНК идентификацију.

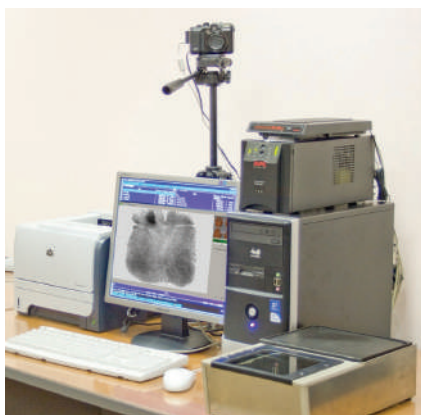
AFIS – примена рачунара у дактилоскопији у свету и код нас

Године 1991, у Сједињеним Америчким Државама почиње практична примена рачунара у области препознавања отисака прстију где је и уведен први систем базиран на рачунарима – **Automatic Fingerprint Identification System (AFIS)**.

Систем за аутоматску идентификацију отисака прстију (AFIS) је систем који се користи за аутоматско упоређивање једног или више непознатих отисака са базом познатих и непознатих трагова и отисака прстију и дланова.

Намена:

1. ИДЕНТИФИКАЦИЈА НН ИЗВРШИЛАЦА КРИВИЧНОГ ДЕЛА
2. ИДЕНТИФИКАЦИЈА НН ЛИЦА
3. ИДЕНТИФИКАЦИЈА НН ЛЕШЕВА

МУП Републике Србије прати светска дешавања у развоју информационе технологије у области дактилоскопије. МУП Републике Србије је користио **AFIS MOTOROLA OMNITRAK** систем од 2003. до 2013. године.

МУП Републике Србије од јуна 2013. године користи **PAPILLON СИСТЕМ** као део најсавременије информационе технологије. У АФИС ПАПИЛОН бази налазе се отисци, фотографије и лични описи свих лица која су регистрована у Републици Србији.

Извештаји који се достављају суду

Изјашњавање о извршеној дактилоскопској идентификацији може бити у облику:

1. ИЗВЕШТАЈА О ИДЕНТИФИКАЦИЈИ
2. ДАКТИЛОСКОПСКОГ ВЕШТАЧЕЊА

Извештаји о идентификацији

Извештаји су најчешће у форми писаних докумената о извршеној идентификацији и пронађеном извршиоцу кривичног дела.

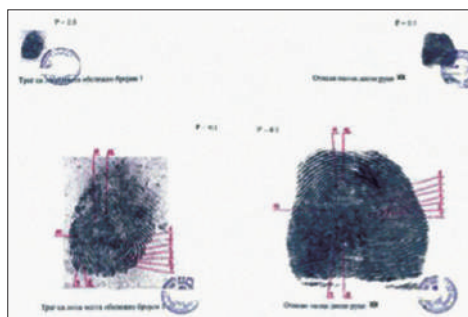
Извештај о дактилоскопској идентификацији мора да садржи:

- датум идентификације
- датум увиђаја
- место вршења увиђаја
- врсту кривичног дела
- податке о оштећеном
- мишљење у коме се тврди да траг папиларних линија, фиксиран на месту извршења кривичног дела потиче од прста или длана осумњиченог лица
- све податке о осумњиченом лицу
- потпис вештака који је урадио извештај.

Дактилоскопско вештачење

Када се изврши идентификација лица (извршиоца кривичног дела) на основу трагова папиларних линија прста или длана, приступа се изради документације о дактилоскопском вештачењу.

- Дактилоскопско вештачење се израђује искључиво по наредби суда.

Дактилоскопско вештачење садржи два дела:

1. Фото-документацију вештачења
2. Записник о дактилоскопском вештачењу

Регистрација лица

Регистрација лица регулисана је „**Правилником о криминалистичко-техничкој регистрацији и идентификацији лица и лешева**“ који је донео МУП Републике Србије. Форензичка регистрација обухвата узимање отисака прстију леве и десне руке, узимање отисака дланова леве и десне руке, фотографисање у три позе (ан-фас, десни профил и леви полупрофил) и лични опис.

Према том Правилнику, лица и непознате лешеве региструју радници органа унутрашњих послова који су обучени за тај посао. У нашој пракси су то најчешће радници криминалистичке технике.

Истим Правилником је регулисано и која лица се смеју и морају дактилоскопирати. Региструју се сва лица за која постоји основана сумња да су починила неко кривично дело које се гони по службеној дужности, лица која се налазе у притвору, на издржавању казне у казнено-поправним домовима, окружним и општинским затворима и казнено-поправним домовима за малолетнике и млађа пунолетна лица, лица која због својих физичких или психичких недостатака нису у стању да дају податке о себи, НН лешеви и страни држављани за које постоји основана сумња да су починили кривично дело или прекршили Закон о странцима⁶, а ради откривања извршилаца кривичних дела или утврђивања идентитета.

Форензичка регистрација се врши по **наредби јавног тужиоца** или **суда** и регулисана је **чл. 140 ЗКП**. Евиденцију регистрованих лица и НН лешева води МУП Републике Србије.

⁶ Службени гласник РС, бр. 97/2008.

Доказни значај трагова папиларних линија

Са аспекта криминалистичке идентификације, најважнија физичка индивидуална обележја код човека су цртежи папиларних линија на прстима, длановима и табанима. Регистрација и идентификација преко папиларних линија имају битне предности у односу на друге методе идентификације, јер су ови цртежи строго индивидуални, непроменљиви, преносиви и могу се класификовати.

Идентификацијом лица на основу трагова папиларних линија фиксираних на лицу места, несумњиво се утврђује да је идентификована особа била на лицу места (ако су трагови на пример нађени на столу, прозорском окну...).

Важно је напоменути да трагови који се нађу на предметима (нпр. чаши, флаши, ножу, пиштољу...) само указују на то да су ти предмети били у рукама идентификоване особе, а то да ли су трагови настали додиривањем тих предмета на лицу места или су ти предмети накнадно донесени, не може се утврдити овом идентификацијом.

Ово су веома важне чињенице за судски поступак па је због тога изузетно важно да се у вештачењу наведу све околности под којима је фиксиран траг папиларних линија.

Фиксирани и идентификовани трагови папиларних линија ништа не говоре о томе под каквим су околностима настали, као ни о времену када су настали. Све ово се мора имати у виду при доношењу коначних закључака.

Аутори:

Небојша Динић, експерт за дактилоскопију

Мила Младеновић, експерт за дактилоскопију

Национални криминалистичко-технички центар, одсек у Нишу,
УКП, МУП РС

Литература:

При изради прилога коришћен уџбеник Др Радојице Максимовића „Криминалистика - техника“, *Полицијска академија, Београд, 2000.*

3.2 | Форензичка фонетика

Форензичка фонетика представља област примењене фонетике и сматра се најкомплекснијом форензичком дисциплином.

Форензичке науке су науке које налазе примену у расветљавању криминалних дела, а форензичка фонетика подразумева примену фонетике у сврхе:

1) ИДЕНТИФИКАЦИЈЕ ГОВОРНИКА

2) ФОРМИРАЊА „ГЛАСОВНИХ ЛИНИЈА“ (*VOICE LINE UP*) – препознавање гласа починиоца од стране жртве на основу сећања и субјективног утиска. Ова техника представља пандан класичном, визуелном препознавању починиоца „сакривеног“ између неколико других особа, и примењује се када је било немогуће или отежано визуелно перципирање починиоца од стране жртве (прерушавање при пљачкама, напади у мраку...);

3) ИЗРАЂИВАЊА ПСИХОЛОШКОГ ПРОФИЛА ГОВОРНИКА НА ОСНОВУ УЗОРКА ГОВОРА.

С обзиром на разноврсност стручне терминологије, важно је нагласити да термин препознавање гласа (*voice recognition*), за разлику од идентификације говорника (*speaker recognition*) може подразумевати утврђивање порекла продукованог гласа (да ли је глас људског порекла или компјутерски генерисан), утврђивање конкретног говорног језика (*language recognition*), аутоматско препознавање изреченог и трансфер из говорног у писани облик и *vice versa*, као и препознавање изречених лексема за потребе заштићеног приступа безбедносним системима.

Идентификација говорника се заснива на поређењу гласа непознатог говорника (**спорни узорак**) са гласом једног или више познатих говорника (**неспорни узорак**), у сврху елиминације или идентификације.

Методе које се користе за вештачење гласа и говора

Методолошку разноликост у оквиру ове области начелно обједињују три основна правца:

- АУРАЛНО-ПЕРЦЕПТИВНЕ МЕТОДЕ ВЕШТАЧЕЊА
- АУДИТИВНО-ИНСТРУМЕНТАЛНЕ МЕТОДЕ ВЕШТАЧЕЊА
- АУТОМАТСКЕ МЕТОДЕ ВЕШТАЧЕЊА.

Аурално-перцептивне методе се заснивају искључиво на слушању спорног и неспорног гласа и говора спроведеном од стране фонетичара. Ово су најстарије методе форензичке фонетике, које су биле у употреби до развоја технологије и појаве звучних спектрографа. Слушање од стране фонетичара у савременим околностима представља неопходан и значајан сегмент вештачења гласа и говора, заједно са инструменталном, спектрографском анализом гласа и говора, чиме ова метода прераста у **аудитивно-инструменталну** методу која је данас у најширој употреби. Ова метода се често назива и „класичном методом“ и представља најкомплекснију и најрелевантнију методу идентификације говорника.

Поред класичне методе, све више лабораторија у свету у свој рад укључује и **аутоматске методе** анализе гласа, али искључиво као надоградњу на основне, аудитивно-спектрографске методе. За разлику од претходних метода, где је субјективни фактор изражен, код употребе аутоматских метода специјализовани софтвер сам врши израчунавања, на основу унетих података. Међутим, будући да је основна карактеристика гласа и говора

његова променљивост, која је условљена бројним унутрашњим и спољним факторима који морају бити сагледани при свакој анализи, налази добијени коришћењем аутоматске методе на садашњем степену развоја се не могу сматрати релевантним за потребе судских процеса.

Идентификација говорника путем класичне методе представља комбинацију две методе поређења: **аудитивне** (слушање од стране фонетичара) и **спектрографске** (анализа гласа уз помоћ специфичног софтвера).

Приликом вештачења гласа и говора, термин „идентификација говорника“ се употребљава када је неспорни узорак гласа и говора обезбеђен уз учешће самих вештака, током експериментално спроведеног поступка узорковања уз поштовање свих методолошких правила, а термин „верификација говорника“ уколико је неспорни узорак као такав достављен вештацима (нпр. узорак који је настао снимањем рочишта или главног претреса од стране суда).

Развој класичне методе

Идеја да особа може бити идентификована путем гласа потиче од Александра Мелвила Бела, оца Александра Бела, изумитеља телефона. Почетком XX века, успео је да конструише направу која акустички импулс конвертује у визуелну информацију и тиме покаже како изговорена реч визуелно изгледа.

Принцип рада ове технологије се базирао на прозодијским карактеристикама говора и очигледно је доказано да постоје значајне разлике у структури исписа говора различитих говорника, чак и када изговарају исти садржај. Касније је овај систем користио и развијао његов син, Александар Бел, у рехабилитацији глувих пацијената.

Године 1941. у „Беловој лабораторији телефона“ конструисана је машина названа „звучни спектрограф“, која је пружала графички приказ гласа. Анализирани гласови су били графички приказивани у виду гласовних образаца, који су се заснивали на фреквенцији, интензитету и времену трајања. Ова технологија је пронашла примену током Другог светског рата у покушајима да се идентификују гласови непријатеља путем телефона и радио-везе.

Међутим, по завршетку рата, престала је потреба за коришћењем ове технологије и ретко је примењивана наредних двадесет година. Метода „отиска гласа“ постаје значајна за полицијску праксу и налази своју примену у сврхе криминалистичких истрага почетком шездесетих година XX века.

Полиција Њујорка је била суочена са великим бројем лажних, телефонских, анонимних дојава о постављеним бомбама у авионима и путем ФБИ се обратила Беловој лабораторији за решење проблема. Лоренс Керста, један од старијих инжењера лабораторије, ангажован је да пронађе начин за идентификацију говора, с обзиром на то да је имао велико искуство у раду на Беловим спектрографима. Након две године рада и више од 50.000 анализираних гласова, коначно је успостављена метода за коју је Керста тврдио да је тачна у 99,65% случајева. Да би доказао своје тврдње, допуштао је професионалним имитаторима да покушају да изиграју машину, међутим без обзира на привидну сличност гласова имитора и имитираног, резултати анализе би увек показивали значајне разлике.

Године 1966. полиција Мичигена је уврстила идентификацију гласа у криминалистичке истраге. Отворено је Одељење за идентификацију гласа, а Керста је ангажован као едукатор запослених. Намера полиције је била да ову методу користе само у оперативне сврхе, међутим она ће ускоро наћи своју примену и судској пракси.

Касних шездесетих година XX века примена ове методе је први пут укључена у један судски процес, а мишљења судија у вези њене оправданости су била подељена.

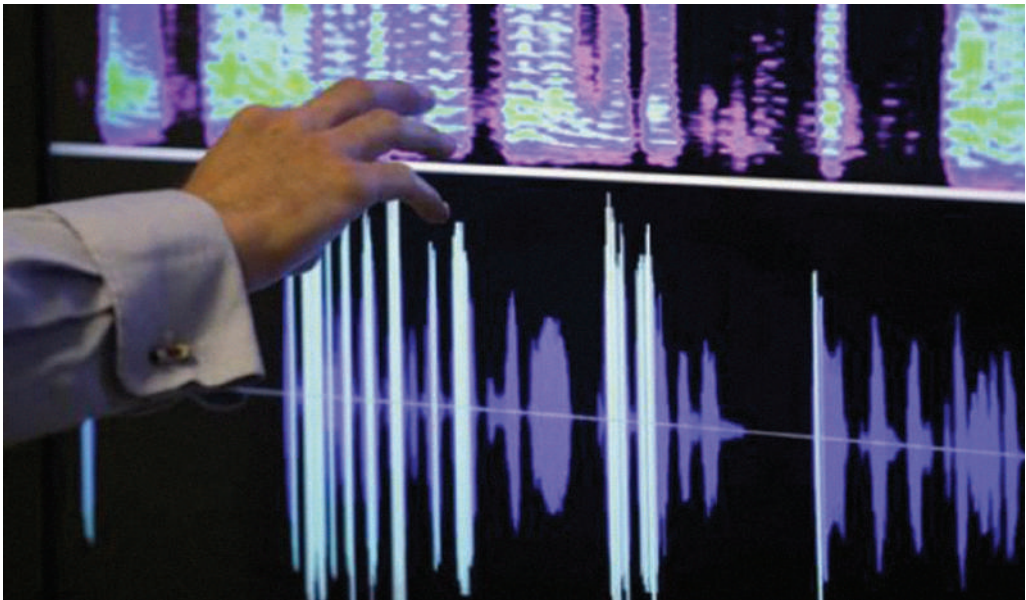
Замерке су ишле у правцу научне утемељености методе; било је релативно мало истраживања која су се овим подручјем бавила, свега неколико људи који су се могли назвати стручњацима у овој области, а била је присутна и међусобна неусаглашеност лингвиста у вези са сврсисходношћу ових доказа.

Највише замерки је претрпео назив методе „отисак гласа“, што је схваћено као пандан методи отиска прста. Међутим, томе је највише допринео сам утемељивач, Керста, који је у циљу промоције методу и представљао на тај начин.

Поређење ове методе са дактилоскопијом (отисак прста) је незахвално и неоправдано због бројних разлога, од којих су најважнији:

- 1) Глас је променљив, за разлику од папиларних линија
- 2) Говор подразумева временску димензију
- 3) Већину карактеристика гласа и говора је могуће свесно мењати
- 4) Квалитет гласа зависи од бројних унутрашњих и спољашњих фактора.

Након бројних критика стручне јавности, метода коначно мења назив у „метода идентификације говорника“ под којим је и данас позната. Захваљујући бројним истраживачким радовима и напорима стручњака у циљу усавршавања методе и едукације заинтересованих корисника у вези са њеним могућностима и ограничењима, од 1967. године до данас је уврштена у рад више хиљада криминалистичких служби широм света.

Могућа примена методе идентификације говорника на основу гласа и говора

Метода идентификације говорника налази своју примену у свим полицијским истрагама и судским процесима у којима се снимак гласа појављује као доказни материјал.

Примена ове методе је најзаступљенија код следећих кривичних дела:

- Сви видови организованог криминала
- Трговина дрогом
- Уцене
- Претње

- Отмице
- Корупција
- Тероризам
- Силовања
- Убиства

Спорни узорак

Аудио запис који се користи као спорни узорак (снимак гласа непознатог говорника) приликом вештачења гласа може бити било који звучни запис уколико задовољава критеријуме квалитета и квантитета, што констатују вештаци непосредним увидом у достављени материјал.

Најчешће су у питању снимци начињени на следећи начин:

- Снимак из GSM мреже (мобилна телефонија)
- Телефонски снимак (јавна телефонска мрежа)
- Диктафонски снимак
- Снимак путем телефонске секретарице
- Снимак из тајних операција (микрофонска техника)
- Снимак са радио везе
- Видео снимак (користи се искључиво у случајевима када је говор присутан на снимку јасан, али се говорник не види или је непрепознатљив из одређених разлога)

Врсте снимака неподобних за анализу

Неподобним за анализу сматрају се сви снимци који не задовољавају критеријуме квалитета и квантитета (најмање 30 секунди ненарушеног говора говорника), као и снимци изузетно високе компресије (снимци начињени коришћењем диктафона мобилног телефона са *amr* екстензијом, као и *mp3* снимци високе компресије).

Нарушеним говором сматра се говор који се истовремено одвија са говором другог говорника, као и у окружењу значајне амбијенталне буке.

Компјутерски филтриран и синтетизован говор није подобан материјал за вештачење.

Материјал за вештачење треба да садржи:

- Наредбу за вештачење насловљену на НКТЦ, лабораторију за форензичку акустику
- Један или више снимака који су предмет вештачења (ЦД, УСБ меморија, меморијска картица, обична или микро касета)
- Транскрипте свих снимака које је потребно вештачити са јасно и недвосмислено означеним говорницима.

Након прелиминарне анализе достављеног материјала, вештаци констатују да ли снимци задовољавају критеријуме квалитета и квантитета неопходне да би се приступило вештачењу.

Уколико је вештачење достављених снимака могуће, приступа се обезбеђивању неспорног узорка (у случају да већ није претходно достављен наредбом узорак који суд/тужилаштво сматра неспорним).

Оптимално трајање говора говорника од интереса на спорним снимцима је од 5 до 10 минута.

Будући да метода идентификације говорника путем гласа и говора припада квалитативним методама са наглашеним субјективним фактором, неопходно је да се спроводи искључиво од стране стручњака које имају високо образовање из области фонетике (говор, патологија говора) и електротехнике (електроакустике).

Вештак треба да доноси закључке искључиво на темељу добијених резултата и коришћења одређених метода, затим да изрази јасну сигурност и поузданост у извођењу закључка и упозори суд на све аспекте ограничења форензичке анализе гласа, као и да у свим приликама поступи праведно и непристрасно.

Питања која треба поставити вештаку

- ▶ Да ли поред неопходног високог образовања поседују и сертификате о завршеним обукама из области форензичке фонетике?
- ▶ Да ли се анализе гласа и говора у лабораторији спроводе путем професионалних, лиценцираних програма?

Поседовање потврда о завршеним обукама из области форензичке фонетике је неопходан услов који сваки вештак мора да испуњава, с обзиром на то да је у питању релативно млада и врло специфична научна дисциплина која се у свом пуном обиму не изучава у систему високог образовања републике Србије. Високо образовање које се стиче на Филолошком, Дефектолошком или Електротехничком факултету (без обзира да ли је у питању основно или постдипломско образовање), представља неопходан, али не и довољан услов, будући да оно пружа основу потребних знања која се путем специфичних обука даље специјализирају.

Лиценцирани софтвери су неопходно средство путем којег се спроводи инструментални део вештачења гласа и говора, будући да је потребно постићи високу прецизност мерења коју могу да обезбеде и гарантују искључиво професионални, наменски конструисани програми. Потенцијална употреба бесплатних, нелегално набављених програма за спровођење анализа је најстрожије забрањена од стране свих водећих репрезентативних удружења форензичких фонетичара из законских, етичких и методолошких разлога.

Теорија идентификације

Теорија идентификација се заснива на претпоставци о јединствености и неповљивости конфигурације говорног тракта, као и облика, дужине и затегнутости гласница. Такође, карактеристични покрети артикулатора током говора – начин на који се артикулишу гласови представља индивидуално идентификационо обележје сваког говорника.

Вероватноћа да два говорника могу имати идентичну конфигурацију вокалног тракта и да на идентичан начин артикулишу гласове је екстремно мала. Прозодијска обележја говора, као и говорне навике говорника представљају изузетно значајне форензичке маркере који у великој мери доприносе идентификацији говора. Метода идентификације говорника убраја се у биометријске методе, јер се заснива на условљеним биолошким и развојним карактеристикама особе. Значајно је нагласити да управо због неминовне двојне условљености карактеристика гласа и говора сваког појединачног говорника (анатомско-физиолошка условљеност и стечене говорне навике), вештачење гласа и говора показује високу поузданост чак и када су у питању монозиготни близанци.

Физиолошки аспект говорног израза

У говорној продукцији учествују делови човековог организма који имају своје примарне физиолошке функције у одржавању живота, то су органи дигестивног и респираторног тракта. У складу са важношћу улоге ових органа у продукцији оралног говора, органи који учествују у процесу говора традиционално се називају говорни органи.

Према критеријуму улоге у говорној активности (у активности произвођења, потискивања, обликовања и испуштања ваздушне струје), систем говорних органа дели се на две групе, на генераторе и модулаторе говора.

1. ГЕНЕРАТОРИ ГОВОРА

- **Индуктори:** плућа, душник, грудни мишићи, дијафрагма
- **Фонатори:** гркљан и гласнице.

2. МОДУЛАТОРИ ГОВОРА

- **Резонатори:** ждреона, носна и усна дупља.
- **Артикулатори:** језик, зуби, усне, вилице, непца, ресица.

Специфична грађа и функционисање сваког од ових органа, карактеристично за сваког појединог говорника, неминовно ће условити квалитет и квантитет продукваног гласа и говора - то је и основна претпоставка научно засноване методе идентификације говорника.

Акустички критеријуми који су значајни за анализу

Основна акустичка својства говорног сигнала су:

- Фреквенција (висина)
- Амплитуда (гласноћа)
- Трајање (дужина)
- Спектар (боја)

Звук може бити визуелно приказан помоћу:

- Осцилограма (време, амплитуда)
- Спектра (фреквенција, амплитуда)
- Спектрограма (време, фреквенција, интензитет)

Глас

Глас представља акустички сигнал произведен говорним органима, примљен чулом слуха. Глас (фонема) је основна јединица у говорној комуникацији, чија замена доводи до промене значења речи.

У српском језику постоји 30 фонема.

Најчешће коришћени критеријуми поделе гласова су на основу **акустичких** и **артикулационих** својстава.

На основу акустичких критеријума гласови се деле на:

- ▶ ПЕРИОДИЧНЕ (вокали),
- ▶ АПЕРИОДИЧНЕ И КОМБИНОВАНЕ (консонанти).

Артикулациони критеријум:

- ▶ ВОКАЛИ (нелокализовани гласови) – **и, е, а, о, у**
- ▶ КОНСОНАНТИ

• Сонанти:

латерали – **л, љ**; назали – **м, н, њ**; вибрант – **р**; апроксиманти – **в, ј**

• Фрикативи: **ф, с, ш, з, ж**

• Пловиви: **п, т, к, б, д, г**

• Африкати: **ћ, ч, ц, џ, њ**.

На основу поделе гласова по **критеријуму звучности**, гласови могу бити **звучни** и **беззвучни**.

Треперењем гласница ствара се основни тон F0 – фундаментална фреквенција. У резонаторима се појачавају хармоници – фреквенције основног тона које се називају форманти. То су енергетске концентрације на одређеним фреквенцијским подручјима која се на спектрограму виде као хоризонтална затамњења.

Код вокала су значајна прва 3 форманта: F1, F2 и F3, а посебно однос F1 – F2.

Код консонаната се појачана фреквенцијска подручја називају концентрати шума.

Иако сваки глас има своје артикулационо-акустичке карактеристике, у говорном току долази до мањег или већег одступања, у зависности од окружења (последича коартикулације - утицаја претходних и наредних гласова на квалитет конкретног гласа).

Супрасегменти

Супрасегменти су обележја говора која омогућују варијабилност продукције сегмената. То је класа јединица које проистичу из артикулационо-акустичких особина сегмената, и то из оних карактеристика које је могуће мењати у току процеса говорења.

Супрасегментна организованост говора спада у веома значајне идентификационе карактеристике сваког говорника и неопходно је на њу обратити пажњу при анализи гласа и говора.

Супрасегменти:

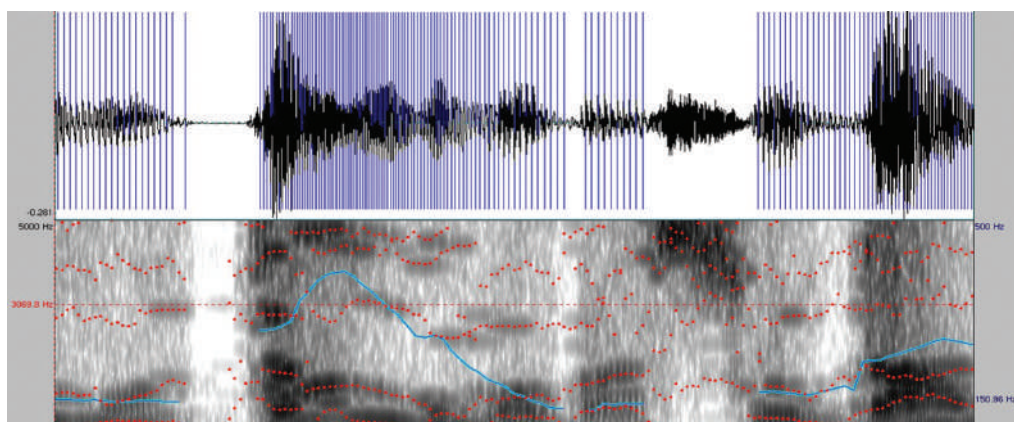
- Темпо говора
- Интонација (мелодија)
- Гласност говора
- Акценат
- Ритам
- Парајезичка обележја

У значајне идентификационе карактеристике се сврставају и: боја гласа (тембр), квалитет и квантитет пауза током говора, као и разне говорне модулације (шапат, назализованост, лабијализованост...)

Звучни спектрограф

Спектрографија је техника графичког разлагања говора као сложеног звука на основне акустичке елементе који су доступни за анализу. Ова техника се заснива на употреби звучног спектрографа - апарата специјално конструисаног за акустичку анализу говора. Помоћу звучног спектрографа могуће је снимати говор, разлагати звучне таласе на различите фреквенције путем низа електронских филтера, и вршити разна мерења.

Графички приказ спектра разложеног звука назива се спектрограм. Може се анализирати трајање, фреквентне карактеристике и интензитет, који је представљен нивоом зацрњења.

Стандарди за анализу гласа

Стандарди за експертску анализу гласа су строго прописани од стране водећих светских удружења форензичких фонетичара, и односе се на све поступке укључене у вештачење, од тренутка пријема материјала до сведочења вештака на суду.

Посебно је значајно доследно примењивати прописане стандарде који се односе на:

- РУКОВАЊЕ ДОКАЗНИМ МАТЕРИЈАЛОМ
- ПРЕЛИМИНАРНУ АНАЛИЗУ И ИСПИТИВАЊЕ МАТЕРИЈАЛА
- УЗОРКОВАЊЕ
- АУДИТИВНУ И СПЕКТРОГРАФСКУ АНАЛИЗУ
- ИЗРАДУ БЕЛЕШКИ
- ИЗВЕШТАЈ
- СВЕДОЧЕЊЕ

► ПРЕЛИМИНАРНА АНАЛИЗА

Прелиминарна анализа и испитивање материјала се врши ради процене да ли су снимци прихватљивог квалитета и трајања (минимум 30 употребљивих секунди), као и да ли садрже специфичне смернице које су значајне за анализу.

Информације о аудио материјалу које су од значаја за вештачење гласа, а које се настоје прикупити током прелиминарне анализе се односе на утврђивање следећих карактеристика снимка:

1. Оригинал/копија	6. Дисторзије
2. Изворност/неизворност	7. Фреквенцијски опсег
3. Квалитет гласовног узорка	8. Однос сигнал-шум
4. Број речи за поређење	9. Варијације између узорака
5. Маскинг	

Уколико се током прелиминарне анализе снимак покаже као недовољно квалитетан на основу неког од релевантних критеријума или недовољног трајања, вештачење није могуће спровести, а снимак се одбацује као неприхватљив.

► УЗОРКОВАЊЕ

Узорковање (узимање говорног узорка од неспорног говорника) припремају и спроводе најмање два вештака сама, или у присуству представника суда, тужилаштва или окривљеног. Спецификум узорковања у поступку вештачења гласа представља чињеница да је неопходно да вештаци лично спроводе целокупан поступак, за разлику од других форензичких дисциплина где узорковање углавном спроводе обучени крим-техничари. Узорковање гласа и говора је врло комплексан и деликатан посао, а приликом узорковања неопходно је тежити ка имитирању оригиналних услова снимања, тако и у погледу употребљених техничких средстава, и у погледу спољних фактора од утицаја (микрофон/телефон, акустичка околина, линија за снимање и пренос, уређаји и медији за снимање...).

Начин израде говорног узорка:

1. Читање балансираног текста (универзални текст конструисан за форензичке потребе према најстрожијим методолошким захтевима)
2. Понављање по диктату (испитаник понавља сет захвалних реченица које ће се користити за анализу)
3. Слободни разговор (тема разговора није од значаја, циљ је да се испитаник опустити и продукује спонтани говор, условно речено)

Приликом узорковања, обраћа се посебна пажња на услове снимања, као и на психо-физиолошки статус испитаника. Од великог је значаја тренутно здравствено стање говорника (болови, прехладе, утицај психоактивних супстанци), као и покушаји намерног маскирања гласа.

Намерно маскирање гласа

Испитаник може покушати да намерно промени сопствени глас и говор, међутим, резултати великог броја интернационалних истраживања недвосмислено указују да је немогуће истовремено свесно контролисати више од две карактеристике гласа и говора. На пример, испитаник може имати контролу над брзином и висином гласа и говора, или над дијалектом и вокабуларом, али ће га већ трећа карактеристика говора одати. Будући да је велики број карактеристика које се анализирају приликом вештачења, маскирање било које две не би пресудно утицало на идентификацију говорника.

► АУДИТИВНА АНАЛИЗА

При аудитивној анализи, вештак-фонетичар се, на првом месту, ослања на капацитете сопствене перцепције и меморије, као и стечених знања и искустава.

Специфичне фонетске карактеристике говора које се посматрају:

- Прозодија (супрасегменти)
- Маскирање
- Атака гласа – начин почетка говора
- Говорни поремећаји
- Квалитет гласа – условљен анатомијом
- Остало – говорне карактеристике које су се повремено чуле (екстремно низак глас, прекид гласа, тремор...)

Поред фонетских, посматрају се и лингвистичке, стилске, лексичке, као и потенцијално испољене психо-социјалне карактеристике у говору.

► СПЕКТРОГРАФСКА АНАЛИЗА

Метода визуелног поређења говорних узорака

При спектрографској анализи упоређују се гласови у истим или фонетски сличним речима и контекстима. За потребе спектрографске анализе, пре поступка узорковања потребно је дефинисати укупан број „захвалних“ речи за поређење.

Спектрографска анализа се састоји из **формантне анализе** и **анализе фундаменталне фреквенције**. Свака од ове две анализе подразумева одређене поданализе.

Формантна анализа:

- Облик и позиција форманата код вокала
- Дистрибуција енергије - концентрација шума код консонаната

- Трајање речи и гласова
- Повезивање форманата (појачана назална резонанција или хиперназалност)
- Акустичко понашање гласова у говорном ланцу.

Анализа фундаменталне фреквенције:

- Статистичка анализа, средња вредност и стандардна девијација
- Анализа интонације, интонацијска крива.

Резултат анализе

Свака аудитивно-спектрографска анализа може као резултат имати само једну од седам одлука:

1. Сигурна идентификација	4. Нема закључка
2. Висока могућност идентификације	5. Могућа елиминација
3. Могућа идентификација	6. Висока могућност елиминације
	7. Сигурна елиминација.

Методологија вештачења условљава да се резултати анализа никада и ни у ком случају не износе у виду процената сигурности, већ искључиво кроз скале вероватноће.

Проценти сигурности су одлика квантитативних метода вештачења, у којима се врше статистички прорачуни, стога свако евентуално изражавање у процентима сигурности приликом идентификације говорника класичном, аудитивно-спектрографском методом представља непрофесионалан и популистички гест.

► БЕЛЕШКЕ И ИЗВЕШТАЈ

Сви поступци вештака морају бити у складу са законом и треба да пруже следеће **потребне информације у виду белешки:**

- Опис предоченог доказа
- Начин чувања документације
- Опис и тип траке или медијума за чување доказа
- Опис лабораторије, чување и означавање узорака
- Информације о поступку копирања, обради сигнала, употребљеним филтерима (укључујући тип опреме и формат копирања)
- Попис речи које су употребљене за упоређивање.

Извештај треба да садржи:

- Кратак опис доказног материјала који је прегледан
- Опис испитивања - налаз
- Коначни закључак – мишљење и процену тачности.

► ВЕШТАЧЕЊЕ

Вештаци су дужни да се одазову позиву органа поступка и да дају свој налаз и мишљење. Позив се увек односи на најмање два вештака која потписују налаз и мишљење.

Будући да је сваки вештак одговоран за налазе из своје стручне области, што је јасно назначено у писаном налазу и мишљењу који се достављају органу поступка, питања из одређене области се упућују вештаку који је потписан испод конкретног сегмента вештачења. Вештацима се могу постављати питања која се односе на поступање вештака од тренутка када је материјал за вештачење примљен у лабораторију, као што су на пример, питања која се односе на начин манипулисања материјалом, квалитет снимака, употребљене методе вештачења, па све до питања у вези са коначним налазом и мишљењем.

Питања на која вештачење гласа углавном не може дати одговор:

- прецизна старост говорника у тренутку настанка спорног материјала
- раса и националност говорника (уколико говорник користи српски језик, који му није матерњи)
- време настанка снимка уколико је лабораторији достављена копија оригиналног снимка
- која је по реду копија достављеног снимка
- назив произвођача уређаја за снимање којим је снимак начињен
- здравствено стање говорника у тренутку настанка спорног снимка.

Поузданост аудитивно-спектрографске методе је доказана и призната без изузетка од стране судова широм света, будући да подразумева непосредни приступ биометријском садржају који потиче од лица које је потребно вештачити. Будући да се вештачења заснивају на великом броју различитих анализа, као и да се спроводе од стране најмање два сертификована експерта из различитих стручних области, могућност погрешног закључивања је присутна али мало вероватна, као и код других форензичких метода.

Вештачење гласа је један у низу доказа у судском поступку. Када се ова вештачења раде уз поштовање методологије и стандардних процедура, почевши од процедуре

за преглед и узорковање материјала до самих анализа и интерпретација добијених резултата мало је вероватно да такво вештачење може бити оспорено. Вештачење гласа може бити веома јак доказ у судском поступку нарочито уколико представља једини доказ у кривичном поступку, што је чест случај када су у питању претње и уцене.

Лабораторија Националног криминалистичко-техничког центра, МУП РС

Лабораторија за форензичку акустику у оквиру МУП Републике Србије основана је 2007. године као прва лабораторија те врсте у региону. Кадровску структуру лабораторије чине дефектолог-сурдоаудиолог и електроинжињер.

Вештаци лабораторије су успешно завршили неопходне обуке под руководством водећих експерата:

- Националне научне полиције (Мадрид, Шпанија)
- Федералне службе безбедности (бивши КГБ – Москва, Русија)
- Центар за технологију говора (Санкт Петербург, Русија).

Техничка опрема лабораторије:

- Професионални, лиценцирани спектрограф, хардвер и софтвер (IKARLAB: STC SiS 7.1)
- Бешумни рачунари са професионалном екстерном звучном картицом
- Професионални уређаји за снимање и репродукцију
- Медијуми за снимање
- Професионалне слушалице, звучници.

Просторије лабораторије су пројектоване по принципу „глуве собе“, са неопходном звучном изолацијом.

Послови у оквиру лабораторије:

- Обрада и анализа аудио сигнала (акустичка анализа)
- Припрема и анализа спектрограма
- Послови фонетске, лингвистичке и психолошке анализе садржаја аудио записа.

Аутори:

Миша Шешум, дипл. дефектолог - сурдоаудиолог

Јован Ковачевић, дипл. инжењер електротехнике

Национални криминалистичко-технички центар, УКП, МУП РС

3.3 | Криминалистичка балистика

Криминалистичка балистика је област криминалистичке технике која проучава, изналази и усавршава најподеснија научно-техничка средства и методе ради проналажења и обезбеђења материјалних доказа у циљу решења или расветљења неког догађаја у којем се појављује ватрено оружје.

У овом прилогу се обрађује материја која треба да да одговоре на нека од основних питања која се у судској пракси постављају криминалистичкој балистици.

Материја овог прилога систематизована је у неколико поглавља чији наслови одговарају неким од основних питања из судске праксе.

1. Оружје

Према Закону о оружју и муницији¹, оружјем се сматра свака направа која је израђена, намењена или прилагођена за избацивање пројектила, гаса, течности или друге супстанце путем потиска барутних гасова, ваздушног притиска, гаса под притиском или другог потисног средства, као и други предмети чија је намена вршење напада.

Према закону, оружје по врстама може бити: ватрено, ваздушно, гасно, распрскавајуће, посебно оружје, оружје са тетивом, хладно оружје.

Према намени и посебним врстама, оружје може бити: оружје за личну безбедност, ловачко оружје, спортско, трофејно, старо и комбиновано оружје.

Ватрено оружје је оружје које избацује пројектил потиском барутних или других гасова насталих као производ сагоревања погонске материје.

Са аспекта недозвољене употребе и вршења кривичних дела најзначајније је стрељачко ватрено оружје (пиштољи, револвери, војничке и ловачке пушке). Под

¹ Службени гласник РС, бр. 20/15.

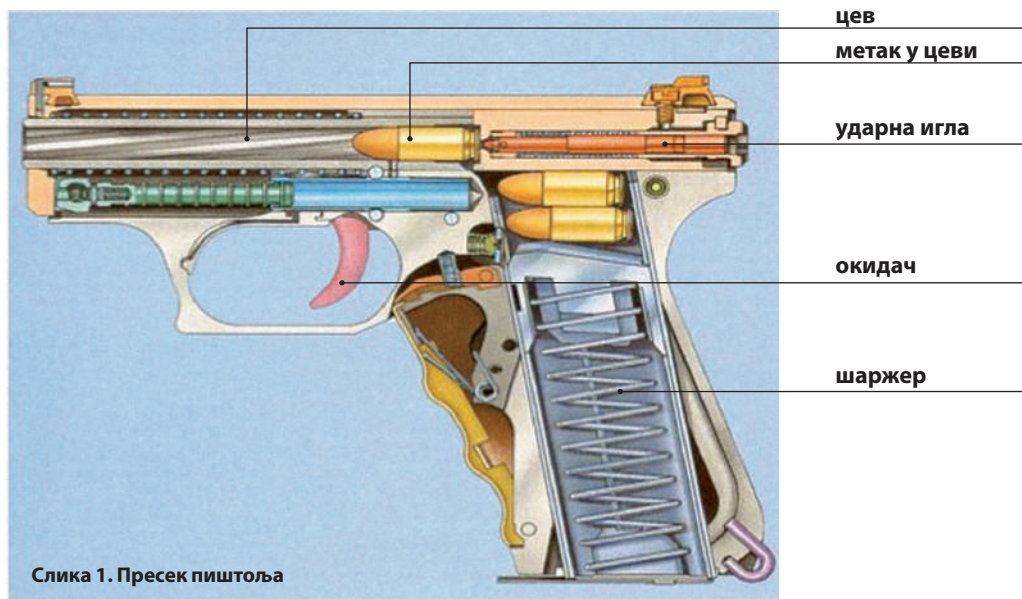
појмом стрељачко ватрено оружје подразумева се ватрено оружје које због димензија, масе и типа конструкције може користити једно лице.

Стрељачко ватрено оружје, према техничко конструктивним карактеристикама, дели се на: ручно ватрено оружје (пиштољи и револвери), пушке, ловачке пушке, аутомате, аутоматске пушке, митраљезе, пушкомитраљезе, ручно прављено ватрено оружје. Оружје може бити ручно пуњено, полуаутоматско и аутоматско.

У целини, рад стрељачког ватреног оружја је веома сложен и синхронизован процес. Како операција опаљења метка траје веома кратко, уз појаву високог притиска и високе температуре и механичког хабања услед трења, то су витални делови оружја углавном израђени од високо-квалитетних материјала.

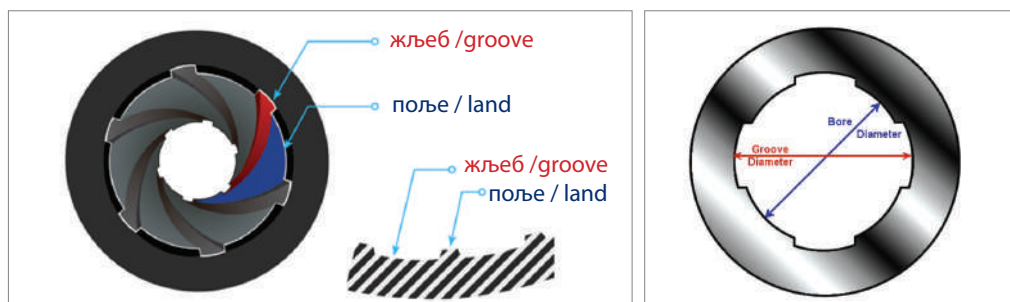
Код полуаутоматског оружја операција опаљења метка је следећа: репетирањем оружја метак се доводи у лежиште метка; непосредним повлачењем и пуштањем окидача, ударна игла удара у иницијалну капсу метка, пали је и пројектил под притиском барутних гасова напушта цев оружја; затварач креће у свој задњи положај док се чаура испаленог метка путем извлакача и избадача избацује напоље (ван оружја); затварач се тада враћа у свој предњи положај доносећи нови метак из магацина (шаржера) у лежиште метка цеви. Тада је оружје спремно за опаљење новог метка; поновним повлачењем окидача долази до опаљења новог метка и цео процес се понавља на исти начин до год има метака у магацину (шаржеру).

Код аутоматске паљбе, након репетирања оружја (довођења метка у лежиште метка) повлачењем окидача долази до испаливања метака докле год се држи окидач повучен у задњи положај. Пуштањем окидача престаје пуцање.

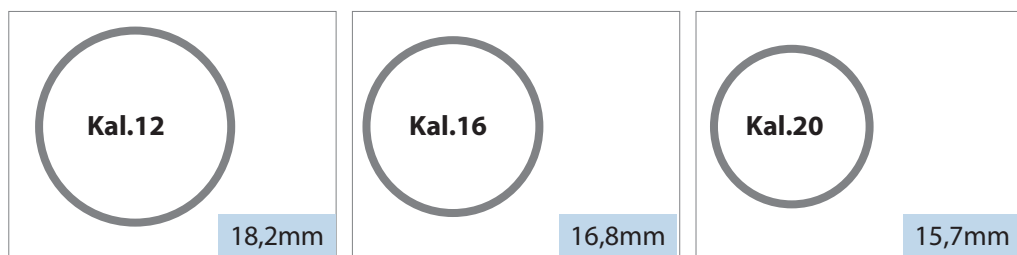
Слика 1. Пресек пиштоља

Једна од важнијих карактеристика код ватреног оружја је калибар оружја (цеви). Калибар оружја је унутрашњи пречник глатке цеви оружја, а код жљебљених цеви унутрашњи пречник између поља.

Слика 2. Попречни пресек жљебљене цеви

Код ловачких пушака сачмарица цев није жљебљена већ је глатка и калибар цеви се изражава неименованим бројевима на пример 12, 16, 20. Овде је величина попречног пресека цеви обрнуто сразмерна величини броја који означава калибар.

Слика 3. Калибри ловачких цеви сачмарица

После броја који означава калибар, не ставља се ознака за дужину у мм. Овако означавање калибра код ових пушака потиче из доба њихове прве производње док су биле произвођене у Енглеској. Тако ови калибри представљају број оловних кугли одговарајућег пречника који се може излити од олова тежине једне енглеске либре (453,6 г). Тако на пример кад се од исте количине олова излије 12 кугли истог пречника, то значи да је унутрашњи пречник цеви калибра 12, итд.

Најранији тип стрелачког ватреног оружја је био једноставни мали топ од кованог гвожђа или бронзе. Ово оружје је пуњено са стране уста цеви са барутом, чепом и куглицом (пројектилом). Прве употребе овог оружја региструју се током XIII односно XIV века. Кроз историју, ватрено оружје се развијало у зависности од начина паљења метка, односно у зависности од врсте муниције коју је користило. У том смислу, смењивале су се разне врсте оружја: фитиљаче, котураче (колашице),

Пиштољ ЦЗ М57
kal.7,62мм

Пиштољ ЦЗ М57
kal.7,65мм

Пиштољ ЦЗ 99
kal.9мм

Слика 4. Општи изглед пиштоља

кремењаче, перкусионо оружје, оружје са муницијом са паљењем на иглу, оружје за муницију са ивичним паљењем и, на крају, оружје за муницију са централним паљењем.

Постоје неслагања око порекла имена пиштољ иако скоро сви европски језици користе исту етимологију. Једна од теорија је да је пиштољ био оружје коњице, која га је носила у футроли обешеној о јабуку седла која се звала *pistallo*.

Модерни пиштољи данас су полуаутоматски, са ожљебљеним цевима и користе муницију са централним паљењем (осим неких изузетака који користе муницију са ивичним паљењем). У домаћој криминалистичкој пракси најчешће коришћени пиштољи су домаће производње „Застава“ разних калибара (6,35mm, 7,65mm, 7,62mm, 9mm PARA). Након пуцања из пиштоља у близини места пуцања остаје испалењена чаура.

Револвери за разлику од пиштоља имају магацин муниције који се окреће (*revolving*) - добош, отуда и назив револвер. Добош или цилиндар најчешће је са шест комора у које стаје шест метака. Револвери су као и пиштољи полуаутоматско оружје с тим што након испалења метка чаура остаје у добошу револвера.

Најчешћи калибри код револвера су *.357 Magnum*, *.38 Special* и *.22 LR*.

Револвер Colt-detective,
kal. 38 Spec

Револвер Smith-Wesson No.19,
kal. 357 Magnum

Слика 5. Општи изглед револвера

Као аутоматско оружје у домаћој криминалистичкој пракси најчешће се појављују аутоматске пушке система калашњиков и аутомати модела шкорпион (*scorpion*).

Слика 6. Аутоматско оружје

Потребно је поменути **гасно-стартно оружје** које користи гасно-стартну муницију у различитим калибрима (6,35mm, 8mm, 9mm...). Ову врсту оружја представљају разни пиштољи и револвери који су реплике (копије) већ познатих модела пиштоља и револвера.

У одређеним критичним ситуацијама готово је немогуће разликовати ову врсту оружја од ватреног оружја. Такође, неретко се код ове врсте оружја мења намена (разбушивањем или мењањем цеви) у ватрено оружје.

Слика 7. Гасно-стартни револвер и гасно-стартни пиштољ

Ловачке пушке сачмарице су ватрено оружје са неолученим цевима које користе посебну ловачку муницију. Углавном су ручно пуњене (након пуцања чаура метка остаје у пушци), а могу бити и полуаутоматске (најчешће пумпарице).

Слика 8. Ловачка пушка сачмарица двоцевка

Слика 9. Ручно прављено ватрено оружје - направа ручне израде

Ручно прављено ватрено оружје (несеријски произвођено) представља импровизована средства намењена за одређене врсте муниције или пак више различитих врста муниције. С обзиром на начин производње, ове направе су без гарантованих карактеристика и по правилу су небезбедне за руковање.

2. Муниција

Историја и развој муниције непосредно су везани за историју и развој ватреног оружја. Прва муниција састојала се од барута који је ношен у фишеку или рогу и различитих пројектила који се пунили у оружје са задње стране уста цеви. Ти рани пројектили су често били камене кугле неправилног облика или облика стрелица.

Први меци са централним паљењем били су доступни већ 1852. године у Британији, а коначна форма метка усавршена 1866/67. године и тако дизајниран метак је и данас у употреби.

Савремена муниција за стрелачко оружје може се поделити у три врсте: муниција са **централним паљењем** (капсла се налази у централном делу данцета чауре метка), муниција са **ивичним паљењем** (капсла се налази по ободу, ивици данцета чауре метка) и муниција са **паљењем на иглу**.

Основне компоненте овакве муниције су: чаура, пројектил, барутно пуњење и иницијална капсла.

Чаура обједињује све елементе метка у једну целину. У западном свету чауре су углавном од месинга са 75:25 легуре бакра/цинка, док је модерна муниција пореклом са источног тржишта углавном од челика. Чауре су најчешће флашастог или ваљкастог облика, а на дну обима чауре је венац или обод за извлакач оружја.

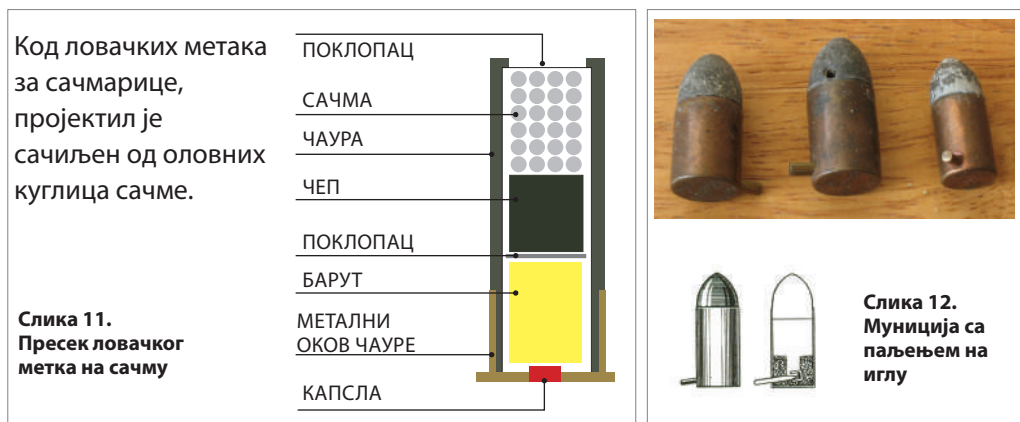
Пројектил преноси енергију метка на циљ што се манифестује пробојношћу и убијачним дејством. Пројектил може бити са или без кошуљице. Пројектили без кошуљице могу бити од разних материјала али су по правилу од олова, кошуљица се најчешће израђује од бакра, легура бакра и челика.

Иницијална капсла метка служи да иницира паљење барутног пуњења. Капсла се активира механичким ударом ударне игле.

Барутно пуњење представља погонску материју метка, које при сагоревању ослобађа велику количину гасова који стварају висок притисак у цеви за избацавање пројектила из цеви. Постоје црни барут и малодимни барути (нитро барути).

Слика 10. Метак са ивичним паљењем (*rifire*) и метак са централним паљењем (*centerfire*)

Код ловачких метака за сачмарице, пројектил је сачиљен од оловних куглица сачме.

Слика 11. Пресек ловачког метка на сачму

Слика 12. Муниција са паљењем на иглу

Услед широког асортимана муниције која се употребљава свака врста муниције има свој назив односно номенклатуру којом се обележава. По правилу муниција се обележава као **производ калибра метка и дужине чауре у mm**. Неретко осим дужине чауре уз калибар метка може да стоји и неки карактеристичан назив (име конструктора или назив модела оружја за који је метак пројектован). Важно је поред калибра метка навести или дужину чауре или специфичан назив метка (назив произвођача) јер у једном калибру постоји више врста муниције.

Тако на пример метак 9x19mm означава да се ради о пиштољском метку који има још неколико назива и то 9mm *D* (дуги), 9mm *Luger*, 9mm *Para*. Метак калибра 9x18mm назива се још и 9mm *Makarov*. Метак калибра 9x17mm назива се још и 9mm *K* (кратки) или 9mm *Browning*.

Муниција америчког и британског порекла носи ознаке калибра у инчима (1 inch = 25,4mm). Тако је метак .22 у ствари метак калибра 0,22inch, или метак кал .357 у ствари је метак кал. 0,357inch.

Према типу оружја муниција се може поделити на:

- **пиштољску**
- **револверску**
- **пушчану муницију**
- **муниција за ловачке пушке и слично.**

Најпрепознатљивији калибар код муниције са ивичним паљењем је *.22 Short*, *.22 Long* и *.22 LR*. Ова врста муниције се користи за лов или у спортске сврхе, а могу је користити и пушке и револвери и неке врсте пиштоља.

Слика 13. Палета муниције

Најзаступљенија пиштољска муниција је у калибрима 6,35mm, 7,62x25mm, 7,65mm Browning, 9mm K, 9x18mm, 9x19mm, .45 ACP.

Код револверске муниције најчешће се користи *.32 Smith&Wesson*, *7,62mm Nagant*, *.38 Smith&Wesson*, *.357 Magnum*, *.44 Smith&Wesson*, *.45 Colt*.

Важна је потпуна идентификација метка ради правилног и безбедног коришћења оружја као и ради сигурне идентификације оружја из којег је метак испаљен. Могуће је из неких модела оружја испалити метак који није предвиђен за тај тип или врсту оружја. Неретко се догађа, у нашој пракси, да се за пиштоље у калибру 9mm Макаров користи муниција 9mm K. У суштини стварну изменљивост муниције потребно је проверавати за сваки случај посебно јер изменљивост осим од конструкције зависи и од потрошености оружја и муниције.

Изменљивост муниције за неке типове муниције:

- 7,65mm *Browning* исто је што и *.32 Auto* и *.32 ColtAutomatic*
- 7,65mm се може испалити из револвера kal *.32*
- *.38 S&W* се може испалити из kal. *.38 Special*
- *.38 Special* иде у *.357 Magnum* али не и обрнуто
- *.44 S&W* и *.44 S&W Special* иду у *.44 Magnum* али не и обрнуто.

У суштини, изменљивост муниције је углавном присутна код револверске муниције, због специфичне конструкције. Изменљивост муниције код пиштоља је знатно тежа, јер лежишту метка у цеви мора да одговара и дужина чауре и изменљивост зависи од истрошености оружја.

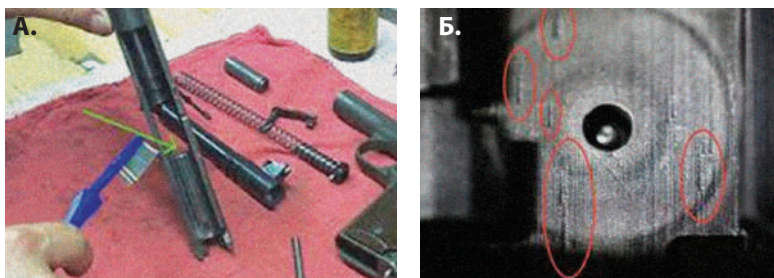
3. Индивидуалност ватреног оружја, опште и индивидуалне карактеристике

Са аспекта идентитета ватреног оружја постоје опште и индивидуалне карактеристике. На основу општих карактеристика врши се утврђивање групне припадности оружја. Опште карактеристике често се називају и групним обележјима. Код ватреног оружја опште карактеристике су: калибар оружја, врста муниције, марка и модел оружја и сл.

Под појмом индивидуалности ватреног оружја подразумева се утврђивање фактичког обележја ватреног оружја, по којем се оно разликује од свих других оружја. Ово фактичко обележје оружја, у суштини, представља његову индивидуалну карактеристику.

Индивидуална карактеристика оружја је увек јединствена и непоновљива, јер настаје као последица случајности која и условљава њену јединственост и непоновљивост.

Индивидуалне карактеристике су искључиво физичке природе и представљају скуп свих макро и микро (видљивих и голим оком невидљивих) деформација (неравнина) које постоје на површини или на одређеном делу оружја.

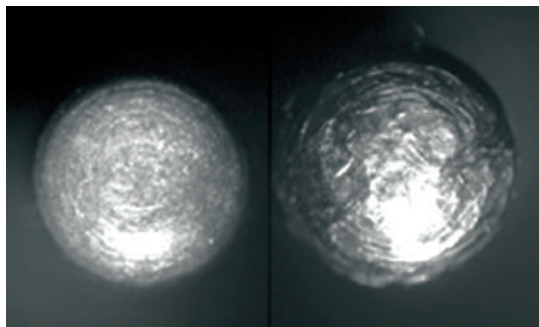
Слика 14.
А. Делови оружја
Б. Индивидуалне
карактеристике код
чела затварача

Индивидуалне карактеристике оружја настају услед:

- грешака у производњи (дозвољених, несеријских фабричких грешки)
- занатске обраде (брушења, поправљања и сл)
- употребе (правилне и неправилне) и
- самопропадања (под утицајем спољних фактора).

Како само оружје поседује своју индивидуалну карактеристику тако и сваки део оружја поседује своју индивидуалну карактеристику која га чини јединственим.

Напомиње се да се на измену индивидуалних карактеристика увек може утицати, али да се никада поуздано не може предвидети како ће оне коначно изгледати.

Слика 15. Индивидуалне
карактеристике две различите
ударне игле

4. Трагови који потичу од ватреног оружја, на чаурама и пројектилима

Одраз индивидуалних карактеристика делова оружја на њиховим траговима (на чаурама и пројектилима) представља **идентификационе карактеристике тих трагова.**

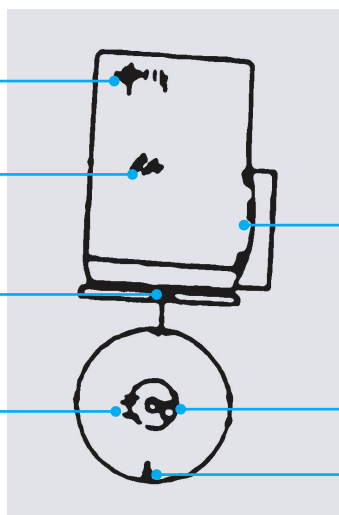
Управо те идентификационе карактеристике служе да се у процесу идентификације утврди да ли трагови на спорној чаури или пројектилу потичу или не потичу од одређеног ватреног оружја.

Траг од лежишта метка

Траг од отвора за
избацивање чаура

Траг извлакача

Трагови чела
затварача

Испупчење услед
надувавања чауре
приликом опаљења метка

Траг ударне игле

Траг избацивача

Слика 16. Места на чаури где остају трагови од разних делова ватреног оружја

Метода која се користи у процесу идентификације је тзв. механоскопска метода која је базирана на упоређењу и уклапању трагова испалења.

С обзиром да карактеристике на траговима који потичу од ватреног оружја нису јасно видљиве голим оком, то се за упоређење и уклапање поменутих трагова користи компартивни микроскоп (балистоскоп).

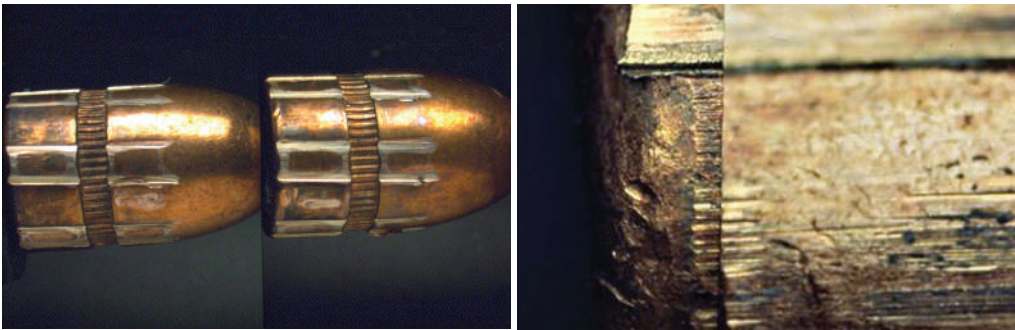

Слика17. Компаративни микроскоп

Пробно начињени трагови налазе се на чаурама/пројектилима који су пробно испалењени из ватреног оружја чији идентитет треба да се утврди. Ни за једно ватрено оружје не могу се унапред дефинисати параметри (број детаља, положај, облик, величина и др.) који чине идентификациону карактеристику. Дакле, утврђивање који детаљи представљају идентификациону карактеристику своди се на упоредно анализирање и испитивање више пробно испалењених чаура/пројектила (пробно начињених трагова).

Поступак процеса идентификације ватреног оружја је следећи: из оружја чији идентитет треба да се утврди, пробно се испали неколико чаура/пројектила. На чаурама/пројектилима које су пробно испале налазе се трагови испалења који потичу од ватреног оружја. Помоћу компаративног микроскопа, врши се поређење трагова испалења и утврђује се њихов степен подударности. Односно, траже се они детаљи на траговима испалења који су подударни и који се налазе на свим пробно испаленим чаурама/пројектилима.

Који су то детаљи, какав је њихов облик, положај, величина, степен њихове подударности, дефинише се усвајањем идентификационог критеријума.

Слика 18. Изглед трагова испалења на пројектилима

Усвајањем идентификационог критеријума дефинишу се параметри који чине **идентификациону карактеристику ватреног оружја**. Дакле, идентификациона карактеристика ватреног оружја би могла да се дефинише као скуп свих појединачних детаља на траговима испалења који се појављују на свакој пробно испаленој чаури/пројектилу. Тек када је дефинисана и усвојена идентификациона карактеристика на основу које би се могла извршити идентификација ватреног оружја, тада се приступа упоређењу једне од пробно испалених чаура/пројектила са спорном чауром/пројектилом са лица места.

Слика 19. Компарација трагова испалења на чаурама

Када је степен подударности трагова на спорној и пробној чаури задовољен претходно утврђеним идентификационим критеријумом, тада се може рећи да спорна чаура/пројектил потиче од метка који је испален из предметног оружја.

5. Пригушивачи

Пригушивач је механички уређај монтиран на ватрено оружје који има за циљ елиминацију буке коју ствара експлозија барутних гасова, а у неким варијантама и балистичког пуцња који се чује када зрно пробије звучни зид при изласку из цеви, тако што смањује његову брзину на подзвучну.

Према начину монтаже пригушивач може бити интегрисани, грађени заједно са оружјем, без кога оружје није у стању да функционише како треба. Обично смањују почетну брзину зрна на подзвучну. Интегрисани пригушивачи су ефикаснији и механички боље усаглашени са оружјем.

Монтажно-демонтажни се монтирају на уста цеви оружја, углавном су намењени за употребу са муницијом подзвучне брзине и обично се називају **разбијачима пуцња**.

Слика 20. Интегрисани и монтажно- демонтажни пригушивач

Према **начину пригушивања** постоји десетак различитих мање или више ефикасних принципа који се често међусобно комбинују и надопуњују.

Разбијачима пуцња се обично називају пригушивачи намењени да елиминишу звук експлозије барутних гасова, док се пригушивачима називају они уређаји које елиминишу и балистички пуцањ који настаје кад зрно пробије звучни зид. Разбијачи пуцња се најчешће користе са подзвучном муницијом, чија је почетна брзина зрна мања од брзине звука.

Пуцање из ватреног оружја са пригушивачем битно мења слику распореда барутних честица на основу којих се одређује даљина пуцања, а код појединих конструкција оружја смањује се или потпуно онемогућава утврђивање присуства ГСР честица на рукама лица које пуца.

Основна конструкција направе за пригушивање састоји се у томе да се у металну цев убаци више комора којима се изазива турбуленција барутних гасова, њихово клађење и успоравање чиме се смањује односно елиминише звучни ефекат пуцња.

Пиштољ Beretta 93R, 9mm, са оригиналним пригушивачем

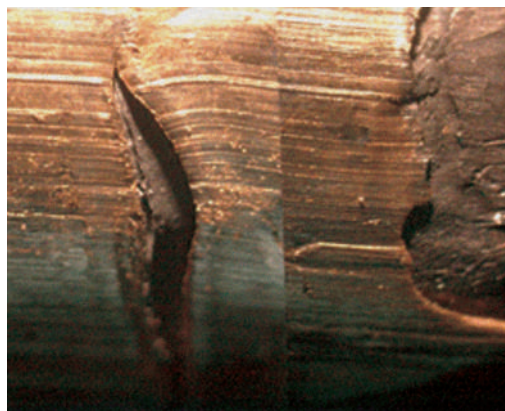
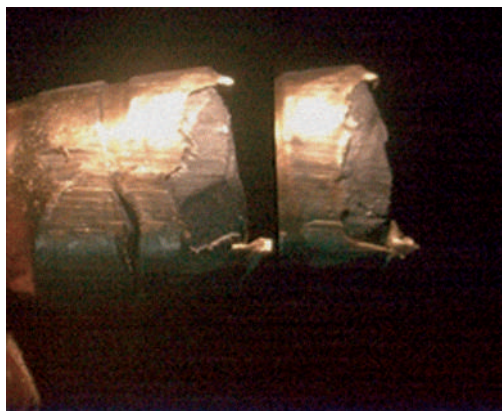
Пиштољ са ручно израђеним пригушивачем

Слика 21. Изглед пригушивача

Унутрашња конструкција комора пригушивача различита је од произвођача до произвођача, али је код фабрички израђених пригушивача увек таква да не оштећује пројектил, који на излазу из пригушивача има очувана балистичка својства.

Код ручно односно несеријски рађених пригушивача, догађа се да испаљени пројектил приликом проласка кроз пригушивач остварује контакт са зидовима унутрашњих комора пригушивача.

Услед наведеног контакта, на испаљеном пројектилу могу остати специфични трагови који садрже идентификационе карактеристике на основу којих је могуће идентификовати употребљени пригушивач, чак и у случајевима уколико се пригушивач користи на неком другом оружју.

Слика 22. Изглед трагова испалења на пројектиlima који потичу од ручно прављеног пригушивача (лево - спорни пројектил, десно - пробни пројектил)

Такође, испитивање пронађеног пригушивача може да одговори на питања о марки, моделу и калибру коришћеног оружја.

6. Шта се све може утврдити балистичким вештачењем оружја

Применом разних метода науке и технике, у области криминалистичке балистике, испитивањем и вештачењем ватреног оружја и трагова након употребе оружја могу се утврдити разне чињенице везане за околности кривичног дела и то:

- класификација и утврђивање калибра, марке и модела оружја и муниције
- утврђивање функционалне исправности оружја и муниције
- испитивање ручно прављеног оружја, направе (да ли направа има елементе ватреног оружја, на који начин функционише, да ли се из исте може испалити метак за ватрено оружје или метак неке друге врсте оружја)
- рестаурација уништеног фабричког броја у циљу утврђивања порекла оружја
- утврђивање калибра, марке и модела оружја на основу трагова испалења на пронађеним чаурама и пројектилима
- идентификација ватреног оружја на основу испалењеног пројектила
- идентификација ватреног оружја на основу испалењених чаура
- даљина пуцања
- увезивање различитих кривичних дела претрагом чаура и пројектила кроз збирку чаура и пројектила нерешених кривичних дела
- одређивање путање испалењених пројектила
- одређивање стајног места са којег је пуцано
- реконструкција догађаја и др.

7. Специфични случајеви (поновно коришћена муниција, оружја састављена из делова који припадају различитим оружјима)

Разноврсна криминалистичка пракса повремено намеће потпуно атипична решења и специфичан приступ случајевима.

Код кривичних дела извршених употребом ватреног оружја (пиштоља) догађало се да се на лицу места пронађе пиштољски пројектил, или више пројектила, али не и чауре. У таквим случајевима извршиоци су односили чауре са лица места или се радило о заменама цеви код оружја. Након употребе ватреног оружја неретко се догађа да извршилац врши механичке интервенције на појединим деловима оружја у циљу покушаја уништавања или преправљања индивидуалних карактеристика како би се онемогућила идентификација ватреног оружја.

Најчешће су такве интервенције код ударне игле оружја или код чела затварача. Тада се ударна игла замени или поломи, или се бруси њен врх, док се чело затварача најчешће подвргава некој врсти брушења чеоне површине. Такве накнадно извршене занатске интервенције се могу препознати по специфичним траговима које остављају. У таквим случајевима до идентификације ватреног оружја се долази путем трагова испалења које су оставили други делови оружја који нису накнадно оштећивани.

Код импровизованих направа или код ручно склапаног/поправљаног оружја долази до склапања/замене неких функционалих делова оружја тако да се добије

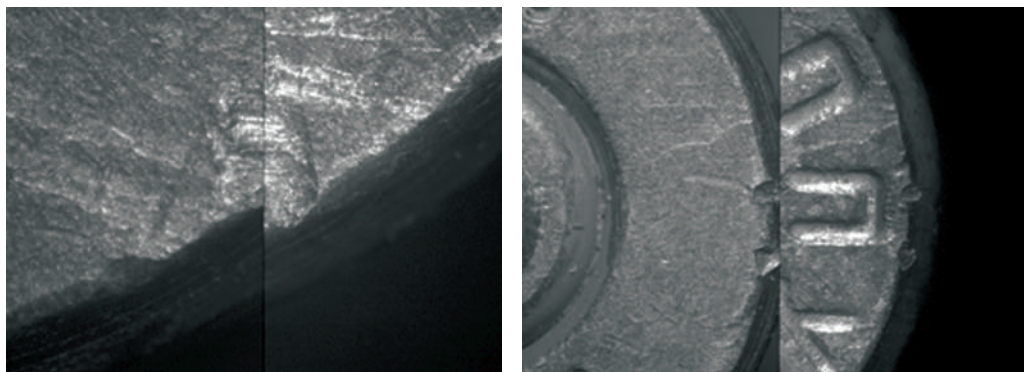

Слика 23. Упоредни снимак две ударне игле за пиштољ на којима се види разлика у начину израде и дужини (горња - оригинална, доња - неоригинална накнадно замењена)

„ново“ оружје које је састављено из делова који припадају различитим оружјима. Такве појаве могу довести у заблуду истражне органе.

У поступку идентификације ватреног оружја могу се користити и неиспаљени меци као и муниција која је већ коришћена. Трагови испалења на неиспаљеним мецима најчешће су последица неке неисправности током опалења метка (неисправност муниције или неисправност механизма за опалење или нека друга нестандартна радња – појава због које није дошло до опалења метака). Ти трагови на неиспаљеним мецима су углавном слабо или делимични изражени и тежи су за анализу али могу бити подобни за идентификацију ватреног оружја од којег потичу.

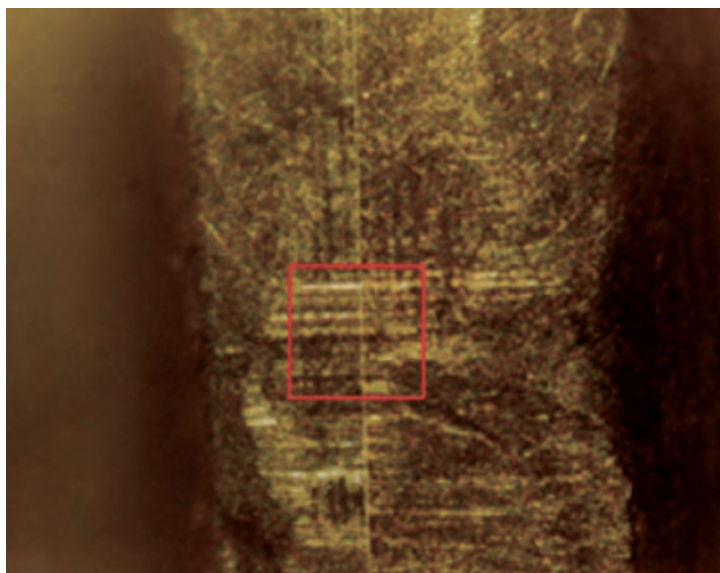
Код муниције која је већ коришћена углавном се ради о мецима који су лабораторисани са чаурама које су претходно коришћене (испаљиване). У таквим случајевима на накнадно лабораторисаним мецима могу се пронаћи трагови машине за лабораторацију или пак могу остати трагови оружја од претходног коришћења (чиме се може извршити идентификација тог оружја).

Слика 24. Упоредни снимак зупца избадача и чела затварача када је ударна игла замењена

Случај из праксе – идентификација пиштоља на основу микрорелефа оквира одраженог на чаури.

На лицу места пронађена је једна чаура која је испала из шаржера а пројектили нису пронађени јер је метак пао у ватру и експлодирао па је дошло до одвајања чауре и пројектила. Како чаура није испалењена из пиштоља на њој није било стандардних трагова испалења од ударне игле, чела затварача, извлакача, избадача. Прегледом чауре, на ивици данцета, уочени су трагови у виду огреботина за које је утврђено да је оставио оквир пиштоља на коме су уочена извесна оштећења. Поређењем трагова на чаури са пробним траговима од оквира пиштоља извршена је идентификација оружја.

Слика 25.

Трагови од оквира пиштоља
(лево - чаура са лица места,
десно - пробна чаура)

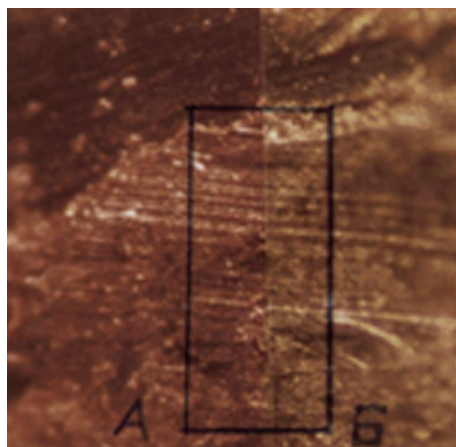
Случај из праксе – идентификација аутоматске пушке на основу трагова које је лежиште оквира пушке оставило на оквирима.

Разбојништво је извршено аутоматском пушком која је одбачена и нађена на лицу места, а оквир је касније пронађен код разбојника у колима. Да би се утврдила веза разбојника са кривичним делом одређено је вештачење - да ли је могуће да је оквир са мецима, нађен у предметном возилу, раније стављан у одбачену аутоматску пушку.

Том приликом утврђено је да трагови на нађеном оквиру потичу од предметне аутоматске пушке.

Слика 26. Спорна аутоматска пушка

Слика 27. Трагови на оквиру
(десно - спорни, лево - пробни)

Питања која треба поставити вештаку балистике

- ▶ Утврдити врсту, калибар, марку и модел спорног оружја?
- ▶ Које је врсте, калибра и марке спорна муниција?
- ▶ Да ли је спорно оружје функционално исправно?
- ▶ Да ли је предметна муниција функционално исправна?
- ▶ Да ли направа има елементе ватреног оружја, на који начин функционише и каква се врста муниције из ње може испалити?
- ▶ Који је фабрички број оружја?
- ▶ Које је врсте, марке и модела оружје из којег је испалена пронађена чаура?
- ▶ Које је врсте, марке и модела оружје из којег је испален пронађени пројектил?
- ▶ Да ли су пројектили испалени из одређеног оружја?
- ▶ Да ли су чауре испалене из одређеног оружја?
- ▶ Са које је удаљености пуцано?
- ▶ Да ли трагови на пројектилима и чаурама указују на то да је истим оружјем извршено још неко кривично дело?
- ▶ Која је путања испаленог пројектила?
- ▶ Са ког места је пуцано?
- ▶ Којом су се динамиком одигравали догађаји (на основу извршене реконструкције)?

Области у којима вештачење може бити оспорено – опште слабе тачке

- ▶ Код утврђивања врсте оружја један од резултата вештачења може бити да се ради о стартно-гасном оружју, односно, да се ради о оружју које у зависности

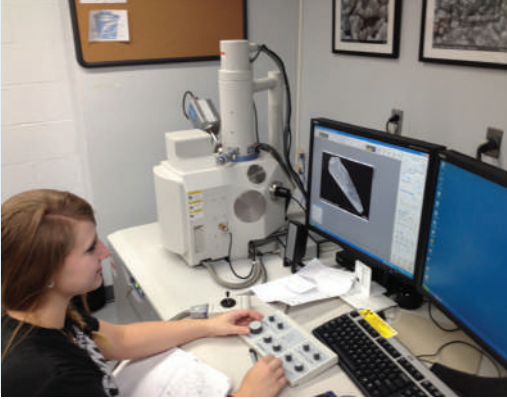
од врсте муниције коју испалјује функционише или као гасно или као стартно. Нема разлике у димензији гасне и стартне муниције и у техничком смислу оба начина функционисања оружја су иста. Међутим, у правном смислу, према важећем Закону о оружју и муницији, недозвољено поседовање гасног оружја је кривично дело док је недозвољено поседовање стартног оружја прекршај.

- ▶ У случајевима када је утврђено да се ради о ватреном оружју старијег датума, неретко се постављају питања вештаку да ли се то оружје може сматрати старим, трофејним, спортским или неким другим. Дилема је да ли се за оружје које је у недозвољеном поседу, законска категорија може одређивати као да је у легалном поседу, што је правно питање.
- ▶ Када је за оружје утврђено да није функционално исправно, то не мора да значи да је у моменту употребе оружје било неисправно. Могуће је да је до неисправности дошло у моменту употребе оружја или касније. Ово је значајно за разумевање налаза којим се на приме, утврђује да је спорно оружје неисправно, а да је из њега ипак испален пројектил.
- ▶ Када је у питању фабрички број оружја, неке марке оружја поседују интерне фабричке бројеве на унутрашњим деловима. Контактима произвођача могуће је на основу интерног броја добити оригинални фабрички број оружја. То је одговор на питање како је могао бити утврђен фабрички број оружја, а да није било могуће извршити реституцију уништеног фабричког броја.
- ▶ У процесу идентификације оружја крајњи резултати су да је метак испален односно да није испален из испитиваног оружја. Између ова два крајња одредишта постоји читава палета израза које вештак може користити ради појашњења свог мишљења. Наиме, у пракси се догађа да није могуће извршити идентификацију ватреног оружја па се тада користе допунски изрази као што су мало вероватно, вероватно, највероватније. Поменуте изразе вештак користи у складу са утврђеним степеном подударности трагова. Овакви случајеви се најчешће догађају кад је потребно идентификовати оружје на основу трагова на испаленом пројектилу. Испалени пројектили су скоро као по правилу или деформисани, или оштећени или распаднути на фрагменте, па из тих разлога нису до краја подобни за идентификацију оружја из којег су испалени. У таквим случајевима вештак се може изјаснити са одређеним степеном вероватноће.

Аутор:**Александар Радомировић**полицјиски саветник, дипл. машински инжењер
начелник Одељења за вештачења

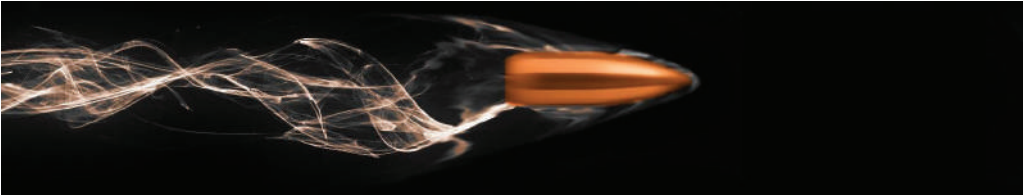
Национални криминалистичко-технички центар, УКП, МУП РС

3.4 | Остаци након пуцања из ватреног оружја (ГСР честице)

Остаци након пуцања (ГСР честице) је област форензичких испитивања која се у највећој мери ослања на криминалистичку балистику. У суштини, ради се о микротраговима који се појављују након употребе ватреног оружја.

Материја овог прилога систематизована је у више поглавља у којима се обрађују основне теме у вези ГСР честица.

1. Дефиниција и основне напомене

Остаци након пуцања из ватреног оружја су честице, тј. микротрагови који настају након употребе ватреног оружја.

У ширем смислу речи, остаци након употребе ватреног оружја су несагореле и полу-сагореле честице барута (барутне честице) као и остаци који потичу из иницијалне смеше капсле метка.

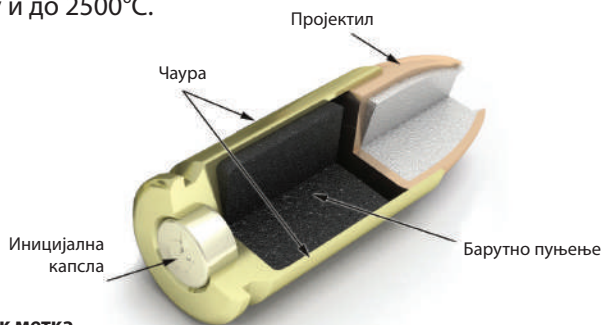
У ужем смислу остаци након пуцања су честице које потичу из иницијалне смеше капсле метка. Те честице су производ разлагања иницијалне смеше капсле метка приликом опаљења из ватреног оружја, сферичног су облика и у свом саставу садрже елементе Pb, Sb и Ba и величине су од 0,5 до 10 μm (1 μm =10-6м)

Честице које потичу из иницијалне смеше капсле метка кратко се називају ГСР честице и представљају доказ о пуцању из ватреног оружја. ГСР је скраћеница од енглеске сложенице *gunshot residues* што значи остаци након пуцања.

2. Како се стварају ГСР честице

Приликом пуцања из ватреног оружја производи се велика количина усијаних гасова (температуре око 2000°C). Ти гасови су углавном продукти сагоревања погонског горива и састоје се из угљен диоксида, угљен монооксида, водене паре и оксида азота. У овом облаку гасова такође се налазе несагореле и полусагореле честице барута (барутне честице) и продукти сагоревања из иницијалне смеше капсле метка.

У моменту када ударна игла удара иницијалну капслу метка, иницијална смеша из капсле силовито експлодира, а температура поклопца иницијалне капсле достиже температуру и до 2500°C .

Слика 1. Пресек метка

Металне компоненте из ГСР честица тада испаравају и излазе из иницијалне капсле као пара. Овај облак металних компоненти у парном стању изузетно се брзо кондензује формирајући изузетно мале сферичне и сфероидалне честице које су у опсегу величине $0.1-5\mu$, где је $1\mu=1\times 10^{-6}$ метара. Како су та испарења, у иницијалној капсли била у чврстом стању, добијене сфероидне честице ће садржати различите комбинације присутних елемената. Неке ће садржати само један елемент, неке два, а неке све елементе који су присутни у иницијалној смеси капсле метка. Честице које садрже све те елементе, заједно са својом морфологијом, чине да буду јединствене ГСР.

Слика 2. Момент опаљења метка из револвера

Током пуцања из ватреног оружја велика већина остатака након пуцања (ГСР и барутних честица) излази великом брзином, на уста цеви за пројектилом. Један део остатака након пуцања под притиском барутних гасова излеће кроз задњи део цеви и пролази кроз отвор за избацивање чаура (код револвера честице излећу кроз међупростор између цеви и добоша револвера што се и види на сл. 1). Том приликом честице-остаци након пуцања, таложе се на шакама особе која је пуцала.

3. Специфична места где се обично депонују

Код лица које пуца из ватреног оружја честице-остаци након пуцања се првенствено могу пронаћи на надланицама. Међутим, честице се могу пронаћи и на одећи као и на коси и лицу.

Пуцањем из неких врста оружја могуће је да се честице/остаци након пуцања и не депонују на шакама лица које је пуцало. То су првенствено ловачке пушке на преламање, или пак ловачки и војнички карабини са репетирним механизмима. Код поменутих оружја задњи крајеви цеви се након опаљења метка налазе чврсто уз главу пушке односно уз чело затварача па зато барутне честице и не морају доспети на шаке лица које је пуцало. У овом случају таложење остатака након пуцања (ГСР честица и барутних честица) догодиће се само ако се радња репетирања изврши одмах након пуцања.

Слика 3. Шема барутних гасова код пуцања из револвера

Слика 4. Шема распореда места где све падају честице-остаци након пуцања

Такође, део честица-остатака након пуцања таложи се у испаленим чаурама док се један део тих честица таложи и на зидовима унутрашњости цеви оружја.

Осим на шакама лица које пуца, остаци након пуцања задржавају се и у околини улазног отвора оштећења које је настало дејством пројектила, на оружју из којег је пуцано, на одећи особе која је пуцала, у унутрашњости возила из којег је пуцано, као

и на свим оним предметима и стварима који су били у непосредној близини места са којег се пуцало.

ГСР честице након пуцања контаминирају надланице шаке из које се пуца и то у највећој мери појас корена шаке палца и кажипрста.

Одмах након пуцања из ватреног оружја, расподела ГСР честица на шакама је прилично предвидива. Протоком времена долази до прерасподеле честица на шакама како по броју тако и по месту и положају.

Домент честица - остатака након пуцања зависи од врсте оружја из којег се пуца и креће се до око 1,5 m, а код неких врста оружја и више.

Слика 5. Појас на надланици који је у највећој мери контаминиран ГСР честицама одмах након пуцања

4. Деградација

Након пуцања честице (ГСР и барутне честице) депонују се на шакама једноставно тако што леже на површини коже без неке хемијске или друге физичке реакције. Оне се на површини коже задржавају јер су изузетно мале величине па лако постају заробљене у микроскопским наборима коже или спуштени у фоликуле косе. Чак и тако заробљене ГСР честице ће бити уклоњене са шака свакодневним активностима у року од 4 сата након пуцања.

Прањем руку или спирањем, могу се уклонити ГСР и барутне честице. Такође, честице се могу уклонити и механичким путем (стресањем, брисањем и сл).

Конзервација остатака након пуцања се врши када треба неко време да се спречи контаминација док се честице не узоркују. Најбољи начин за то јесте да се руке покрију папирним кесама.

ГСР честице су преносиве и нису деградабилне при нормалним атмосферским условима. Односно, при нормалним атмосферским условима и без спољних утицаја ГСР честице се могу задржати на неком објекту недефинисано дуго.

Ако у моменту пуцања пада киша или се осумњичени зноји у великој мери, онда ће резултат бити негативан.

5. Узорковање

Методологија изузимања ГСР честица како са шака тако и са других површина, прилично је једноставна. ГСР честице се изузимају помоћу носача - туфера приношењем радног дела туфера оној површини са које се жели изузети ГСР честица.

Приликом узорковања води се рачуна о заштити, у смислу да не дође до контаминације (приликом изузимања користе се заштитна маска, заштитне рукавице...).

Радна површина туфера је адхезивна трака чија је улога да лепи ГСР честицу и да је задржи на радној површини туфера. Након завршеног узорковања, радни део туфера се прекрива расклопивим поклопцем у циљу заштите ГСР честица и спречавања контаминације.

Слика 6. Изглед туфера

Слика 7. Туфер у руци форензичара, заштићен од контаминације

Слика 9. Изузимање ГСР честица са шака

Слика 8. Форензички комплет за изузимање ГСР честица

Узорковање се врши са обе надланице и оба длана (за сваки тај део шаке користи се нови туфер). У домаћој пракси углавном се узорковање врши само са надланица а у посебним случајевима и са дланова или других површина тела.

У случају изузимања ГСР честица код леша, да би се избегли проблеми услед евентуалних промена на лешу, пожељно је узорковати ГСР честице што пре још на лицу места.

6. Преношење

ГСР честице се веома лако преносе пошто нису везане за подлогу било каквим физичким или хемијским силама.

ГСР честице се могу преносити са једног објекта на други (на пример могуће је контаминирање честицама руковањем са особом чија је рука контаминирана ГСР честицама, додиривањем оружја из којег је претходно пуцано, манипулисањем или додиривањем било којег предмета који је већ контаминиран ГСР честицама).

На пример, након пуцања, стављањем руку у џеп од панталона, ГСР честице се преносе са надланица на унутрашњу површину џепа. Временом ове честице гравитирају ка дну џепа и могу запасти у наборе материјала. На таквим местима честице могу бити толико добро заштићене од каснијих прања и хемијских чишћења, да је било случајева где је њихово присуство доказано и након 16 месеци од момента пуцања.

7. Вештачење

Испитивање остатака након пуцања може се поделити у две групе и то: испитивање барутних честица (органичних компоненти остатака након пуцања) и испитивање ГСР честица (металне компоненте остатака након пуцања које потичу од иницијалне смеше капсуле метка).

Постоји више метода за доказивање органске компоненте остатака након пуцања-барутних честица. У домаћој форензичкој пракси највише је коришћена, а у неким случајевима се још увек користи дифениламински тест на нитрате.

Дифениламински тест на нитрате као метода за доказивање честица барута је хемијска *spot* метода, није у потпуности поуздан и као такав нема снагу апсолутног доказа већ служи само као индиција за објашњење неког догађаја. Како су нитрати саставни део барута, то се овим тестом честице барута доказују посредно доказивањем нитрата. Међутим, нитрати улазе у састав још неких једињења-супстанци у широј људској употреби, па се не може са сигурношћу тврдити да доказани нитрати потичу од честица барута.

Метода за доказивање ГСР честица је метода електромикроскопије са енергетским дисперзивним додатком са x-зрацима (**СЕМ-ЕДХ**) и заснива се на скенирању спорних честица након чега се врши елементарна анализа у тачки и класификација честица према њиховом саставу.

Скенирањем се анализирају и одређују физичке карактеристике ГСР честице тако да она треба да буде неправилног сферичног и сфероидалног облика у распону величине $<0.5 \mu\text{m}$ до $10 \mu\text{m}$.

Елементарном анализом утврђује се хемијски састав ГСР честице односно тражи се присуство елемената олова, антимона и баријума (Pb, Sb и Ba).

Помоћу методе СЕМ-ЕДХ могуће је за неке честице са сигурношћу доказати да потичу од остатака пуцања из ватреног оружја односно да се ради о ГСР честици.

СЕМ су у ствари микроскопи који користе сноп електрона за визуализацију објекта. Изузетно су велике резолуције са могућношћу увећања и преко милион пута.

Метода СЕМ-ЕДХ за испитивање ГСР честица није деструктивна и ако је неопходно, једном испитиван узорак може се поново испитивати више пута.

Слика 10. Скенирајући електронски микроскоп СЕМ

8. Класификација

Све честице настале из иницијалне капле метка не садрже све хемијске елементе присутне у оригиналној иницијалној смеши. Уколико је стандардан састав иницијалне смеше олово-стифанат, баријум-нитрат и антимон-сулфид онда само честице које садрже олово, баријум и антимон могу бити идентификоване као ГСР честице. Међутим, ту ће бити много више својствених (индикативних) ГСР честица које су формиране у исто време у моменту опаљења метка. Те својствене ГСР честице не садрже сва три елемента већ комбинацију нека од два елемента Pb/Sb, Pb/Ba или Ba/Sb. Такође, у остацима након пуцања биће присутне и друге честице неодређеног порекла из околине најчешће, а које садрже само Pb, Ba или Sb.

ГСР честица може бити:

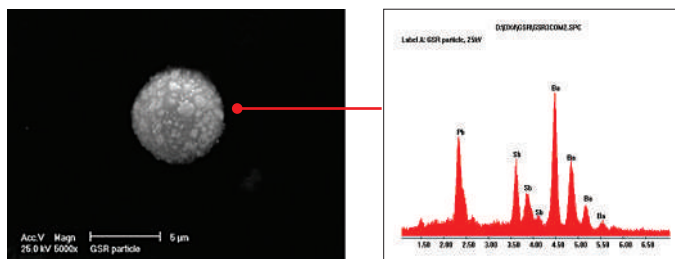
- ▶ **Јединствена ГСР честица** - са сигурношћу настаје након пуцања из ватреног оружја – има одређен облик, величину и састав (садржи све три основне компоненте Pb, Sb или Ba),
- ▶ **Својствена ГСР честица** - може да настане и након пуцања из ватреног оружја (не садржи све три компоненте Pb, Sb или Ba).

- Садржај Pb (олова) у ГСР честици је различит код муниције са оловним пројектилом и код муниције са пројектилом са кошуљицом.
- У саставу ГСР честица осим основних елемената (олова, антимона и баријума) у зависности од врсте муниције могу се наћи и други хемијски елементи као што су алуминијум, магнезијум, цинк, бакар, фосфор, калај и други.
- Својствене ГСР честице које у свом саставу садрже елементе Pb/Sb, Pb/Ba или Ba/Sb, могу потицати од опаливања ватреног оружја али могу потицати и из других извора.
- Олово се у околини може пронаћи као састојак издувних гасова из аутомобила, као састојак боје, користи се у производњи оловних акумулатора, итд.
- Баријум се у околини користи у производњи козметике, има га у саставу лименки, користи се код папирних производа, итд.
- Антимон се као састојак користи у производњи шибица, као пигмент боје, у пиротехници, итд.

9. Јединственост састава ГСР честица

Када се анализом утврди да је испитивана честица сферичног или сфероидалног облика у прописаним распонима величине и када се анализом утврди да њен хемијски састав садржи све три компоненте Pb, Sb и Ba тада се за такву честицу тврди да је јединствена ГСР честица што значи **да сигурно настаје након пуцања из ватреног оружја**.

Јединствена ГСР честица не може потицати ни из какве друге материје или појаве, осим из иницијалне смеше капсле метка након пуцања из ватреног оружја.

Слика 11.

Типична 3-компонента ГСР честица (облик, величина и хемијски састав)

Питања која се могу поставити вештаку балистике

1. Да ли на туферима скинутим са шака има ГСР честица?
2. Да ли на достављеној гардероби има ГСР честица?
3. Да ли ГСР честице са анализираних туфера потичу од опалења метка из ватреног оружја или могу потицати од још неке друге материје?
4. У којим се све материјама у широј људској употреби могу наћи честице са садржајем олова, баријума, антимоноа?

Питања на која вештак балистике не може дати одговор

1. На који начин су ГСР честице доспеле на шаке или предмете?
2. Да ли се на основу доказаног присуства ГСР честица може тврдити да је лице пуцало или се пак ради о некој врсти контаминације?

Области у којима вештачење може бити оспорено – опште слабе тачке

- ▶ Једно од главних питања које се поставља када се тумаче резултати анализе ГСР честица јесте који је минималан број ГСР честица који представља позитиван резултат. Постоје разлике у пракси и литератури око тога који минималан број јединствених ГСР честица, заједно са придруженим честицама, чине позитиван резултат. Аутори стручне литературе наводе различите резултате током истраживања. Може се рећи да се тај минималан број ГСР честица креће од једне до три честице.

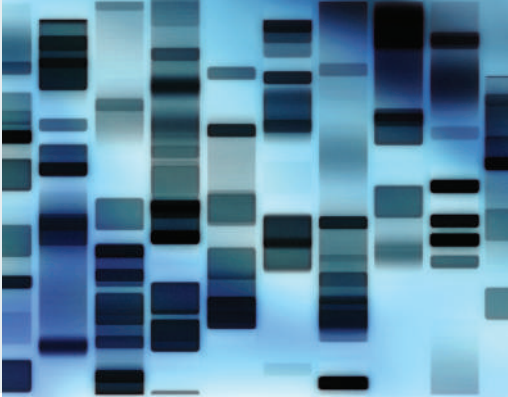
- ▶ Према домаћој криминалистичкој пракси неопходно је да се пронађу **најмање три ГСР честице** да би се могло сматрати да је лице вршило опаљивање из ватреног оружја, било у непосредној близини када је оружје опаљено или да је руковало ватреним оружјем. Ако је пронађена једна ГСР честица вероватно је да је она последица контаминације (преноса), али се ипак не искључује могућност да је лице вршило опаљивање из ватреног оружја.
- ▶ Ако на ГСР - туферу није пронађена ниједна јединствена честица већ само својствене ГСР честице, у том случају се такве честице неће сматрати својственим.
- ▶ Велика разноврсност хемијских елемената садржаних у саставу иницијалне смеше капле метка даје могућност за евентуално одређивање калибра метака, земље порекла или произвођача муниције на основу елементарног састава ГСР честице.
- ▶ Негативан резултат ГСР анализе не значи *a priori* да лице није вршило опаљење. У случајевима где нису пронађене ГСР честице, односно, кад је резултат испитивања негативан, могуће је да су честице претходно уклоњене прањем руку или на неки други начин, или је лице носило рукавице или је користило оружје специфичних техничких карактеристика које не ослобађа или ослобађа веома мали број честица током опаљења.
- ▶ Сви резултати вештачења су проверљиви с обзиром на то да се тестови (туфери) чувају на прописан начин. Осим тога, за свако вештачење чувају се резултати анализа ГСР честица, односно слике снимљених и едс спектри сваке честице.

Аутор:**Александар Радомировић**

полицијски саветник, дипл. машински инжењер
начелник Одељења за вештачења

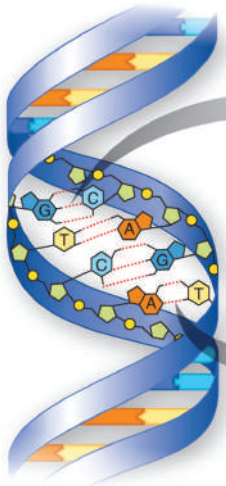
Национални криминалистичко-технички центар, УКП, МУП РС

3.5 | ДНК као доказ у форензици

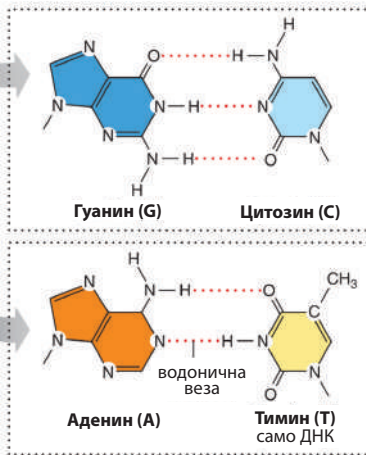

Дезоксирибонуклеинска киселина или скраћено ДНК је молекул који се налази у свим живим организмима и носи наследни материјал.

Шта је ДНК молекул и где се налази

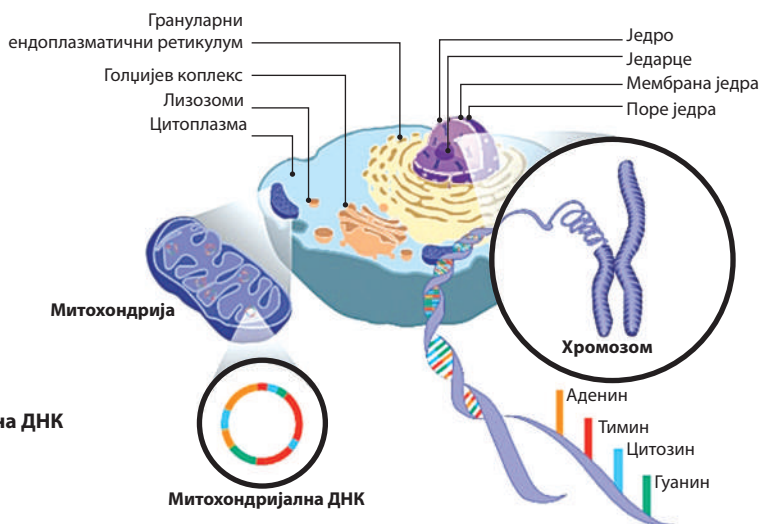
Слика 1.

ДНК молекул је полимер чија је основна јединица грађе нуклеотид. Сваки нуклеотид се састоји од по једног молекула азотне базе (аденин, тимин, цитозин и гуанин), шећера пентозе (дезоксирибоза) и фосфорне киселине. Молекул ДНК је линеарни полимер. Састоји се из два комплементарна ланца нуклеотида која се спирално увијају и повезана су водоничним везама тако да формирају спиралну дволанчану структуру (Слика 1).

ДНК молекул се у ћелији налази у ћелијској органели која се зове једро, ова ДНК назива се једарна ДНК. Поред једарне ДНК у ћелијама се налази и ДНК која је смештена у ћелијским органелама које се зову митохондрије и назива се митохондријална ДНК. Како се у једној ћелији налази већи број митохондрија то је и број копија митохондријалне ДНК велики.

У форензичке сврхе углавном се врши ДНК анализа једарне ДНК, јер је ова врста анализе информативнија од ДНК анализе митохондријалне ДНК. ДНК молекул који се налази у једру јединствен је за сваку особу са изузетком једнојајчаних близанаца. Митохондријална ДНК се наслеђује по женској линији што значи да ће сви рођаци по женској линији имати идентичну митохондријалну ДНК (баба, мајка, ћерка, син, итд). Ова анализа користи се код идентификације посмртних остатака (кости, зуби, длака без корена).

Слика 2.
Једарна и
митохондријална ДНК

У једру ћелије ДНК молекул је помоћу специфичних протеина упакован у структуре које се називају хромозоми. Број и облик хромозома карактеристичан је за сваку врсту. Тако се у телесним (соматским) ћелијама човека налази се 46 хромозома или две гарнитуре од 23 хромозома (диплоидан број хромозома), при чему једна гарнитура хромозома потиче од мајке, а других 23 хромозома потичу од оца, па се тако образује 23 пара хомологих хромозома.

У телесним ћелијама особа женског пола налази се 23 хомолога пара хромозома, од чега су 22 пара аутозомни (телесни) хромозоми, а један пар су полни XX хромозоми. У телесним ћелијама особа мушког пола такође има 23 пара хромозома, али је хомологих 22 пара аутозомних, док су полни хромозоми различити X и Y. Хомологи хромозоми су спарени хромозоми, идентични по величини, облику и функцији. У сваком пару хомологих хромозома један потиче из мајчине, а други из очеве гарнитуре хромозома.

Полне ћелије (сперматозоиди и јајне ћелије) садрже упола мањи број хромозома (назван хаплоидан) у односу на телесне ћелије. Ако телесна ћелија има две, онда ће полна ћелија имати једну гарнитуру хромозома. Број хромозома у полним ћелијама човека је 23.

ДНК молекула се састоји из кодирајућих и некодирајућих региона. Кодирајући региони носе информацију за синтезу (прављење) протеина у ћелијама и називају се гени. Чак и у оквиру појединачних гена налазе се кодирајући региони (егзони) и некодирајући региони (интрони). Некодирајући региони ДНК молекула не носе информацију за синтезу протеина, односно не носе генетичку информацију.

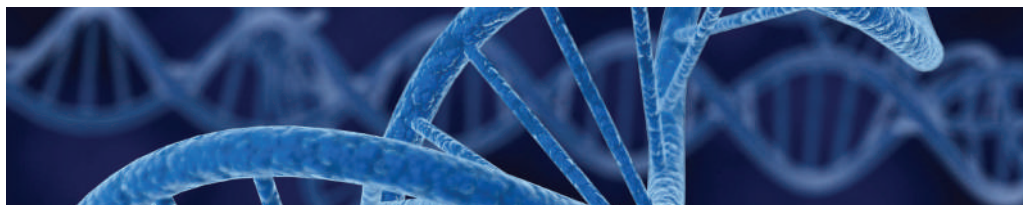
Само 5% од укупне ДНК чине кодирајући региони односно гени, осталих 95% ДНК молекула су некодирајући региони.

За форензичку ДНК анализу од значаја су некодирајући региони ДНК молекула који се називају СТР фрагменти (*short tandem repeat*). То су кратки поновци већином од по четири нуклеотида. Они могу бити смештени у регионима између два гена или у некодирајућем региону самог гена. Тако да користећи хемију (комерцијално доступне комплете), којом се врши анализа СТР фрагмената не можемо добити информацију о наследним болестима, боји очију и неким другим особинама, већ само можемо извршити **идентификацију неког лица** на основу разлике у дужини ових СТР фрагмената.

У појединим случајевима, најчешће када су у питању сексуални деликти ради се и ДНК анализа Y хромозома који је карактеристичан само за мушки пол. ДНК профил Y хромозома је исти код свих сродника по мушкој линији (деда, отац, син, стриц и др.) и из тог разлога је мање информативан.

Молекул ДНК је изузетно **погодан за анализу у форензичке сврхе** из следећих разлога:

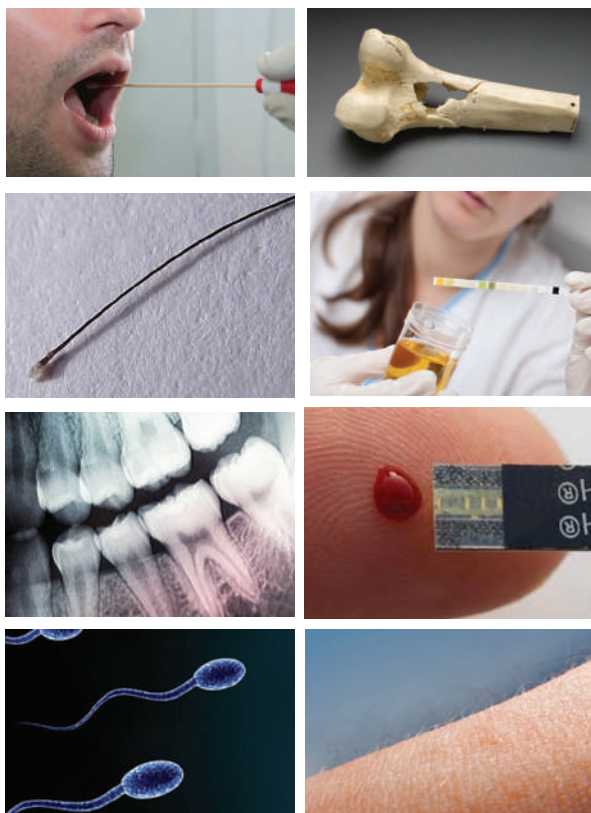
- ▶ Јединствен је за сваку особу са изузетком идентичних (једнојајчаних) близанаца
- ▶ Ако се биолошки материјал из кога се изолује ДНК молекул адекватно чува, ДНК молекул је веома постојан и може се анализирати и после дужег времена
- ▶ Може се изоловати из свих врста биолошког материјала (крв, семена течност, епителне ћелије, пљувачка и др.)
- ▶ Веома мала количина ДНК је довољна за добијање ДНК профила.

Биолошки материјал из кога се изолује ДНК молекул

Биолошки материјал из којег се изолује ДНК молекул, чијом анализом се добија ДНК профил, може се наћи:

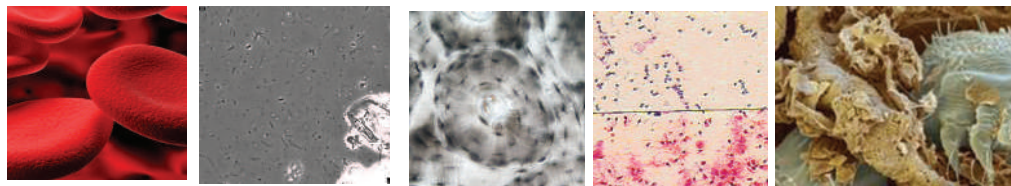
- НА МЕСТУ ИЗВРШЕЊА КРИВИЧНОГ ДЕЛА
- НА ПРЕДМЕТИМА КОЈИ СЕ ДОВОДЕ У ВЕЗУ СА ИЗВРШЕНИМ КРИВИЧНИМ ДЕЛОМ
- НА ОСОБАМА КОЈЕ СУ УЧЕСНИЦИ ДОГАЂАЈА.

Извори биолошког материјала који се користе за ДНК анализу су:

- Узорци крви
- Семена течност
- Пљувачка
- Длаке
- Кожа
- Урин
- Фецес
- Зуби
- Кости
- Мишићно ткиво
- Различита друга ткива и телесне течности

Слика3. Биолошки материјал погодан за ДНК анализу

Слика 4. Микроскопски приказ биолошког материјала

Успешност целокупног процеса ДНК анализе датог биолошког трага у потпуности зависи од поштовања прописане процедуре прикупљања трагова.

Уколико се са биолошким траговима не рукује на правилан начин у почетним фазама истраге, никакав напорни рад у крајњим корацима анализе или интерпретације резултата не може помоћи.

При прикупљању биолошких трагова треба водити рачуна:

- Да се пронађени траг који није сув осуши, па тек онда пакује
- Да се осушени траг пакује у папирне кесе, картонске кутије, коверте, а не у најлонске кесе
- Да се два различита биолошка трага пакују у различитим кесама

Главни проблем при прикупљању, чувању и транспорту биолошких трагова су:

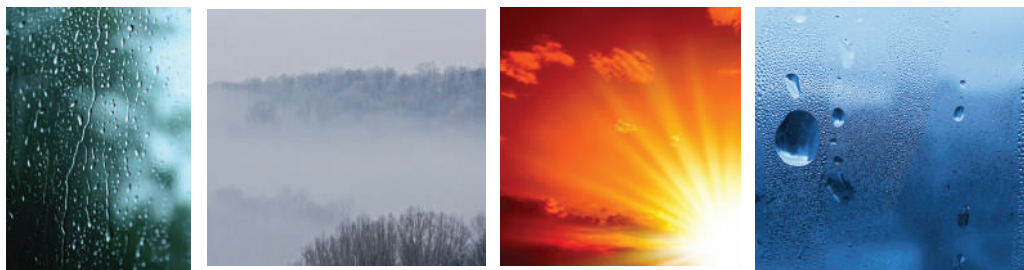
- Деградација биолошког материјала
- Контаминација биолошког материјала

Деградација биолошког материјала

Под дејством различитих фактора приликом откривања и прикупљања, већина биолошких трагова може да промени свој првобитни облик, агрегатно стање, боју и друга својства. Утицаји спољашње средине или неадекватно чување биолошког материјала, може довести до његовог распадања (деградације) и немогућности добијања ДНК профила.

Фактори који могу утицати на деградацију биолошког материјала могу бити:

1. Хемијски фактори (киселине, базе, јака оксидациона средства)
2. Физички фактори (топлота, влага, сунчева светлост)
3. Биолошки фактори (бактеријски и гљивични контаминанти)

Слика 5. Физички фактори који утичу на деградацију биолошког материјала

Контаминација биолошког материјала

Контаминирани узорак је узорак на коме се поред биолошког материјала пронађеног на месту извршења кривичног дела налази и биолошки материјал лица које није учествовало у извршењу кривичног дела, а које је свој биолошки материјал оставило приликом прикупљања, чувања и анализирања поменутог трага.

Савременим методама за типизацију молекула ДНК могу се анализирати узорци у којима се налази само 100 пикограма ДНК. То значи да је довољно да особа која рукује биолошким материјалом кине или се почеше, и да на тај начин контаминира биолошки узорак на којем ради. Из тог разлога, лица која су у контакту са биолошким материјалом се морају придржавати прописаних правила и процедура у вези са прикупљањем, узорковањем и анализом биолошког материјала.

Слика 6. Заштита од могуће контаминације биолошких трагова

Форензичко испитивање биолошког материјала

Када се биолошки материјал достави ДНК лабораторији, анализа се спроводи у неколико корака:

- а) Визуелни преглед трагова**
- б) Прелиминарно тестирање трагова**, након кога добијамо одговоре на питања да ли изузети траг потиче од крви и да ли је та крв људског порекла, да ли је изузети траг семена течност и да ли је она људског порекла, као и да ли је изузети траг пљувачка људског порекла
- в) Последњи корак је ДНК анализа биолошких трагова**, која нам омогућава **идентификацију лица**, односно даје нам одговор на питање **чији је биолошки траг**.

Будући да је ДНК анализа упоредна метода, да бисмо могли да добијемо одговор на питање ко је оставио биолошки траг на месту злочина, морамо да имамо биолошки узорак лица (најчешће осумњиченог лица) чији ће се ДНК профил утврдити и упоредити са ДНК профилем добијеним из биолошког материјала са места извршења кривичног дела.

Из тог разлога разликујемо **неспорне** и **спорне** биолошке узорке.

- **Неспорни биолошки узорак** представља биолошки материјал познатог донора – лица коме знамо име, презиме, матични број и др. Најчешће се изузима брисањем букалне слузнице образа, коришћењем стерилног бриса.
- **Спорни биолошки узорак** представља биолошки материјал непознатог донора – једног или више лица која су оставила свој биолошки материјал на месту извршења кривичног дела.

Контактни трагови

Када говоримо о контактним траговима углавном мислимо на трагове епителних ћелија коже. Колико ће биолошког материјала контактом нека особа оставити на некој површини зависи од више фактора:

- **Од саме индивидуе** – нека лица су бољи, а нека лошији донори биолошког материјала.
- **Од површине са којом је лице у контакту** – у контакту са храпавим површинама лице ће оставити више биолошког материјала него у контакту са глатким површинама.
- **Од дужине трајања контакта.**

Шта је ДНК профил

ДНК профил сачињава низ ознака и бројева, које представљају комбинације алелних варијанти на свим анализираним локусима. Да би се лакше разумело шта један ДНК профил представља морају се дефинисати следећи појмови:

- **Локус** – представља специфичну локацију неке ДНК секвенце на хромозому. У случају форензичке ДНК анализе локус представља специфичну локацију СТР фрагмента на хромозому.
- **Алел** – представља варијанту одређене ДНК секвенце (СТР фрагмента у форензичкој ДНК анализи) на неком локусу.

Како је ДНК молекул дволанчана спирала у којој је један ланац наслеђен од мајке, а други од оца, тако ће се на сваком локусу наћи две алелне варијанте, једна наслеђена од мајке, а друга од оца. Уколико је од мајке и оца наслеђена иста алелна варијанта неког СТР фрагмента, тада кажемо да је лице хомозигот за дати локус, а уколико су од мајке и оца наслеђене различите алелне варијанте тада кажемо да је лице хетерозигот за дати локус.

ЛОКУС	ДНК ПРОФИЛ НЕКОГ ЛИЦА
Д8С1179	10/13
Д21С11	26/33.2
Д7С820	8/9
ЦФ1ПО	10/12
Д3С1358	14/16
ТХ01	7/9.3
Д13С317	8/13
Д16С539	12/12
Д2С1338	17/26
Д19С433	14/15.2
вWA	13/14
ТПОХ	8/9
Д18С51	11/19
Д5С818	10/10
ФГА	19/22

Слика 7. Табеларни приказ ДНК профила

Ознаке у левој колони представљају локусе односно специфичне локације на хромозому где се налазе СТР фрагменти.

Последња ознака у левој колони је ознака за ген који детерминише пол (амелогенин).

Бројеви у десној колони представљају алелне варијанте СТР фрагмента на датом локусу. Једну алелну варијанту лице наслеђује од мајке, док другу алелну варијанту наслеђује од оца.

Бројеви 10 и 13 у другом реду десне колоне представљају две различите алелна варијанте за дати локус. Једну алелну варијанту лице је наследило од мајке, а другу од оца. Ово лице је хетерозигот на локусу Д8С1179.

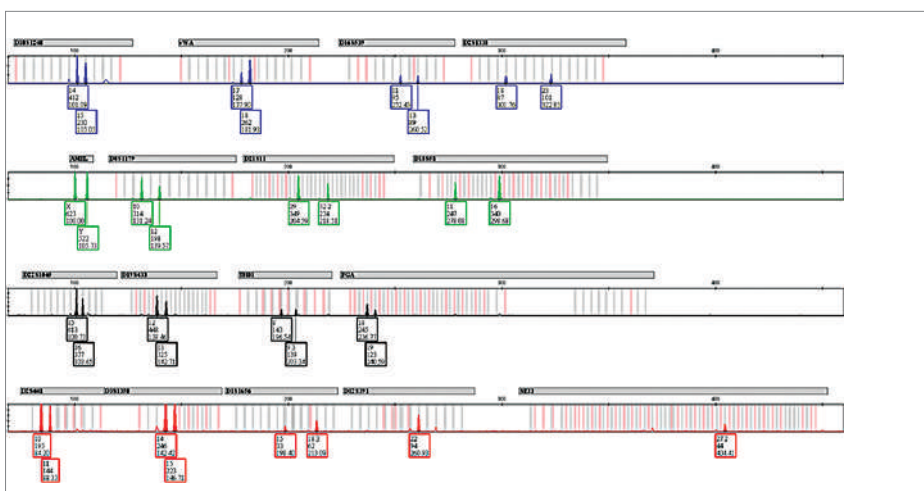
Бројеви 12 и 12 у деветом реду десне колоне означавају да је лице наследило исту алелну варијанту и од мајке и од оца. Ово лице је хомозигот на локусу Д16С539. Ознака X/Y указује да ДНК профил припада особи мушког пола.

Уколико би уместо ове ознаке стајала ознака X/X тада би добијени ДНК профил припадао особи женског пола.

У свету и код нас данас постоји комерцијално доступна хемија која се користи за ДНК анализу у форензичким ДНК лабораторијама. На тај начин, све форензичке ДНК лабораторије користе стандардни сет локуса како би се вршила размена ДНК профила између лабораторија у целом свету, а у циљу борбе против криминала. Најчешће се користи хемија која може да анализира 15 СТР локуса као и ген који детерминише пол (амелогенин), што је сасвим довољно да се идентификује нека особа.

ДНК анализом може се добити:

- ДНК профил једне особе.
- Мешани ДНК профил у случају када су донори биолошког материјала две или више особа.
- Парцијални односно непотпуни ДНК профил који се добија као последица присуства веома мале количине биолошког материјала на достављеном трагу, услед деградираниости биолошког материјала као и услед присуства инхибитора који утичу на неке фазе ДНК анализе. Када је количина биолошког материјала на неком трагу изузетно мала или је биолошки материјал потпуно деградиран тада се ДНК анализом неће добити ДНК профил.

Слика 8. Графички приказ ДНК профила

ДНК профил једне особе као доказ на суду

Ако је из неког биолошког материјала изузетог са места извршења кривичног дела добијен ДНК профил једне особе и ако постоји утврђен ДНК профил осумњиченог тада постоје две могућности:

1. ДНК профил осумњиченог поклапа се са ДНК профилем добијеним са лица места.
2. ДНК профил осумњиченог не поклапа се са ДНК профилем добијеним са лица места.

Колико је ово поуздан доказ

Биостатистичком обрадом резултата рачуна се учесталост неког профила у општој популацији, односно колика је могућност да се овакав исти ДНК профил још једном понови у популацији.

ПРИМЕР: Учесталост ДНК профила који је добијен из биолошког трага изузетог са места извршења кривичног дела, а који се поклапа са ДНК профилем осумњиченог лица мушког пола, у популацији Републике Србије износи 10^{20} (овај број превазилази број људи на кугли земаљској). То значи да не постоји особа која ће имати идентичан ДНК профил као осумњичени сем уколико осумњичени има једнојајчаног брата близанца. Другим речима, уколико осумњичени нема једнојајчаног брата близанца, биолошки материјал који је пронађен на месту извршења кривичног дела потиче од осумњиченог лица.

Мешани ДНК профил као доказ на суду

Ако је након ДНК анализе из биолошког материјала који је достављен са места извршења кривичног дела добијен мешани ДНК профил то значи да је више лица оставило свој биолошки материјал на достављеном трагу. Уколико имамо утврђен ДНК профил осумњиченог лица тада можемо имати две могућности:

1. Елементи ДНК профила осумњиченог лица су садржани у мешаном ДНК профилу.
2. ДНК профил осумњиченог лица није садржан у мешаном ДНК профилу

Колико је мешани ДНК профил поуздан доказ

За биостатистичку обраду резултата код мешаних ДНК профила, најчешће се користи параметар који се назива **индекс веродостојности**, скраћено ЛР вредност (енг. *likelihood ratio*).

- ЛР вредност узима у обзир и ДНК профил осумњиченог и ДНК профил добијен из биолошког материјала трага
- ЛР вредност показује колико је пута вероватније добити неки ДНК профил уколико је осумњичена особа дозор или један од донора (уколико је реч о мешавини), него уколико је траг оставила нека непозната, несродна особа. Код овог биостатистичког прорачуна у обзир се узима ДНК профил трага, ДНК профил осумњиченог и број особа које су оставиле биолошки материјал.

За тумачење ЛР вредности користимо скалу која је објављена у књизи „Forensic evidence interpretation“ аутора <i>J. Buckleton, C. M. Triggs</i> и <i>S. J. Walsh</i>	ТУМАЧЕЊЕ ЛР		У прилог хипотези тужиоца
	ЛР вредност	Тумачење	
>1000000	изузетно снажно	У прилог хипотези тужиоца	
100000-1000000	веома снажно		
10000-100000	снажно		
1000-10000	умерено снажно		
100-1000	умерено		
10-100	слабо		
1-10	неодређено	У прилог хипотези одбране	
0,1-1	слабо		
0,01-0,1	умерено		
0,001-0,01	умерено снажно		
0,0001-0,001	снажно		
0,00001-0,0001	веома снажно		
<0,00001	изузетно снажно		

Слика 9. Скала тумачења ЛР вредности

ПРИМЕР: ДНК анализом биолошког материјала са достављеног трага добијен је мешани ДНК профил најмање две особе у коме се садрже сви елементи ДНК профила осумњиченог лица. Биостатистичком обрадом резултата израчуната ЛР вредност износила је 10^9 , што значи да је 10^9 пута вероватније да овај биолошки траг потиче од осумњиченог лица и још једног лица него да потиче од две непознате особе. На основу горе приказане скале са изузетно снажном сигурношћу можемо рећи да је један од донора овог биолошког трага поменуто осумњичено лице.

Поред индекса веродостојности код већих мешавина користи се још један параметар за интерпретацију мешаних ДНК профила и назива се **PMNE вредност** (енг. *random man not excluded*) – неискључење случајне особе у општој популацији.

Овај параметар у обзир узима само ДНК профил трага, а не узима у обзир конкретан ДНК профил осумњиченог нити број могућих донора биолошког материјала. PMNE вредност се изражава у процентима и добијена вредност представља проценат људи у општој популацији чији би се ДНК профили уклопили у мешани ДНК профил трага.

Уколико се у мешаном ДНК профилу добијеном из биолошког материјала који је изузет са места извршења кривичног дела не садржи ДНК профил осумњиченог, то не мора да значи да осумњичени није био на месту извршења дела. Могуће је да није оставио довољну количину биолошког материјала или да је дошло до деградације остављеног материјала.

Питања која треба поставити вештаку

Вештаку се може поставити било које питање у вези са ДНК вештачењем, а које се односи на поступање вештака од тренутка када је траг примљен у лабораторију.

► Тако на пример вештак може одговорити на питање:

• Како је достављени траг био упакован?
• Да ли је био сув?
• Да ли је адекватно обележен?

► Уколико је вештак сам изузимао биолошки материјал са достављеног предмета:

• На који начин је то извршио?
• Да ли је вештак прелиминарним тестирањем утврдио порекло и врсту биолошког материјала?
• Да ли је и из трагова који нису видљиви голим оком (опрана гардероба и др) могуће добити ДНК профил?

► Такође се вештаку може поставити било које стручно питање у вези са ДНК анализом, на пример:

• Којом методом је извршена изолација ДНК молекула?
• Да ли је након квантификације утврђена концентрација ДНК молекула у изолату?
• Која хемија је коришћена за амплификацију СТР фрагмената ДНК молекула?

► Након извршене ДНК анализе и утврђивања ДНК профила могу се поставити питања:

• Да ли се добијени ДНК профил поклапа са ДНК профилем осумњиченог или неког другог лица?
• Да ли се елементи ДНК профила осумњичене или неке друге особе налазе у том мешаном ДНК профилу?
• С којим степеном сигурности се може тврдити да је нека особа један од донора биолошког материјала на достављеном трагу?

Питања на која ДНК анализа не може дати одговор

Најчешћа питања која се постављају на суду, а на која ДНК анализа не може дати одговор су:

• На који начин се нечији биолошки материјал нашао на пронађеном трагу?
• Да ли се ДНК анализом може утврдити старост биолошког материјала на неком трагу, односно да ли се може рећи када је биолошки материјал остављен на неком трагу?
• Да ли се у добијеном мешаном ДНК профилу може рећи колико је тачно мушких, а колико женских особа оставило свој биолошки материјал?
• Уколико ДНК анализом биолошког материјала изузетог са неког предмета није добијен ДНК профил или се ДНК профил неког лица не садрже у добијеном мешаном ДНК профилу, да ли то значи да поменуто лице није било у контакту са предметом?

Када и да ли ДНК вештачење може бити оспорено

- ▶ ДНК анализа је један у низу доказа у судском поступку. Када се ова анализа ради поштујући стандардне процедуре, почевши од процедуре за преглед и узорковање материјала до саме анализе и интерпретације добијених резултата мало је вероватно да такво вештачење може бити оспорено.
- ▶ ДНК анализа може бити веома јак доказ у судском поступку нарочито уколико се добију ДНК профили појединачних лица који се у потпуности поклапају са ДНК профилима достављених за поређење. Исто важи и за мешане ДНК профиле у којима се након биостатистичке обраде резултата са изузетно великом сигурношћу може тврдити да је неко лице једно од донора биолошких трагова.
- ▶ Проблеми чешће настају када добијени ДНК профили нису потпуни услед недовољне количине биолошког материјала или његове деградације. Тада се на пример добијају мешани ДНК профили у којима се не садрже сви елементи ДНК профила неког лица већ је дошло до испадања појединих алелних варијанти и то најчешће на дужим локусима. Биостатистичком обрадом таквих резултата често се добијају мање ЛР вредност на основу којих се само може рећи да неко лице не можемо искључити као могућег донора биолошког трага.
- ▶ Такође се код мешаних ДНК профила мора узети у обзир и минималан број лица која су доприносиоци неког биолошког трага. Што је већа мешавина то је такав ДНК профил слабији доказ на суду, јер се биостатистичком обрадом резултата добијају ниже ЛР вредности. У случајевима када је велики број лица допринео настанку неког биолошког трага ДНК вештак се изјашњава да због великог броја потенцијалних донора биолошког материјала овај мешани ДНК профил није погодан за интерпретацију и даље поређење.

Аутор:

Анђелка Вучетић Драговић

дипл. биохемичар, главни вештак Одељења за ДНК анализу
Национални криминалистичко-технички центар, УКП, МУП РС

3.6 | Провере преко управе за спречавање прања новца

Управа за спречавање прања новца је финансијско-обавештајна служба Републике Србије основана 2001. године као орган управе у саставу министарства надлежног за послове финансија.

Управа за спречавање прања новца прикупља, обрађује, анализира и прослеђује надлежним органима информације, податке и документацију коју прибавља у складу са Законом о спречавању прања новца и финансирању тероризма и врши друге послове који се односе на спречавање и откривање прања новца и финансирања тероризма у складу са законом.

Преко Управе за спречавање прања новца а на основу чл. 21 Закона о одузимању имовине проистекле из кривичног дела или долазимо до следећих података:

- ▶ у којим пословним банкама лице има отворене рачуне, типове тих рачуна – текући, штедни, рачун ороченог допозита, тренутни салдо на предметним рачунима, као и да ли је неко друго лица овлашћено за располагање средствима по предметним рачунима
- ▶ да ли је лице овлашћено за располагање средствима по рачунима других физичких и правних лица и тренутни салдо на њима
- ▶ да ли је лице купац сефова, да ли је још неко лице овлашћено за приступ предметним сефовима, као и да ли је таргетирано лице овлашћено за приступ сефовима, чији су закупци друга лица
- ▶ у којим пословним банкама лице је поседовало рачуне а који су тренутно неактивни тј. затворени
- ▶ да ли лице пролази кроз базу сумњивих трансакција
- ▶ да ли је лице користило услуге Вестерн Унион трансфера новца.

Управа за спречавање прања новца може привремено обуставити извршење трансакције и блокирати новчана средства на рачуну таргетираног лица на рок до 72 сата, а на основу чл. 28 Законом о спречавању прања новца и финансирању тероризма.

Полицијски службеници у том року морају банци где су депонована новчана средства доставити наредбу о забрани располагања имовином/средствима на рачуну, коју доноси јавни тужилац на основу чл. 24 Закона о одузимању имовине проистекле из кривичног дела.

Кад идентификујемо пословне банке у којима лице има отворене рачуне и сефове, сачињавамо извештај и исти достављамо поступајућем тужиоцу.

Тужилац доноси **наредбу за достављање података о стању пословних и личних рачуна и сефова власника на основу чл. 22 Закона о одузимању имовине проистекле из кривичног дела.**

Наредбом обухватамо податке о промету по идентификованим динарским и девизним рачунима, са листинзима трансакција са комплетним подацима о уплатама, односно исплатама - назив налогодавца тј. корисника, број рачуна, назив банке, у случају девизних трансакција IBAN, BIC банке, SWIFT поруке, пропратну документацију, коју је лице приложило при обављању одређене финансијске трансакције, као и комплетну документацију у случају да је лице закључило пословни однос са банком.

Анализом промета утврђујемо колико износе укупни приходи таргетираног лица, структуру тих прихода, учесталост и сл, на који начин располаже новчаним средствима, да ли подиже готовину, да ли користи платне картице, на којим местима, које услуге и коју робу купује путем картица, да ли исте користи у иностранству, да ли новчана средства безготовински преноси на штедњу или на рачуне других физичких, односно правних лица и сл.

Провере рачуна у иностранству

Ако желимо да вршимо проверу рачуна у иностранству морамо имати **иницијални податак** који првенствено добијамо из **SWIFT поруке**.

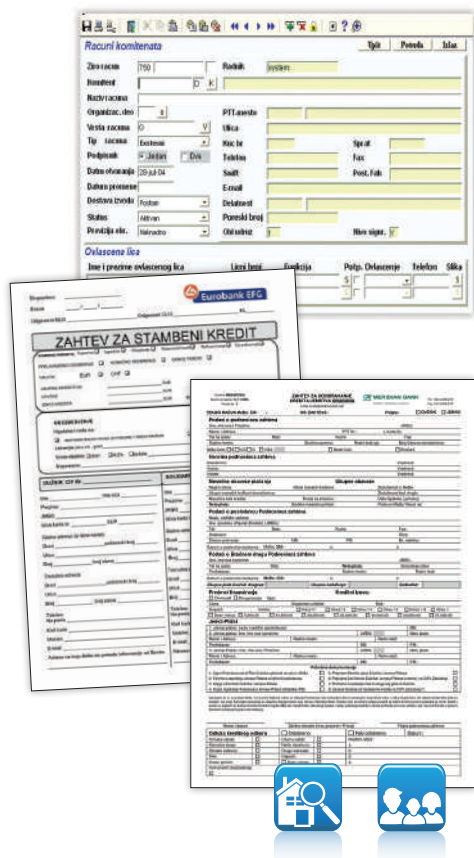
SWIFT порука представља потврду да је одређена међународна трансакција обављена, из ње сазнајемо којем лицу је извршена безготовинска исплата, односно од ког лица је примљена уплата, адресу пребивалишта односно седиште ако је реч о правном лицу, износ новчаних средстава, IBAN – међународни број рачуна, назив банке и BIC банке – јединствена ознака банке. Када смо идентификовали број рачуна у иностранству, банку, назив власника можемо приступити коришћењу једног или више начина провере у иностранству и то путем Интерпола, Карин мреже, Међународне правне помоћи и ЕГМОИТ групе.

Подаци из банке - „лична карта клијента“

Свако лице, које жели да са банком успостави пословни однос попуњава приступницу тзв. **личну карту клијента** из које сазнајемо основне податке о лицу, адресу пребивалишта, односно боравиште, алтернативне адресе које лице може користити за пријем разних обавештења, брачни статус, име послодавца ако је лице запослено, као и претходне послодавце, износ месечне зараде као и додатна примања по разним основама, очекивани месечни прилив на рачун, да ли лице себе сматра јавном личношћу и сл.

У банци се овакви подаци називају „Упознај свог клијента“, а све у складу са одредбама чл. 8 до 23 Закона о спречавању прања новца и финансирању тероризма („Познавање и праћења странке“) и обавезних инструкција Народне банке Србије.

Сви подаци који се прикупе на горе описан начин морају се чувати у периоду одређеном законом како би ти подаци били доступни надлежним органима ради откривања кривичних дела прања новца и финансирања тероризма. Рок за чување тих података у Србији је 10 година и то од дана престанка пословног односа са клијентом или извршења трансакције.

Ако је лице корисник кредитног производа банке онда из самог захтева који попуњава приликом апликације за кредит/кредитну картицу, можемо сазнати детаљније податке о приходима не само конкретног лица већ и чланова његовог домаћинства, информације о стамбеном простору где лице живи, информације о непокретности у власништву лица као и чланова његове породице, да ли лице поседује возило и сл.

Платне картице

Банкарски сектор у циљу развијања безготовинског начина плаћања нуди различите врсте домаћих и интернационалних платних картица.

Поједине банке издају и своје интерне картице, које се користе само у њиховој пословној мрежи.

Поред картица, које издају банке на тржишту постоје и небанкарске картице, које издају небанкарске институције, у нашој земљи то су *Diners* и *American Express* и посебне компанијске картице, које компаније издају у сарадњи са неком банком и важе само у интерним мрежама трговина, хотела, ресторана итд.

Основна намена картица је:

- **Плаћање роба и услуга у земљи и иностранству** на свим продајним местима где постоји знак картице преко ПОС терминала и импринтера, такође поједине картице се могу користити и за плаћање преко интернета
- **Подизање готовине** на банкоматима и шалтерима банака и пошта
- **За идентификацију** уз плаћање чековима.

Картлице се издају физичким и правним лицима. За добијање картице потребно је отворити текући рачун у банци или динарски наменски рачун, а за коришћење у иностранству најчешће и девизни рачун.

Картлице могу бити **дебитне (готовинске)** - код којих се рачун задужује у истим тренутку када се врши исплата и чији корисник може користити само расположива (депонована) средства на рачуну и **кредитне картице** - чији власник користи кредит тј. унапред одређен уговорени лимит у уговореном року са унапред дефинисаним начином отплате.

На територији Србије постоји **шест различитих врста „брендова“ платних картица** и то **два домаћа - DinaCard и YUBA** и четири **инострана VISA, MasterCard/ Maestro, American Express и Diners Club Card.**

American Express и *Diners Club Card* су небанкарске картице, што значи да захтев за њихово издавање се не мора поднети искључиво у банци, већ се то може учинити и директно у њиховим представништвима. *American Express* нема представништво у Србији, већ се ова картица добија само посредством банке. Сваки од ових брендова има по неколико варијанти картица са различитим карактеристикама.

Дебитне картице

Дебитна картица је картица коју банка издаје лицу – власнику текућег динарског или девизног рачуна како би својим средствима депонованим на рачуну могао слободно да располаже и то на два начина: подизањем готовина на банкоматима и плаћањем роба и услуга у трговачкој - служној мрежи.

Дебитна картица може да се користи само ако постоји покриће тј. депонована новчана средства на рачуну. У покриће улази и износ одобреног прекорачења тзв. дозвољеног минуса, ако лице користи ову услугу. При-

ликом коришћења дебитне картице припадајући банковни рачун се аутоматски терети за учињени трошак.

Свака дебитна картица поседује ПИН, који најчешће представља комбинацију четири цифре и користи се као аутентификација приликом коришћења картице. Власник рачуна може овластити друга лица за располагање средствима са његовог рачуна и за та лица дати налог банци да изради додатне дебитне картице, чије коришћење може ограничити у оквиру жељених лимита.

Кредитне картице

Кредитна картица је картица коју банка издаје лицу са унапред дефинисаним лимитом (кредитом) потрошње, којим лице слободно располаже и то на два начина плаћањем роба и услуга у трговачкој-услужној мрежи, као примарном наменом и подизањем готовине на банкоматима, као секундарном наменом.

Постоје три типа кредитних картица: оне за које се сваког месеца плаћа одређени проценат укупног дуга – *revolving* картице, оне за које се сваки потрошени износ дели на договорени број једнаких месечних рата – *installment* картице и оне за које се цео дуг направљен у једном месецу плаћа следећег месеца.

Кредитна картица се може одобрити запосленом лицу на основу остварене месечне зараде или лицу које депонује одређена новчана средства која му служе као покриће – депозит и такве картице се називају 100% депозитне кредитне картице. Кредитна картица може да се одобри и на основу штедње, које лице поседује у банци и увек у износу који је једнак или мањи од износа штедње, штедни рачун се у том случају блокира.

Свака кредитна картица поседује ПИН, који најчешће представља комбинацију четири цифре и користи се као аутентификација приликом коришћења исте. Власник кредитне картице може дати налог банци да изради додатне кредитне картице за друга лица, чије коришћење може ограничити у оквиру жељених лимита. Кредитне картице се најчешће одобравају на две године из могућност превременог раскида уговора.

Банкомати

Банкомат или ATM - *Automated Teller Machine* је аутоматизовани уређај, чија је основна намена **исплата готовине** корисницима платних картица.

Основна предност коју банкомат пружа је доступност расположиве услуге – приступ новцу 24 сата дневно, значајна уштеда у времену и избегавање чекања у редовима на шалтеру.

На банкоматима пословних банака могуће је користити следеће услуге:

- Подизање готовине платним картицама
- Провера износа расположивих средстава
- Допуна prepaid кредита
- Извод по рачуну, могућност прегледа последњих 10 трансакција по рачуну.

Историјат банкомата

Прва идеја да се новац подиже са рачуна помоћу машине датира још из 1939. године када је банка „Ситикорп“ понудила ту услугу својим клијентима, али је после пола године објавила да престаје с пројектом због недостатка интересовања. Тек је 1967. банка „Барклиз“ у Лондону инсталирала банкомат, који је означио развој и ширење банкомата по целом свету. Друга генерација банкомата - претеча садашњих - потиче из 1972. године, ради се о ИБМ банкоматима повезаним са средишњим рачунаром, који су користили картицу с магнетним записом каква је у употреби још и данас. Банкомати се од тада у техничко-технолошком погледу нису превише мењали, а исплата готовине, и данас је остала њихова главна функција.

Савремена генерација банкомата може се поделити у две групе:

- софистицираније, по правилу сложене и скупе са ширим спектром подржаних услуга;
- једноставне, са примарном функцијом исплате готовине и још неким елементарним функцијама (увид у стање рачуна картице, промена ПИН-а, налог за пренос, продаја бонова и слично).

Банке су међусобно повезане технички па је с картицом једне банке могуће обављати трансакције на банкоматима других банака. Таква умреженост је глобалне природе, што картици придаје и међународни значај, то јест могућност коришћења на више од милион банкомата у свету. Банке су своје међусобне финансијске и друге односе у том делу решиле међусобним билатералним или мултилатералним споразумима и уговорима, а сва значајна питања везана уз развој и унапређење картичног пословања договарају и решавају путем заједничких тела.

Новине у коришћењу банкомата

На банкоматима појединих банака, корисницима дебитних и кредитних платних картица омогућено је коришћење услуге плаћања рачуна (нпр. Инфостана и Електродистрибуције Београд).

Кеш-ин банкомат је нови вид банкомата на нашем тржишту који, осим класичних услуга подизања готовине и информације о износу расположивих средстава, пружа могућност уплате готовог новца путем ДИНА и VISA картица.

Вестерн Унион – трансфер новца

Податак да ли је неко лице корисник услуга **Вестерн Унион – трансфера новца**, добијамо преко Управе за спречавање прања новца на основу чл. 21 Закона о одузимању имовине проистекле из кривичног дела. Из тих података

можемо сазнати да ли је таргетирано лице примало новац и у ком износу, ко је пошиљалац, из које земље је новац послат, као и то да ли је лице слало другим лицима новац, у ком износу и у коју земљу.

Да би лице примило новац преко Вестерн Унион потребно је да оде до најближе финансијске институције, која је видно обележена препознатљивим налепницама, заставицама и светлећим реклама Вестерн Унион, а то су у Србији поште и банке, покаже важећу личну исправу, да зна контролни број трансфера (који је претходно добио од пошиљаоца), име и презиме пошиљаоца и земљу из које је новац послат и износ који је послат (+/- 10%).

Да би лице послало новац преко Вестерн Унион потребно је да покаже важећу личну исправу, каже у коју земљу шаље новац, који износ жели да пошаљете и коме, након чега добија контролни број трансфера који прослеђује примаоцу. Накнаду за новчани трансфер плаћа искључиво пошиљалац. У Србији новац преко Вестерн Унион је могуће послати само из поште.

Предности Вестерн Унион је брзина трансфера новца (трансфер може трајати само неколико минута), разгранатост мреже WU у свету, прималац и пошиљалац не морају да имају отворене банковне рачуне, за слање и пријем новца довољна је само важећи документ са сликом. Накнада за трансфер новца је виша него код класичних банкарских трансакција.

ЕГМОНТ група

ЕГМОНТ група је основана 1995. године у Бриселу као тело чија је улога јачање и координација међународне сарадње Управа за спречавања прања новца тј. финансијско – обавештајних служби широм света.

Основни циљ Егмонт групе је унапређење међународне сарадње у борби против прања новца и финансирања тероризма.

Тренутно броји **139 чланица** и у сталном је порасту. Чланице се редовно састају и проналазе начине сарадње, нарочито у области размене информација, обуке и преношења знања и стручности.

Управа за спречавање прања новца Републике Србије је чланица ЕГМОНТ групе од јула 2003. године.

Егмонт група својим чланицама пружа подршку на следеће начине:

- Проширује и систематизује међународну сарадњу у реципрочној размени информација
- Повећава ефикасност организовањем обуке и размене запослених међу чланицама како би се унапредило стручно знање и способности службеника
- Придаје значај бољој и безбеднијој сарадњи чланица применом технологије, попут заштићеног сајта Егмонт групе (ESW)
- Придаје важност већој координацији и подршци оперативним одељењима чланица
- Промовише оперативну самосталност (независност) чланица.

Camden Assets Recovery Interagency Network (CARIN)

Camden Assets Recovery Interagency Network (CARIN) је неформална мрежа експерата, основана октобра 2002. године у Даблину са циљем побољшања заједничког знања о методологијама и техникама у области међународне идентификације, замрзавања, заплене и конфискацији прихода стечених криминалом, као и из области проналажења, замрзавања и одузимања имовине.

замрзавања, заплене и конфискацији прихода стечених криминалом, као и из области проналажења, замрзавања и одузимања имовине.

КАРИН мрежа тренутно броји 53 регистрована члана, укључујући 27 земаља чланица Европске уније и девет међународних организација. Пуноправно чланство имају чланице Европске уније и сваки члан може да има по два представника. Статус посматрача имају државе које не испуњавају услове за статус члана, и неприватна тела које се баве идентификацијом и конфискацијом прихода стечених криминалом.

- ▶ **Статус чланица имају:** Аустрија, Белгија, Бугарска, Кипар, Чешка Република, Данска, Финска, Француска, Немачка, Италија, Летонија, Лихтенштајн, Литванија, Луксембург, Малта, Холандија, Норвешка, Пољска, Португалија, Румунија, Гибралтар, Грчка, Гернзи, Мађарска, Ирска, Острво Ман, Словачка, Словенија, Шпанија, Шведска, Швајцарска, Турска, Велика Британија, Сједињене Америчке Државе.
- ▶ **Статус посматрача имају:** Албанија, АРИНСА (Јужна Африка), Аустралија, Канада, Хрватска, Егмонт група, ЕУРОЈУСТ, Грузија, Косово, Молдавија, Монако, Црна Гора, ОЛАФ, ПРАГ Секретаријат, Русија, Исланд, Индонезија, Међународни кривични суд, Интерпол, Израел, Србија, Јужна Африка, Украјина, УНОДЦ (Канцеларија УН за дрогу и криминал).
- ▶ **Статус сарадника** има Светска банка, Међународни монетарни фонд, а Интерпол статус секретаријата.

Интернет сервис провајдери

Интернет сервис провајдери су фирме чија је основна делатност да кориснику омогуће повезивање на интернет. На њих се примењује Закон о електронским комуникацијама, а контролу спроводи Републичка агенција за електронско комуникацију – РАТЕЛ (регулаторно тело у области електронских комуникација РС формирана Законом о телекомуникацијама (2003), а почело са радом 19.12.2005. године).

Најзначајнији провајдери у Србији су: Телеком Србија, СББ, ЕУнет, БеотелНет, Радијус вектор, YUBC системи, СЦнет, ПТТ Нет (део ЈП ПТТ саобраћаја „Србија“), Верат Нет, Neobee.net.

Провајдери могу да открију садржај комуникације само на основу одлуке суда донешене у циљу спровођења кривичног поступка или заштите безбедности Републике Србије, или ако је лично корисник дао сагласност након претходног обавештења о сврси обраде према Закону о заштити података о личности.

На основу чл. 286 ЗКП и на предлог јавног тужиоца судија за претходни поступак доноси налог на основу којег полицијски службеници могу прибавити евиденцију остварене електронске комуникације код провајдера.

Примери

- ▶ Анализом рачуна утврђено је да је лице сваки месец плаћало накнаду одређеном провајдеру, којем се обратимо за захтевом за доставу података на горе описан начин. Из тих података сазнајемо да је лице често посећивало сајт једне иностране банке и то апликацију електронског банкарства, што представља индицију да лице поседује рачун у тој банци и тај податак искористимо за даљу проверу у иностранству;
- ▶ Анализом девизних рачуна утврђено је да је лице пребацивало новац у иностранство, за сваку појединачну трансакцију од банке тражимо SWIFT поруку, из које утврдимо да је лице пребацивало новац у иностранство на личне рачуне или рачуне отворене на чланове породица и те податке (број рачуна, назив банке) искористимо за писање замолнице преко Интерпола, провере преко Карин мреже, а тужилаштво искористи за подношење захтева за пружање међународне правне помоћи, а преко УЗСПН тражимо податке преко ЕГМОНТ групе;
- ▶ Из приступнице, коју је лице попунило приликом успостављања пословног односа са банком (тзв. лична карта клијента) сазнајемо да је лице оставило алтернативну адресу за пријем поште, даљом провером утврдимо да се ради о непокретности, која је у ванкњижном власништву лица.
- ▶ Преко УЗСПН сазнајемо да је таргетирано лице преко Вестерн Униона примало уплате или слало новац другим лицима, са тачним подацима о којим лицима је реч, земљи слања, суми новца - што може да нам послужи за даље провере у иностранству.
- ▶ Утврдимо да лице поседује кредитну картицу на основу положеног депозита, коју је користило у иностранству за плаћања услуга одређеној фирми, која ради послове реконструкције објеката (до тог податка смо дошли провером преко интернета), што представља индицију да лице поседује некретнину у иностранству и тај податак искористимо за даљу проверу у конкретној земљи преко Интерпола и Карин мреже.

Аутор:**Дејан Ковачевић**начелник Службе за борбу против организованог криминала
УКП, МУП РС

3.7 | Вештачење рукописа

Испитивање докумената представља једну од најстаријих врста вештачења.

Један од најпознатијих америчких криминалиста, Алберт Осборн је рекао да се потреба за испитивањем докумената јавља онда када садржај, порекло или околности под којима је документ сачињен наводе на озбиљну сумњу у његову веродостојност. Осборнова књига је и једна од најстаријих књига из које се изучава област вештачења рукописа и докумената, која је и данас врло актуелна.

Лажна документа се користе за вршење различитих кривичних дела (на пример, кривична дела против имовине, против привреде, итд) и прекршаја, као и у ситуацијама у којима је документ основ за остваривање неког права или доказивање неке битне чињенице.

Имајући у виду последице које могу изазвати фалсификована документа, овај посао је неопходно поверити стручним лицима – **вештацима за рукописе и документа**, који у свом раду примењују доказане научне методе, признате у целом свету.

Тако у Републици Србији овај посао обављају посебно обучени стручњаци који се баве испитивањем рукописа и докумената, у оквиру НКТЦ МУП Републике Србије.

Поред њих, ове послове обављају и вештаци уписани у Регистар судских вештака Министарства правде републике Србије.

Графоскопија и графологија

Уобичајен термин (који је прихваћен и од стране Министарства правде) је графоскопија, који је настао од речи *grafein* (писати) и *skopein* (гледати). У свакодневном животу често се користи термин графологија. Разлика је значајна. Наиме, гра-

фологија се бави испитивањем карактера личности на основу рукописа, што није адекватно са кривично-правног аспекта, имајући у виду кредибилитет испитивања. С друге стране, графоскопија се бави идентификацијом скриптера спорног текста или потписа и као таква је прихваћена као доказ на суду.

Поступак вештачења рукописа

Вештачење рукописа је савремена метода која се заснива на проучавању општих и индивидуалних карактеристика спорног и неспорног рукописа и њиховом међусобном поређењу, након чега се врши процена идентификационог значаја, и врши идентификација лица које је написао спорни текст. За вештачење рукописа користи се компаративна графоскопска метода, прихваћена широм света (под различитим називима).

На основу проучавања општих карактеристика, могуће је извршити само класификацију рукописа или евентуално елиминацију (када се, на основу степена исписаности једног рукописа долази до закључка да неко лице није ни могло да напише одређени текст), јер више људи може имати исте опште карактеристике. Крајњи идентификациони закључак се, из тих разлога, доноси тек након проучавања и испитивања индивидуалних графичких карактеристика, које су особене за једно лице.

Мишљења морају бити разумљива за свакога али она нису увек одређена, већ се изражавају одређеним степеном вероватноће. Иако одређен број полицијских радника, судија или тужилаца није задовољан када се мишљење изрази вероватноћом (било ког степена), постоји изванредан број испитивања код којих се не може донети сасвим одређен закључак (у већини случајева због неадекватног материјала, како спорног, тако и неспорног), а у неким случајевима се закључак уопште не може ни донети.

У неким европским земљама се само у 5% предмета даје одређени закључак, а пресуде се доносе и на основу вероватноће.

Вештачење потписа

Испитивање потписа се обавља на исти начин и истом методом као и вештачење рукописа, али су ова вештачења сложенија, деликатнија и тежа за рад, јер се ради о мањем броју података (слова).

Код вештачења потписа постављају се два питања: да ли је потпис неког лица аутентичан, односно да ли га је написало лице на чије име гласи, па уколико није, да

ли је спорни потпис написало друго (одређено) лице. Испитивање увек почиње утврђивањем да ли је неки потпис аутентичан (изузев у случајевима када то лице не постоји, већ се ради о измишљеном имену, што је често код потписа на чековима). Одговор на друго питање зависи од начина на који је настао фалсификовани потпис.

Фалсификовани потписи настају на неколико начина:

- Копирањем
- Имитирањем
- Као слободни фалсификат
- Потпис настао помоћу неке од техника дигиталне штампе.

Припрема материјала за вештачење

Успех испитивања у потпуности зависи од материјала за вештачење. Он мора да одговара и по квалитету и по квантитету. На спорни материјал се не може утицати, али је пожељно обезбедити оригинални примерак, или, ако то није могуће, квалитетну фотокопију.

- ▶ **Спорни материјал** мора бити правилно упакован и прецизно обележен.
- ▶ **Неспорни материјал**, који се прикупља у циљу упоређења, састоји се од **слобод-ног** несумњивог рукописа (потписа) и рукописа (потписа) **написаног по диктату**.

Слободан несумњив рукопис је рукопис пре настанка спорног рукописа, независно од предмета, у време када лице није знало да ће се вршити испитивање његовог рукописа и када није постојао мотив за намерно мењање рукописа. Због тога се овај рукопис назива и контролни, јер представља контролу да ли осумњичено лице приликом писања по диктату покушава да промени свој рукопис.

Овакав рукопис се налази, на пример, на картону о издатој личној карти, службеним актима, белешкама, приватним писмима, молбама, чековима, у књизи са рецептима и слично. Поред тога, материјал за упоређивање ће бити и текстови које лице, које долази у обзир као могући скриптер, пише по диктату. Том приликом, постоје одређена правила којих се мора придржавати, као што је исти тип слова, исто писмо и сл.

Утврђивање старости докумената

Апсолутна и релативна старост се утврђује код докумената писаних руком.

- ▶ **Апсолутна старост** представља време протекло од писања документа до тренутка испитивања. Она се не може одредити са сигурношћу, јер се данас за писање користе средства која се састоје од органске боје и воде, па се хемијске методе не могу користити. Тренутно ни у Републици Србији, ни у свету, не постоје прецизне методе на основу којих би се могла утврдити апсолутна старост.
- ▶ **Релативна старост** представља однос старости различитих делова докумената, тј. означава да ли је један део документа старији од другог дела истог документа. Утврђује се онда када постоји сумња да је један део текста накнадно написан. Одређује се на више начина: хемијском анализом средства за писање, доказивањем различите флуоресценције када су пуњења хемијских оловака различитог хемијског састава или испитивањем редоследа укрштених потеза (није прецизно и метода није поуздана).

Аутори:

Драгана Јелић, дипл. правник

Дуња Георгиев, дипл.инж.техн.

вештачи за рукописе и документа

Национални криминалистичко- технички центра, УКП, МУП РС

3.8 | Прикупљање и обезбеђивање дигиталних доказа

У доба савремене технологије скоро да је немогуће замислити сценарио у којем доказ или обавештајни податак није снимљен у неком електронском тј. дигиталном облику.

Имајући то у виду, полицијски службеници који истражују кривична дела требало би увек да узму у обзир стратегију за прикупљање дигиталних доказа од почетка свих својих упита.

Дигиталне доказе најчешће проналазимо у уређајима крајњег корисника који се користе за обраду или складиштење дигиталних података. Доступно је много различитих врста уређаја крајњег корисника, као што су: рачунари, мобилни телефони, системи видео надзора, видеокамере, музички плејери, *Car Sat Nav*, *GPS*, оптички дискови, меморијски стикови, итд.

Након доношења **Обавезне инструкције о прикупљању и обезбеђивању електронских доказа**, којом се утврђује методологија за прикупљање електронских доказа тј. њихово откривање, обезбеђивање, прикупљање и евидентирање у циљу јединственог поступања полицијских службеника МУП РС, створен је основ за једнообразан приступ електронским доказима.

Где проналазимо дигиталне доказе

► **Системи видео надзора** (преовлађују на већини јавних места)

За сва места извршења кривичног дела, укључујући њихове приступне и одступне путање, требало би проверити да ли постоје безбедносне камере. Већина система

видео надзора ће чувати снимке само ограничен временски период. Да би се избегао губитак доказа, полицијски службеници морају да предузму кораке како би обезбедили доказе са система видео надзора што је пре могуће.

- ▶ **Подаци из отвореног интернет извора** – представљају информације које су важне за истрагу и могу бити објављене на интернету. Ови подаци се могу изгубити уколико полицијски службеник не делује брзо како би их сачувао.
- ▶ **Cloud computing** – са развојем технологије постаје уобичајено да људи складиште електронске податке онлајн, што им даје могућност да им приступе са било ког рачунара. Често се копије ових података не чувају на локалним рачунарима. Електронска пошта и фајлови са мултимедијалним садржајима (слике, музика и видео снимци) су типични примери. Осим електронске поште, у онлајн корисничким налозима за складиштење могу се пронаћи текстуални документи, адресари, подсетници и разни други документи који се складиште у рачунарима. Приступање овим подацима полицијским службеницима често може представљати изазов.
- ▶ **Електронска евиденција и комуникациони подаци** – интернет индустрија и друге онлајн организације током пословања производе разну електронску евиденцију. Ова евиденција може да буде од непроцењиве важности за полицијског службеника као доказ, а такође и у смислу обавештајних података. У многим случајевима ће то бити једине информације које повезују осумњиченог са кривичним делом. Нешто од ове евиденције ће бити сачувано само током веома кратког временског периода. Стога је потребно да полицијски службеници реагују брзо да не би изгубили доказе.
- ▶ **Подаци са уређаја крајњег корисника** – сви ови уређаји ће имати могућност да пруже виталне доказе, али се мора поштовати строга процедура када се њима рукује.

Стратегија за прикупљање дигиталних доказа би требало да узме у обзир четири фазе:

ОБЕЗБЕЂИВАЊЕ НЕСТАЛНИХ ДОКАЗА

Што се тиче дигиталних доказа, прво што би полицијски службеници морали да имају на уму је да сачувају несталне доказе:

1. Могуће је наснимити нешто преко снимака система видео надзора
2. Могуће је да податке објављене на интернету уклони њихов аутор или администратор
3. Могуће је да евиденција комуникације буде прочишћена или преко ње нешто наснимљено
4. Подаци на уређајима крајњег корисника могу бити случајно или намерно измењени, обрисани или преко њих нешто наснимљено.

Очување се може обезбедити одузимањем уређаја који садрже првобитне податке, узимањем копије тих података или захтевајући од трећег лица да их сачува за каснију потребу.

Полицијски службеник мора да буде упознат са општим принципима одузимања електронских тј. дигиталних доказа, како би се обезбедило да предузимање било које радње не угрози доказну веродостојност података.

ЕЛЕКТРОНСКО ТРАГАЊЕ

Постоје два аспекта „електронског“ трагања:

- Утврђивање порекла сваке доказне електронске информације
- Трагање за осумњиченим(а) преко њихових електронских отисака

Локардов основни принцип форензике који каже да „сваки контакт оставља траг“ је истинит када су у питању рачунари и интернет. Заправо у сваком тренутку креирање, модификовање или брисање електронских података може да се доведе у везу са одређеним рачунаром и корисничким налогом.

У већини случајева ово значи идентификовање аутора или креатора електронских података преко Интернет протокол (ИП) адресе рачунара који је коришћен. За ово је потребан тачан датум и време (укључујући временске зоне) када је информација забележена.

Ова информација може бити достављена пружаоцима услуга коришћења интернет мрежа (Интернет сервис провајдерима - ISP) који ће утврдити име особе која је регистровала одређени интернет налог.

Конвенционалне полицијске вештине ће и даље бити неопходне како би се осумњичени довео у везу са идентификованим рачунаром или интернет налогом.

ПРЕТРЕС И ЗАПЛЕНА

Када се идентификује осумњичени, вероватно ће бити потребно да се претресе и одузме електронски доказ који је код њега.

Када се одузму уређаји крајњег корисника, потребно је да се пошаљу на вештачење како би се сви докази прибавили у облику који је прихватљив за судове.

Биће потребно да електронски докази прикупљени током истраге буду протумачени и представљени тако да они који нису познаваоци технике или нису претходно били упознати са случајем могу једноставно да схвате повезаност тих доказа са случајем. Ово је поступак за који су потребне специјалистичке вештине и знања.

ОПШТИ ПРИНЦИПИ

Постоје четири општа принципа којих полицијски службеници морају да се придржавају како би се очувала веродостојност доказа.

1. Принцип

Ниједна акција коју предузму полицијске службе не би требало да измени датум на рачунару или уређају за складиштење података.

2. Принцип

У случају да полицијски службеник сматра да је неопходно да приступи првобитном датуму на рачунару или уређају за складиштење података, такво приступање мора бити подесно да пружи доказ, а мора се дати и објашњење зашто је то релевантно и на шта указује.

3. Принцип

Требало би направити и сачувати траг ревизије или неку другу евиденцију свих поступака примењених на електронске доказе са рачунара. Независна трећа страна би требало да прегледа ове поступке и добије исти резултат.

4. Принцип

Полицијски службеник задужен за истрагу (надлежан за тај предмет) у потпуности је одговоран да обезбеди да се поступа по закону и овим принципима.

Добијање података о комуникацији (задржани и други подаци)

Све организације или пословни ентитети који пружају интернет услугу која омогућава било какав облик комуникације би требало сматрати „телекомуникационим оператерима“. Захтеви за добијање података од ових ентитета морају бити у складу са ЗКП и Законом о електронским комуникацијама.¹

Подаци о комуникацији или задржани подаци су:

1. Сви подаци који утврђују идентитет неког лица, справе или локације са које се комуникација обавља, већ је обављена или би могла да буде обављена.
2. Све информације које се односе на лица која користе неку телекомуникациону или поштанску услугу.
3. Све информације о лицу којем се пружа или је већ пружена телекомуникациона или поштанска услуга.

¹ Службени гласник РС, бр. 44/2010, 60/2013 – одлука УС и 62/2014.

Захтеви за подацима о комуникацији од поштанског или телекомуникационог оператора се морају упутити преко Службе за специјалне истражне методе, или на основу образложеног писаног службеног документа (наредбе судије за претходни поступак) са наведеним законским основом, који се доставља телекомуникационом оператору тј. пружаоцу интернет услуга.

Добијање садржаја комуникације

Садржај комуникације је искључен из задржаних података о комуникацији који се могу добити на основу одредаба ЗКП. За добијање ових информација потребно је да полицијски службеник достави захтев надлежном тужилаштву ради иницирања посебне доказне радње и добијања наредбе надлежног суда за њено предузимање, у смислу главе VII ЗКП.

Постоји много онлајн услуга као што су велики и мали веб сајтови који нису телекомуникациони оператори. Полицијски службеници могу да захтевају податке од ових организација на основу ЗКП и Закона о електронским комуникацијама.

Добијање податка из иностранства

Бројне онлајн услуге се пружају од стране организација које се налазе ван Републике Србије и међународних организација које своје податке држе ван Републике Србије. У том случају је можда неопходна помоћ стране полицијске службе. Ови упити су често спор поступак. Да би се спречио губитак података док траје поступак међународних упита, препоручује се да се власнику података (Интернет сервис провајдеру и др.) изда захтев за очување податка којим се он обавештава о томе које информације се траже. Ово омогућује да се подаци очувају док се чека добијање одговарајућег правног документа тј. замолнице за пружање међународне правне помоћи.

Захтеви за очување података би требало да се упућују преко контакт тачке 24/7 при Одељењу за борбу против високотехнолошког криминала, или путем Управе за међународну полицијску сарадњу.

Подаци из отворених интернет извора

Информација из отвореног извора се дефинише као „свака информација која није означена као поверљива, у било ком средству информисања, која је опште доступна јавности, чак и у случају да је дистрибуција ограничена или могућа само уз плаћање“.

На интернету постоји значајан број информација из отвореног извора које се могу употребити као евентуални доказ или обавештајни податак за случај који се обрађује.

Саветује се да полицијски службеник рутински тражи од сведока да одштампа или на неки други начин припреми све интернет податке на које се односи његова изја-

ва. Потом сведок може предочити ову копију податка на уобичајен начин.

Сви припадници МУП Републике Србије имају приступ интернету преко полицијских информационих система, што омогућује полицијским службеницима да траже податке из отвореног извора или обезбеде доказе за случај који обрађују.

Међутим, постоје ограничења у томе шта се може добити употребом полицијских информационих система, која произлазе из безбедносних аспеката и карактеристика софтвера који је доступан по стандардном корисничком профилу, па је неопходно у одређеним ситуацијама тражити помоћ преко Службе за специјалне истражне методе или Одељења за борбу против високотехнолошког криминала.

Онлајн кориснички налози и онлајн складиштење података

Како се технологија развија постаје уобичајено да људи рутински складиште своје електронске податке онлајн. То им омогућује да својим фајловима приступе са било ког рачунара који има приступ интернету, укључујући мобилне уређаје као што су лаптоп и смарт телефони. Овакав приступ обради, складиштењу и поновном проналажењу података се често назива „рачунар у облацима“ (*cloud computing*).

У многим случајевима копије ових фајлова се не чувају на личном рачунару већ у шифрованом облику на серверима изван Републике Србије.

Најчешће врсте фајлова који се у данашње време складиште онлајн су електронске поруке и мултимедијални фајлови (фотографије, музика и видео записи).

Оштећени и сведоци

Када су електронски докази доступни оштећеном лицу или сведоку преко онлајн налога, требало би од њих захтевати да доставе копију тих података који се могу предочити на уобичајен начин. Уколико је могуће, те податке би требало копирати на оптички компакт-диск (CD/DVD) како би се сачувао њихов првобитни облик.

Уколико то није могуће, полицијски службеник мора да размотри одговарајуће алтернативно решење. Могуће опције би биле да сачини штампану копију, пренесе податке на УСБ уређај или их пошаље електронском поштом.

Осумњичени

Када се обавља разговор са осумњиченима, важно је питати их да ли имају приступ било ком онлајн налогу где се могу похранити електронски подаци. Када се

утврди да осумњичени има налог, требало би од њега тражити да добровољно пристане да полицији омогући приступ тим налозима и копира све податке које сматра битним за случај који се истражује. Полицијски службеници су дужни да поступају у складу са чл. 157, ст. 3, 4. и 5 ЗКП.

Претрес места извршења кривичног дела

При доласку на место извршења кривичног дела или током претресања просторија, када постоји могућност да се на рачунару пронађу електронски докази, полицијски службеник би требало да преузме контролу над тим местом и побрине се да се лица одмакну од рачунара или других уређаја путем којих би могли да утичу на доказ.

Након што се обезбеди просторија, требало би је снимити камером или фотографисати пре почетка претреса. Нарочито би требало обратити пажњу на радно место око комјутерских система.

Уколико су рачунари искључени не треба их укључивати. Уколико су укључени, на њима не треба вршити никакве претраге. За претрагу рачунара је потребна посебна вештина. Приступање рачунару без примене одговарајуће процедуре вештачења ће изменити податке и компромитовати доказе.

Неки лаптоп рачунари се могу аутоматски укључити подизањем поклопца. Укључивање доводи до промене датума у оперативном систему што може да компромитује веродостојност доказа на њему.

Увек се придржавајте Обавезне инструкције о прикупљању и обезбеђивању електронских доказа.

Потражите лозинке које су често забележене у дневницима или белешкама око рачунара.

Потражите приручнике са упутствима за софтвер или одузете уређаје.

Потражите све повезане уређаје за складиштење електронских података.

Многи уређаји имају опције за одвојено складиштење података, па је могуће да су докази већ пренети на тај одвојени део и више нису доступни на уређају. Уређај за складиштење може бити веома малих димензија, па је неопходна темељна претрага.

Сви одузети предмети би требало да буду пажљиво запаковани и приложени појединачно, осим у случају веће количине сличних предмета пронађених на истом месту.

Дигитални докази се не смеју чувати у близини магнета и радио одашиљача.

Све доказне материјале би требало евидентирати као списак доказних материјала у потврдама о привремено одузетим предметима и записницима, и залепити на њих налепнице на којима је наведено место одузимања и место складиштења.

Како одузети искључен рачунар

- Немојте да укључујете рачунар
- Имајте на уму да се лаптоп рачунари могу укључити самим подизањем поклопца
- Немојте да дозволите осумњиченима да приступе уређају
- Фотографишите рачунар и радни сто/место где се налази
- Фотографишите каблове који иду до/од рачунара
- Искључите кабл за струју из задњег дела рачунара, а не из зида
- Нацртајте дијаграм и означите каблове за касније распознавање повезаних уређаја
- Посебно погледајте да ли постоји било каква интернет конекција/е
- Искључите све каблове и уређаје из рачунара
- Пажљиво спакујте и означите предмете који се одузимају као доказни материјал
- Одузмите све уређаје за складиштење електронских података који се налазе на том месту
- Одузмите све приручнике за употребу тих уређаја
- Одузмите све белешке у близини рачунара
- Документујте све што сте радили

Како одузети укључен рачунар

- Обезбедите област где се налази компјутерска опрема
- Удаљите људе од рачунара и напајања за струју
- Немојте да дозволите да осумњичени прилазе било којим уређајима
- Немојте да користите рачунар нити да претражујете по њему тражећи доказе
- Евидентирајте оно што је на екрану (фотографија и белешке)
- Немојте да користите тастатуру
- Користите миш да прелазите преко отворених прозора са таск бара.
- Ако је активан скринсејвер, покрет миша би требало да га склони

- Уколико нека апликација брише податке – одмах искључите рачунар извлачећи кабл за струју из задњег дела рачунара
- Може се догодити да појединим врстама података није могуће поново приступити након искључивања рачунара. Уколико сумњате да нека од отворених апликација можда садржи доказе, пре него што наставите обратите се за савет Одељењу за високотехнолошки криминал или Служби за специјалне истражне методе.
- Размислите о томе да питате корисника о било којој од отворених апликација
- Пустите да сви штампачи заврше штампање
- Фотографишите рачунар и радни сто/место где се налази
- Извадите кабл за напајање струјом из задњег дела рачунара (не из зида) без искључивања било ког програма или искључите рачунар по уобичајеном поступку
- Фотографишите каблове који воде до/од рачунара
- Искључите све каблове и уређаје из рачунара
- Пажљиво спакујте и означите предмете који се одузимају као доказ
- Одузмите све уређаје за складиштење електронских података
- Одузмите све приручнике за употребу софтвера и одузетих уређаја
- Одузмите све белешке у близини рачунара
- Пустите да се опрема охлади пре премештања
- Документујте све предузете корак

Како одузети лаптоп рачунар

Имајте на уму да се лаптоп рачунари могу укључити самим подизањем поклопца. Да бисте то спречили, извадите батерију.

Скидање кабла са лаптоп рачунара га вероватно неће искључити јер ће се пребацивати на батеријско напајање. Да бисте га искључили, притисните и држите on/off дугме 5 до 10 секунди (док се не искључи). Потом извадите батерију.

Уколико су отворене неке апликације (као што су шифроване апликације) можда би било боље да лаптоп рачунар оставите укључен на батеријском пуњењу и пренесете га директно у Службу за специјалне истражне методе уколико је то могуће. То би могло да смањи ризик од губитка података када се рачунар искључи.

Посаветујте се Одељењем за високотехнолошки криминал или Службом за специјалне истражне методе пре него што ово предузмете.

Одузимање модема и рутера

Од природе ваше истраге ће зависити да ли би требало да одузмете и интернет модем/рутер.

- ▶ Ови уређаји се не користе за складиштење личних фајлова, али могу да садрже фајлове о логовању и информације о конфигурацијама који могу да помогну при идентификацији уређаја који су преко њих конектовали на интернет. **Неки од ових уређаја ће изгубити ове информације ако се искључе.**
- ▶ Уколико мислите да информације са модема/рутера могу да буду од користи за ваше истраге, додатно се посаветујте са Одељењем за високотехнолошки криминал или Службом за специјалне истражне методе, (биће вам потребни детаљи и модел модема/рутера).

Мрежни сервери и пословне мреже

Када се сусретнете са пословном мрежом и сервером сложене инфраструктуре, пре него што било шта предузмете морате да се обратите за даљу помоћ некоме из Службе за специјалне истражне методе.

- ▶ Утврдите ко је мрежни или систем администратор како би припадници Службе за специјалне истражне методе могли са њим да разговарају о могућим начинима да се обезбеде докази. Имајте на уму да би то лице могло, у одређеним случајевима да буде осумњичени.
- ▶ Обезбедите то место и немојте да дозволите да било ко користи било који од компјутерских система док се не добију одговарајуће смернице.

УПОЗОРЕЊЕ!

Извлачење утикача би могло да:

- ОЗБИЉНО ОШТЕТИ СИСТЕМ
- ИЗАЗОВЕ ГУБИТАК КЉУЧНИХ ДОКАЗА

Мобилни телефони и остали уређаји крајњег корисника

Мобилни телефони могу да ускладиште податке директно на интерну меморију, СИМ картицу или додатну меморијску картицу. У даљем тексту је детаљно наведено како правилно одузети и сачувати ове уређаје и са њима повезане додатне делове.

- Ако је уређај искључен, немојте да га укључујете

- Ако је уређај укључен:

1. Фотографишите или забележите све што је на екрану
2. Обратите пажњу на то који датум и време су на екрану, а који су стварни датум и време
3. За уобичајен случај одузимања искључите телефон
4. За случај „опасности по живот“ оставите уређај укључен
5. Не падајте у искушење да претражујете по уређају тражећи доказе

- Ставите телефон у антистатичку или папирну кесу

- Тражите од власника PIN или лозинке у смислу чл.157. ст. 3 ЗКП

- Одузмите све каблове (укључујуће оне за напајање струјом) и држите са уређајем

- Одузмите све уређаје за складиштење (меморијске картице)

- Документујте све кораке које сте предузели при одузимању уређаја и компонената

Ови уређаји имају безбедносну особину даљинског брисања података за случај крађе уређаја. Да бисте спречили активирање ове особине извадите СИМ картицу и ставите уређај у торбу са ефектом Фарадејевог кавеза уколико га имате, а уколико не - ставите га у антистатичку кесу или папирну коверту.

Важна напомена

Искључивање мобилног телефона могло би накнадно активирати тражење лозинке или ПИН кода, чиме се одлаже или спречава каснији приступ доказима уколико не знамо ту информацију или је не можемо лако добити. Међутим, уколико би мобилни телефон остао укључен, постоји ризик да подаци могу бити измењени или преко њих наснимљени нови од долазећих позива и текстуалних порука. Полицијски службеници ће морати сами да процене шта је најбоље да ураде у датој ситуацији.

Поред рачунара и мобилних телефона, постоје многи други дигитални или електронски уређаји крајњих корисника који имају могућност да пруже доказне податке. Неки од уобичајених примера су: персонални дигитални асистенти (PDA), ди-

гиталне камере, MP3 музички плејери, глобални системи за одређивање положаја (GPS) и системи за сателитску навигацију (Сат-Нав). Ови уређаји могу да складиште податке користећи интерну меморију или додатне делове. У даљем тексту су наведена упутства за одузимање портабл уређаја крајњег корисника и са њима повезаних додатних делова.

- Ако је уређај искључен, немојте да га укључујете
- Ако је уређај укључен фотографишите или забележите све што је на екрану
- PDA оставите укљученим
- Остале уређаје искључите
- Покупите све каблове (укључујући оне за напајање струјом и кућишта уређаја)
- Одузмите све додатне уређаје за складиштење (меморијске картице)
- Тражите од власника да вам каже лозинке у смислу чл.157. ст. 3 ЗКП
- Документујте све кораке које сте предузели при одузимању уређаја и компонената.

Савет о PDA уређајима

Искључивање персоналног дигиталног асистента (PDA) би могло да активира тражење лозинке, што спречава или одлаже приступ доказима. Већина ових уређаја има интерну батерију која је од кључног значаја за чување личних података корисника (познате као „нестална меморија“).

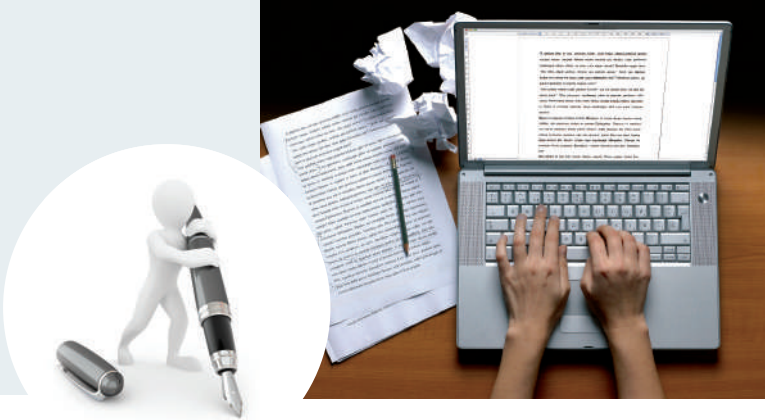
Важно је да ова батерија увек буде напуњена, иначе докази могу бити изгубљени. Уколико је то могуће, ставите уређај на пуњење док вршите претрес и поново када се вратите у полицијску станицу. Чим је то могуће, однесите уређај у Службу за специјалне истражне методе где може бити похрањен и прегледан на одговарајући начин.

Аутор:

Саша Живановић

начелник Одељења за борбу против високотехнолошког криминала
Служба за борбу против организованог криминала, УКП, МУП РС

3.9 | Вештина писања пресуда

1. Опште информације о урађеном истраживању

Када је договорено да се у сврху организовања обука за судије и тужиоце анализира језичка компонента пресуда, било је потребно саставити релевантну базу-корпус пресуда у смислу територијалне заступљености, али тако да буду покривени и основни и виши судови. У договору са Правосудном академијом, обишли смо 14 судова (четири виша и десет основних), јер је било важно да узроковање буде стратификовано, територијално, и према судским инстанцама. Једини критеријуми бирања пресуда били су да су написане по новом Закону о кривичном поступку и да имају клаузулу правоснажности. Дакле, само кривично дело, дужина пресуде, имена судија и остало нису били од важности при прикупљању пресуда, већ су оне сакупљане из судских писарница методом случајног узорка. Циљ истраживања био је двострук: најпре, да се утврди постојећа језичка пракса при писању пресуда, а затим да се на основу анализе репрезентативног узорка дефинишу постојећи проблеми и пронађу начини на које би се устаљена пракса могла поправити у намери да се унапреди читљивост текста, тј. да он буде читљивији за странке у поступку, и за вишу судску инстанцу која ће лакше одлучивати о пресуди ако је она читко написана. Најзад, не треба занемарити ни приступ јавности написаним пресудама, јер се оне често користе за разна научна, стручна, али и новинарска истраживања.

Направили смо корпус од 90 пресуда, што свакако представља релевантну општу слику пресуда које се пишу у судовима у Србији. Нако што је урађена језичка анализа материјала и препознати највећи проблеми, састављене су смернице које треба да помогну писцима пресуда да пресуде које пишу буду читљивије и самим тим разумљивије.

2. Језичке смернице за писање пресуда

Имајући у виду да језик права мора бити јасан и прецизан, а при томе водећи се начелом разумљивости, треба имати на уму основна правила организације написаног текста.

Организација написаног текста подразумева да:

- Свака реченица мора бити завршена
- Текст треба поделити на пасусе (одељке)
- Треба користити везнике и изразе који олакшавају разумевање прочитаног текста
- Треба проверити граматику, правопис и словне грешке.

► Реченице не треба да буду кратке, али ни предуге, а свакако је потребно користити везнике како би се повезале идеје и мисли. Оне су разумљивије, али могу бити и ефектније ако им се промени дужина и структура. Најбоље је да написани текст буде комбинација средње дугачких и дужих (не дугачких!) реченица.

Дужина реченице утиче на дужину читања и разумевање прочитаног текста, а читљивост је предуслов за разумевање!

- Поред дужине реченице, важан је њен редослед у тексту: реченице морају да произилазе једна из друге, да се нижу редом који приказује логичко расуђивање, да њихово место у тексту не буде насумично, већ смишљено изабрано. Језички добро написана пресуда треба да буде слика јасног и логичког (правног) резона.
- Усмерите се на поруку коју реченица шаље! Оно што је најважније у реченици (наводи, чињенично стање) треба да буде тежиште (тзв. фокус). Када набрајате читаву серију чињеница, немојте све чињенице „гурати“ у једну реченицу, већ их разделите у краће реченице.

Изражавајте се концизније, у реченице стављајте само оне информације које су неопходне за разумевање пресуде. Размислите добро шта је заиста неопходно, а шта је вишак.

- Избегавајте превелики број односних (релативних) зависних реченица (које почињу односним заменицама који, која, које) у оквиру једне независне реченице. Њихова функција јесте да се повежу низови зависних реченица, разјасне односи унутар реченице или да ближе објасне неку реч или, пак, целу зависну реченицу која је наведена непосредно пре, а све у циљу лакшег разумевања текста. Ако их користимо на начин да компликујемо разумевање текста, онда анулирамо њихову функцију. Не постоји лингвистичко оправдање за бескрајне низове релативних реченица, јер они компликују разумевање текста.

Уместо њих можете:

- 1) прекинути реченицу и засебну мисао преместити у нову реченицу,
 - 2) за ређање више независних реченица између којих постоји смисаона веза, користите интерпункцијски знак тачка зарез (;).
- ▶ Користите везнике, посебно за исказивање узрочно-последичних односа у реченици: зато, због тога, стога, ни... нити, али, ипак, имајући у виду наведено, упркос томе/наведеном, међутим, услед тога, тако да, пошто. Временски везници такође олакшавају разумевање јер приказују хронолошки распоред догађаја (након тога, потом, од тада, док се с друге стране итд.). Корисни могу бити и раставни везници којима се изражава супротност: но, али, а.
 - ▶ Избаците речце које немају значење и углавном су преузете из говорног језика (нпр. иначе). Избаците и колоквијализме, за ове речи у састављању правних аката не сме да буде места!
 - ▶ Избегавајте набрајање реченица које су „заражене” зарезима – реченица не сме представљати збир информација или чињеница које су одвојене зарезима. Зарез такође има своје значење, његова употреба треба да има смисао у лакшем разумевању текста.
 - ▶ Не треба ићи ни у другу крајност и избегавати зарезе, јер то онда додатно оптерећује читаоца приликом праћења значења. Зарез је најважнији знак за обележавање унутрашњих односа у реченици.

КАДА КОРИСТИМО ЗАРЕЗЕ?

1) После уводног дела реченице, као у примерима:

„Што се тиче књиговодствених послова, окривљени зна [...];

Када је ступио на дужност директора, окривљени је знао [...];

Према томе, ако је то неко други радио [...];

Утврђујући психички однос окривљеног према извршеном кривичном делу, суд је [...];

Наиме, кривично дело пореска утаја из чл. 229 КЗ [...];

Приликом одлучивања о казни, суд је [...];

Узимајући у обзир све околности предвиђене чл. 54 КЗ, суд је [...];

У конкретном случају, суд је на основу чл. 5 [...];

На основу наведеног/изнетог, суд је утврдио [...];

У том смислу, суд је изнео јасне разлоге [...];”

2) Уколико се додатно описује нека реч (функција апозиције)

ПРИМЕР:

*Уговори између уговорних страна, који нису прописно одобрени, су неважећи.
Сви уговори између нас нису прописно одобрени и стога су неважећи.*

3) Код набрајања да бисте раздвојили низове, осим последња два која се повезују везником и.

- ▶ Поред зареза, још неки интерпункцијски знаци могу бити од користи приликом писања пресуда. На пример, иако у целом корпусу није пронађена слична употреба овог знака интерпункције, тачка зарез (;) се може користити за одвајање две или више реченица.
- ▶ Када је реч о употреби речи, анализа корпуса је показала да се повремено непотребна употребљавају страних речи или се, чак, употребљавају значењски неправилно. Треба избегавати устаљене, а језички погрешне синтагме: напред наведено, раније наведено и сл.
- ▶ Посебан проблем представља употреба пасивног стања. Користите активно стање много више него пасивно! Пасив у српском језику, у највећем броју примера, не звучи природно. Шта се постиже употребом пасива? Ситуација се посматра из перспективе саме радње и објекта радње (нпр. предлог прихваћен), због чега се субјекат у пасивној реченици увек може изоставити јер је од секундарне важности. У писању пресуда не може се рећи да је субјекат, вршилац радње, од другоразредне важности у односу на саму радњу, те у том смислу употреба пасива не може бити граматички оправдана. Шта се постиже употребом актива? Активне реченице су снажне и зато сигурније, често и сликовитије, саопштавају идеје. Оне у српском језику звуче природније.

ПРИМЕР:

*Аутомобил окривљеног је ударио у аутобус ГСП. (актив)
Аутобус ГСП је ударен од стране аутомобила окривљеног. (пасив)*

- ▶ Морамо скренути пажњу и на неоправдану употребу присвојне заменице свој. Присвојна заменица свој, своја, своје означава припадање појму субјекта реченице када се то не подразумева.
- ▶ Последње, али никако најмање важно, треба користити формалан стил са што мање емотивно обојених речи које наводе на лични став. Правни језик мора одражавати чињенично стање и не сме бити обојен у било ком смислу.
- ▶ Приметили смо да је навођење само личног имена, без презимена, окривљеног или оштећеног узело маха. Стилски је неприхватљиво у било каквом писаном до-

кументу наводити само име, или чак само надимак, лица која се помињу у том акту, а мишљења смо и да је то слика културе изражавања и понашања. Осим тога, читаоцу неформално навођење имена може да сугерише да постоји лично познанство између судије и наведеног лица.

- ▶ Код писања скраћеница и акронима који су састављени од српских речи не треба користити цртицу и наставак за падеж (нпр. правилно је: према члану 67 ЗКП, а неправилно: према члану 67 ЗКП-а).

Добро правно писање је, пре свега, добро писање! Оно би требало да буде прецизно саопштавање одређеног смисла.

Текст пресуде не сме бити:

1. НЕЈАСАН
2. НЕПОТРЕБНО ОБИМАН (постоји мера до које текст може бити опширан)
3. ПОМПЕЗАН, НИТИ ЕМОТИВНО ОБОЈЕН.

Лоше писање чини посао читања тежим него што је потребно. Отежано читање значи и отежано разумевање. Чему писати текст који ће разумети врло ограничена публика? Сложићемо се да су јасноћа, прецизност и избор језичких формулација изузетно важни у поступку писања пресуда, јер ће се нужно десити да ће бар једна страна бити непријатељски расположена према написаном тексту.

Требало би:

- избегавати сленг, колоквијализме, скраћенице, неформалности
 - користити једноставну синтаксу
 - избегавати преопширност
 - држати се активног глаголског облика, односно
 - реченицу почети субјектом кога непосредно прати глагол у активном облику
 - избегавати често коришћење личних заменица.
- ▶ У закључку треба нагласити да су две најважније ствари код писања пресуде јасноћа и снага аргументације (логичког резонувања). Њих две су међусобно повезане, јер ако став суда није јасно изнесен, пресуда је неуверљива свима који је читају. Уколико мишљење суда није разумљиво и јасно написано, снага и ваљаност аргументације се доводе у питање. Да би пресуда била уверљива, она мора јасним језиком указати на јасне везе између лица, на чињенице, на законске принципе, да би се образложио став суда.

Још једном наводимо **смернице** које треба следити при писању, а које нас воде ка постизању оптималне дужине реченица:

1. Ограничите број речи.
2. Варирајте број речи у реченицама.
3. Обратите пажњу на редослед реченица.
4. Усмерите се на поруку коју реченица шаље.
5. Користите везнике.
6. Избаците сувишне речце и колоквијализме.
7. Правилно употребљавајте зарезе.
8. Концизније се изражавајте.

Приликом писања, водите рачуна о **граматици, знаковима интерпункције, синтакси и правопису!**

Чак и када овакве грешке не утичу на промену значења, утичу на процену кредибилитета онога ко је писао пресуду.

Резиме корака приликом писања пресуда:

- 1) логичко резонување – расуђивање
- 2) састављање пресуде – писање
- 3) пажљиво читање и коректура
- 4) уношење исправки
- 5) потписивање.

Корисна литература:

Правопис српског језика, *Матица српска*

Српски језички приручник, Клајн, Брборић, Пешикан, Ивић, *Београдска књига: Службени гласник, 2011.*

Речник језичких недоумица, Клајн, *Чикоја, 2009.*

Аутор:

др Мирјана Даничић

доцент на Филолошком факултету у Београду

3.10 | Вештине комуникације у испитивању сведока

У теорији и пракси се наилази на различите дефиниције комуникације. У овом тексту дефинишемо комуникацију као однос међу појединцима при коме се веза међу њима успоставља знаковима – симболима и сигналимa.

Симбол је знак који има функцију репрезентације ствари и појава. Симболи стоје уместо њих и означавају их и ми их у ту сврху намерно користимо (пример су речи у језику.)

Сигнал је знак који има функцију експресије или апеловања. Сигнали су само израз неког психичког стања (нпр. смех, плач, покрети, израз лица...).

Интерперсонална комуникација је процес слања и примања информација између две или више особа. Лаички се комуникација поистовећује са конверзацијом, мада се она не може свести само на размену речи.

Процес комуникације – основни елементи

Елементи процеса комуникације:

- ▶ Пошиљалац – особа која шаље информацију
- ▶ Намера пошиљалоца – мисао, осећање, идеја коју пошиљалац жели да пренесе примаоцу
- ▶ Кодирање – пошиљалац формулише поруку тј. трансформише своју намеру тако да се она учини доступна чулима примаоца. Пошиљалац на тај начин преноси своју намеру.
- ▶ Порука – информација послата примаоцу (кодирана намера)
- ▶ Слање поруке – слање информације примаоцу, изјава или невербална порука
- ▶ Информациони канал – начин слања поруке: директан (конверзација) или индиректан (телефон, писмо, е-маил, факс, медији ...)

- ▶ Прималац – особа којој је порука намењена
- ▶ Прималац поруке – чуло на које порука делује
- ▶ Декодирање – трансформисање поруке на начин да буде разумљива примаоцу
- ▶ Интерпретација – одређивање намере пошиљаоца
- ▶ Фидбек – повратна информација на основу које прималац ставља до знања да је разумео поруку

Успешна комуникација са сведоком

Процес комуникације је успешан када прималац схвата информације које су му послате у складу са намерама пошиљаоца. Основни услов за успешну комуникацију је проверавање да ли прималац добро разуме намере пошиљаоца путем повратне везе (фидбека). И пошиљалац и прималац подједнако учествују у процесу успешне комуникације. То морамо имати на уму када смо у позицији да интервјуишемо/ испитујемо сведоке, као и друге актере у процесу. Успешну комуникацију није лако остварити јер она није аутоматска и често имамо проблема да јасно изнесемо своје мисли и да разумемо друге људе. Свест о томе може у великој мери помоћи унапређивању комуникационог процеса, а у овом случају, компетентан комуникатор - судија, тужилац, адвокат и полицајац може одредити успешност комуникације и ако је са друге стране крајње невешта особа.

Врсте комуникације

Основна подела комуникације је на вербалну и невербалну.

Вербална комуникација обухвата писмену (писање и читање) и усмену (говор и слушање), док невербална комуникација обухвата читав низ начина и канала слања и примања порука између саговорника. Невербална комуникација у свим културама служи изражавању емоција, саопштавању интерперсоналних ставова и информисању о себи. Знаци невербалне комуникације (нарочито гестови) често имају различита значења у различитим културама и субкултурама, стога су могући неспоразуми. Сигурно је, међутим, да невербална комуникација доприноси разумевању поруке коју шаљемо, уколико је оно што говоримо у складу са говором нашег тела. Са друге стране, људи постају узнемирени када се вербалне и невербалне поруке не поклапају (нпр. када некоме кажемо да му верујемо, а при том га не гледамо у очи). Стога, тумачењу невербалних порука треба прићи врло опрезно, у потпуности уважавајући околности у којима се одвија комуникација, као и личне особености особе која говори. На пример, гледање саговорника право у очи не може бити апсолутни знак отворености и искрености. Постоје људи који овладају невербалним понашањима која ће им користити. То може бити случај и са сведоком.

Невербална комуникација

Гестикулација се односи на покрете руку, ногу, тела, симболе (на пример, гест који значи »ОК«). Посебан значај у комуникацији се придаје и покретима руку. Према неким теоријама невербалне комуникације одређени покрети рукама указују на скривене тежње појединца:

- дланови окренути ка горе означавају да је саговорник спреман и отворен за разговор и приближавање
- дланови окренути ка доле значе затварање, одбијање дијалога и удаљавање
- шаке окренуте длановима једна наспрам друге указују на оклевање и размишљање
- полусавијена шака, дланом према грудима значи упућивање на себе
- длан отворен према саговорнику са полуиспруженом руком у лакту значи заустављање саговорника.

► **Додир** се односе на руковање, тапшање по рамену и друге мање или више ритуализоване начине слања различитих порука путем физичког контакта.

► **Израз лица** је један од најзначајнијих елемената невербалне комуникације. Он подразумева подизање обрва, различите гримасе, фацијална експресија која говори о емоцијама, мислима, расположењу као што су туга, бес, изненађење... На лицу се могу видети емоције, мисли, расположење - кроз покрете очију, јагодица, усана, мишића образа, покрета главом.

► **Контакт очима** се односи на то ка чему је усмерен поглед, да ли се саговорник гледа директно у очи или се то избегава. Такође, увећавање и смањење зеница показује промену расположења код човека која се може уочити. Често су у питању невољни покрети, као што је и лутање погледом или интензивно трептање који имају утицаја на комуникацију.

► **Физичка удаљеност између** саговорника мора одговарати њиховим културолошким потребама иначе изазива нелагоду. То значи да се у сваком моменту мора имати на уму да ли је реч о блиској особи, пословном контакту, друштвеном и јавном сусрету и раздаљину између саговорника прилагодити томе како би се обе стране осећале угодно и сигурно. Ваља имати на уму да се у већини култура (али не свим) интимним растојањем сматра удаљеност до 45 цм и тада је реч о блиским особама. Ово растојање се сматра претњом у контакту са непознатим особама. Код личне комуникације уобичајена раздаљина је између 45 и 120 цм. Удаљеност саговорника у оквиру друштвене комуникације која се одвија у званичним, пословним контактима је између 120 и 360 цм, а јавна, на митинзима и конференцијама преко 360цм.

- ▶ **Држање** се односи на начин на који стојимо, седимо или ходамо - да ли то радимо опуштено или се препознаје стрес, нервоза, дрхтање. Став нашег тела одређен је нашим односом према саговорнику.
- ▶ **Паралингвистички звуци** су такође део невербалне комуникације. Реч је о кашљању, кијању, плакању, уздисању, смеху, звиждању...
- ▶ **Начин говора** подразумева интонацију, темпо, висину гласа, боју и слично, што све преноси значајне информације саговорнику о нама и нашем односу према њему.
- ▶ **Спољни изглед** такође, представља део невербалне комуникације. То је врста одеће, боје, шминка, фризура коју изаберемо, чиме шаљемо различите поруке.
- ▶ **Окружење** које креирамо – наша кућа, канцеларија, аутомобил, предмети којима се окружујемо и начин на који уређујемо свој простор говоре о нама и шаљу поруке другим људима.

Вештина комуникације је основ за све аспекте решавања проблема, како интерперсоналних тако и међугрупних. Добра комуникација је одраз респекта с једне стране и средство за његово креирање. Она такође представља пут за успостављање разумевања и достизања споразума. Пажљиво слушање другог и јасно изражавање својих ставова помаже да се разјасни природа проблема. Добра комуникација спречава настајање непотребних конфликта и неспоразума и спречава да постојећи конфликт ескалира. Ставови и вештине добре комуникације су стога витални за све оне који желе да делују конструктивно и дођу до жељеног циља. Исто се односи на испитивање сведока.

Баријере и грешке у комуникацији

Проблеми у било ком делу процеса комуникације постају препреке које ометају или онемогућавају комуникацију. Када је ситуација посебно осетљива, као на пример код испитивања сведока, препреке добијају још већи значај и још више оштећују комуникацију. Ипак, препреке се најчешће (осим најочигледнијих) потпуно превиђају и не предузимају се неопходни кораци да се смањи њихов негативна утицај на успешност комуникације. Препреке које треба превенирати и умањивати обухватају:

- **Физичке** - како је уређена просторија, како се седи, да ли су адекватне раздаљине, постоји ли шум/бука, да ли је адекватан канал, каква је видљивост, удобност, да ли има прекидања
- **Семантичке** - значење речи, смисао, неодређеност израза, конфузија, незавршене реченице, жаргон, језик, вокабулар, нејасна порука, неразумевање сигнала
- **Психолошке** - вештине слушања, самопроцена, неравноправност саговорника, међуљудски односи, емоционални проблеми, утицај информације, интелигенција, расположење, пажња

- **Социокултурне** - групно мишљење, вредности и веровања, обичаји, норме, културне разлике

Посебну групу препрека у комуникацији чине **когнитивне грешке**, отклони, зазори. Тежину и значај им даје то што су оне урођене, свима нама заједничке тенденције да опажамо, мислимо, одлучујемо, памтимо итд. на одређен – погрешан начин. Когнитивне грешке могу довести до систематских одступања од рационалности или добре комуникације, а без посебне обуке смо их у потпуности несвесни и нисмо у могућности да их контролишемо. Постоји више десетина идентификованих когнитивних грешака, а овде наводимо само најзначајније за ситуацију испитивања сведока:

- **Ефекат ореола/ефекат рогова** - када општи позитиван утисак посматрача искривљује његова осећања и мишљење о карактеру и поступцима особе – као да особа има ореол, све се тумачи неоправдано позитивно када говоримо о ефекту ореола. Физичка привлачност особе је једна од карактеристика која изазива ефекат ореола код посматрача те се привлачније особе процењују као позитивније у сваком аспекту. Ово може да иде и до те мере да су неке студије показале да се блаже осуђују атрактивне особе од оних непривлачних, иако почине потпуно исти злочин. С друге стране, ефекат рогова доводи до тога да се непривлачан окривљени кажњава строжије него атрактиван, такође за идентичан преступ.
- **Ефекат првенства/примарности** – неоправдано велика важност се придаје информацијама које су прве добијене. На пример сведок се много више придржава инструкција које је добио на почетку испитивања него каснијих.
- **Ефекат реценције** – неоправдано велика важност се придаје информацијама које су последње добијене.
- **Грешке услед стереотипа** (расизам, национализам, агеизам, лоокизам, сексизам, етноцентризам, хетеросексизам, итд.) - несвесна искривљења опажања, мишљења, памћења према стереотипима које имамо. На пример, особа која изгледа као корисник дрога, има веће шансе да буде „препозната“ као криминалац од особе која има изглед добро ситуираног грађанина.
- **Селективна перцепција** - избор оних ствари, нпр. у изјави сведока на које ћемо обратити неоправдано велику пажњу или им придати превелику важност, које су у складу са нашом личном тачком гледишта и одбацивање ствари које су у супротности са нашим ставом. Ово је аутоматска перцептивна одбрана којом тежимо да задржимо постојећа веровања када су у сукобу са новим информацијама.
- **Ефекат очекивања** – искривљена перцепција нових информација на такав начин који потврђује наша очекивања. Такође је аутоматска грешка у опажању којом нове информације примамо на такав начин да, на пример, већ потврђују наше веровање да је осумњичени крив.

- **Пророчанство које се само испуњава** - настаје када људи несвесно прилагоде своје понашање тако да одражава њихова очекивања у ситуацији, што последично повећава шансу да се она и остваре. На пример, судија ће несвесно имати такав став и понашање према сведоку кога сматра несарадљивим да ће сведок, одбијен таквим ставом, и постати мање сарадљив.
- **Лаичке теорије личности** - тенденција да се неоправдано приписују особине личности људима јер они имају неке друге, неповезане карактеристике (нпр. чланство у групи, статус). На пример сведок који сматра да су жене нежне грађе и саосећајније, очекиваће од судије таквог изгледа да се понаша према њему са више увиђавности.
- **Ефекат контраста** – претерано позитивна процена нпр. сарадљивости или искренности сведока ако је пре њега био присутан изразито несарадљив или видно неискрен сведок услед контраста са претходном особом.
- **Слепа мрља** - тенденција да себе видимо као мање несавршене у комуникацији од других људи тј. као више способне да препознамо и контролишемо когнитивне грешке од други људи. Представља когнитивну грешку сама по себи јер нас спречава да компензујемо сопствене превиде.

Смањење когнитивних грешака није немогуће, али није ни једноставно. Захтеваће наш труд и рад на:

- **Саморазумевању** – прихватање да смо и ми и људи који комуницирају са нама подложни грешкама у комуникацији и учење о њима
- **Свесној обради информација** - пажљиво разматрање „чињеница“ током процеса опажања и комуникације и свесно преиспитивање тачност онога што видимо.
- **Провери реалности** - поређење наше перцепције о ситуацији са туђим перцепцијама или објективним подацима.

Испитивање сведока који нису вољни да сведоче

КО ЈЕ СВЕДОК КОЈИ НИЈЕ ВОЉАН ДА СВЕДОЧИ?

Сведоци који не желе да сведоче су они који не желе да буду укључени у истражни поступак из било ког разлога. На пример: перцепција штетности полицијског или кривичног поступка, страх од наводног извршиоца, брига због реакције заједнице у којој живе, брига због могућности да њихов идентитет буде откривен или због несигурности у вези са тим како се уклапају у читав процес.

Иницијална активност онога који испитује би, стога, укључивала покушај да утврди разлоге за опирање сведока. То је најбољи одговор на овај проблем. Истражитељи треба да покушају да изграде везу са сведоцима који имају отпор и предузму раз-

умне кораке како би одговорили на њихове бриге пре испитивања. У неким случајевима може бити неопходно да се овај однос гради кроз неколико сусрета. Не би требало присиљавати сведока да разговара са полицијом и даје доказе; једна од улога истраживача у овим условима је да обезбеди довољно информација које омогућавају потенцијалном сведоку да се одлучи.

ОПШТИ ПРИСТУП ЗА ИСПИТИВАЊЕ СВЕДОКА КОЈИ НИЈЕ ВОЉАН ДА СВЕДОЧИ

Многи професионалци препоручивали су да се користи приступ фазног испитивања, да се започне са фазом слободног разговора и да он постепено постаје све специфичнији у смислу испитивања како би се открили детаљи. Истраживања су показала да је се у фази слободног разговора добијају некомплетни подаци, али да су они много тачнији. Када се сведок испитује о догађају, открива се много више информација, али је њихова тачност мања. Због тога, испитивачи треба да буду посебно пажљиви у вези са типом питања које користе и у ком делу испитивања користе одређена питања.

За све сведоке, испитивање треба да се уобичајено састоји од четири главне фазе: успостављање везе/односа, давање исказа/изјаве, постављање питања и затварање.

УСПОСТАВЉАЊЕ ВЕЗЕ/ОДНОСА СА СВЕДОКОМ

Почетна фаза испитивања ће често одредити успешност испитивања као укупног процеса. На почетку је неопходно успоставити поверење као основ за успешну комуникацију. То укључује персонализовање испитивања, грађење везе/односа и објашњавање основних правила.

ПЕРСОНАЛИЗОВАЊЕ ИСПИТИВАЊА

- ▶ Испитивач треба да се представи лично. Људи не воле непознато и пре самог испитивања они се могу присетити претходних искустава и знања о полицији како би се припремили на оно што их очекује. До ових информација су можда дошли из медија и оне не морају бити позитивне. Стога је посао истражитеља да на почетку и кроз испитивање, умањи стереотипе које сведок има. Ово може започети персонализацијом разговора. Испитивачи који су у униформи можда ће морати да овоме посвете више времена и да и у наредним фазама испитивања превладавају баријере које ствара униформа.
- ▶ Испитивач је често особа која не познаје сведока. Да би смањио његову могућу тензију и осећај несигурности, суштински је важно да се испитивач каже своје име и да сведока поздрави именом (односно да персонализује испитивање). Поздрав

је незаобилазан јер је он у средишту стварања односа са сведоком, наредног корака процеса испитивања.

- ▶ Правилно одабрана одговарајућа форма обраћања у овој иницијално фази поздрављања може послати сведоку поруку о равноправности равнотежи моћи са испитивачем. Ово је суштински важно јер смањује доживљај разлике ауторитета између испитивача и сведока и вероватније је да ће такав сведок пристати да одговара на питања.
- ▶ И први утисак је важан. О одећи коју ће истражитељ носити треба размишљати унапред. На пример, истражитељ који је сувише формално обучен може имати више потешкоћа у персонализацији испитивања и изградњи односа, посебно са младим сведоцима.
- ▶ Испитивач треба да третира сведока као јединствену особу, а нипошто као „само још једног сведока“. Давање максимално квалитетног и свеобухватног исказа је тежак задатак који захтева дубоку концентрацију. Зато је важно да сведок види себе као део читавог испитивања како би био мотивисан за овај тежак задатак.

ГРАЂЕЊЕ ВЕЗЕ/ОДНОСА СА СВЕДОКОМ

- ▶ Анксиозност сведока треба смањити да би се постигла максимална сарадња и успешно присећање. Испитивач треба да ствари опуштену атмосферу како би се сведок осећао сигурним и самопоузданим да одговори на питања. Да би се то постигло, прва питања треба да буду неутрална и да се не односе директно на догађај. То је начин да се изазове добро расположење и релаксирана атмосфера.
- ▶ Стварање односа захтева да испитивачева интеракција са сведоком буде аутентично људска, да се понаша заинтересовано, а не да крене са списком унапред одређених кратких питања. Треба избегавати и стандардне фразе јер ће њихова употреба допринети да се саговорник осећа као „само још један сведок“, а то ће вероватно деперсонализовати испитивање. Добро је да испитивач прича и о себи, јер таква отвореност може да послужи као модел за то шта се од сведока очекује.
- ▶ Употреба отворених питања већ у овој фази разговора ће показати сведоку шта ће се од њега и касније тражити и створиће навику код њега да одговара на одређен начин.
- ▶ Начини изражавања различитих сведока се разликују и вешти испитивачи свој начин говора прилагођавају комуникацији саговорника. То је такође део везе која се успоставља између њих. Вешт испитивач процењује комуникацијске способности саговорника и развије интерактивни модел комуникације на основу тога.
- ▶ Водећи принцип за развој доброг односа са сведоком је комуникација са емпатијом. Дobar испитивач показује спремност да разуме ситуацију из перспективе сведока. У уводном делу и током читавог испитивања, испитивач треба да створи утисак код сведока да постоји поштовање и разумевање његових осећања.

- ▶ Сведок може бити престашен тиме шта може да се догоди после испитивања ако исприча шта се десило. Потребно је умањити што је могуће више ове страхове још током припреме сведока за разговор, али и у свакој наредној фази ако се страх поново јави.
- ▶ На почетку разговора испитивач може да пружи прилику сведоку да изнесе своју забринутост и своја друга осећања у вези сведочењем о догађају. Са друге стране то отвара прилику да се разјасни шта је потребно истражитељу.
- ▶ У интеракцији која добро напредује, током времена свака од две особе ће тежити помало да несвесно „имитира“ понашање оне друге - принцип синхронизације. Испитивач може ово да искористи и да утиче на понашање саговорника, понашајући се на начин који жели да се сведок понаша. Говорећи полако и мирно, понашајући се на опуштен начин, истражитељ наводи сведока да и он чини исто то. Истражитељ треба да подстакне саговорника да говори полако, јер брз говор (који је уобичајен код анксиозних сведока) узрокује проблеме у присећању.

ОБЈАШЊЕЊЕ ОСНОВНИХ ПРАВИЛА

- ▶ Важно је објаснити сведоку шта се очекује од њега. За већину сведока разговор са истражитељем је непозната ситуација, а људи се плаше непознатог.
- ▶ Треба одмах саопштити разлог разговора који ће се водити, што ће допринети да он буде максимално фокусиран. Истражитељ, међутим, не треба да коментарише природу дела које је учињено јер то може да се посматра као навођење сведока. Питања као што је, на пример: „Да ли знате зашто сте данас овде“ могу да помогну у овој фази разговора.
- ▶ Истражитељ треба да објасни правила испитивања. Сведоцима треба рећи да уколико истражитељ постави питање које не разумеју или оно на које не знају одговор, то треба и да кажу. Такође, уколико се догоди да истражитељ није добро разумео оно што је сведок казао, или сумира речено на погрешан начин, они такође треба да укажу на то.
- ▶ Поред тога, сведоку треба објаснити да ће истражитељ можда кратко нешто и записати.
- ▶ Истражитељ треба да информише сведока да задатак није лак и да ће захтевати високу концентрацију. Важно је да сведок зна да има неограничено време за присећање, тако да се може присећати темпом који му одговара и захваљујући томе давати детаљне одговоре. Ако им је време ограничено, сведоци могу због тога скратити своје одговоре, а краћи одговори су обично мање детаљни.
- ▶ Сведок може очекивати да истражитељ као особа са ауторитетом контролише испитивање, да поставља низ питања док он као сведок треба само да на одговори питање и чека следеће. Због тога га на почетку треба отворено информисати да је он у ствари особа која одређује темпо и садржај испитивања.

- ▶ Потребно је да сведок да обиље детаља и обави већи део комуникације. Ако се то сведоку не саопшти директно, он неће аутоматски саопштавати детаље, јер су га године искуства у комуницирању научиле да давање детаља није потребно и да је непристојно доминирати током комуникације.
- ▶ Инструкција „Кажите све“ подстиче сведока да изјави све што памти без икакве селекције, чак и ако мисли да детаљи нису важни, да су тривијални, или ако не може да се сети у потпуности свих аспеката догађаја.

ПОКРЕТАЊЕ И ПОДСТИЦАЊЕ ДАВАЊА ИСКАЗА СВЕДОКА

- ▶ У овој фази разговора истражитељ треба да покрене и подржи непрекидани исказ сведока користећи постављање питања као што су „Да ли се још нешто десило?“, „Имате ли још нешто да кажете?“, „Можете ли да ми то испричате и на други начин како бих боље разумео?“, Глаголи попут „реците“ и „објасните“ ће бити корисни. Наводи који се користе у овој фази не би требало да садрже информације познате истражитељу у вези са релевантним догађајем, које сведок још није споменуо.
- ▶ Битно је не прекидати сведока питањима током његовог исказа. Питања треба чувати за касније. Кратке белешке које прави истражитељ се препоручују у овој фази. Међутим, уколико истражитељ сувише бележи, то може збунити сведока и омести ток његовог присећања и излагања.
- ▶ У ситуацији када треба да се присете негативних догађаја које доживљавају емоционално, за сведоке је много лагодније да се баве прво периферним питањима и да на централна пређу када су на то спремни, а истражитељ треба да се одоли изазову да „пређе на суштину ствари што пре“.
- ▶ Такође треба да одоли и искушењу да проговори чим сведок прекине да прича. Треба да толерише паузе у његовом излагању, укључујући и оне дуже, као и тишину. Треба да буде толерантан и према информацијама које саопштава сведок, а чине му се као понављање или као ирелевантне.
- ▶ У овој фази потребно је користити активно слушање, односно ставити до знања сведоку да је истражитељ примио информације које је он саопштио. Једна од техника активног слушања којом се ово постиже је такозвано „враћањем“ сведоку онога што је управо рекао. На пример, када сведок каже: „Нисам био задовољан кад је то учинио“ истражитељ каже: „Није Вам се то допало“. Испитивач треба да буде свестан опасности да подсвесно или свесно одобрава или не одобрава управо добијене информације од сведока и да је избегне.
- ▶ Одговарајуће невербално понашање током испитивања је подједнако важно за успешно испитивање као и вербалне инструкције. Неопходно је да истражитељ има свест да његово понашање може утицати на понашање сведока, а то може укључивати: поштовање личног простора особе, распоред седења који није оријентисан на начин који ствара утисак конфронтације, подржавајући тон и сл.

ИСПИТИВАЊЕ

- ▶ У току давања слободног исказа већина сведока неће моћи да се сети свега релевантног. Зато је веома корисно да испитивач постави одговарајућа питања која ће помоћи присећање.
- ▶ Испитивачи треба у потпуности да разумеју да постоје различите врсте питања која се разликују по томе колико су директивна.
- ▶ Пре него што поставе сведоку било каква питања, корисно је за испитивача да обавести сведока да ће им сада постављати питања на основу онога што су већ комуницирали у току давања исказа, како би се проширило и појаснило речено.
- ▶ Такође је корисно да се понове основна правила поменути у првој фази разговора. На пример, корисно је објаснити сведоку да су детаљи потребни, да је то тежак задатак, који захтева много концентрације и да је прихватљиво да одговори на питање са „не знам“ или „не разумем“.

ВРСТЕ ПИТАЊА

Различите врсте питања производе различите врсте одговора по питању квалитета и опширности и неопходно је да се поједине врсте питање користи у правилном редоследу. Фаза испитивање треба, кад год је то могуће, да отпочне са отвореним питањима, а затим да се настави, ако је потребно, специфичним затвореним питањима. Постоје неке врсте питања која имају тенденцију да произведе погрешне информације и њих треба избегавати.

ОТВОРЕНА ПИТАЊА

Отворена питање су најбоља са становишта прикупљања информација (тј. добијају се квалитетне информације). Зато ова врста питања треба највише да се користе током интервјуа. Отворена питања су формулисана на такав начин да сведок даје одговор без ограничавања, што му заузврат омогућава да контролише ток информација у току разговора. Овај стил испитивање такође смањује ризик да ће испитивач да наметне своје гледиште сведоку. Отворена питања изазивају одговоре сличне онима добијеним у исказу, који су најпрецизнији облик присећања. Отворена питања се такође могу користити да сведок елаборира непотпуне информације које је дао у исказу.

Примери ове врсте питања почињу фразом „Реците ми“ или „Опишите“:

„Рекли сте да сте били на месту инцидента јутрос. Реците ми све чега се сећате.“

„Рекли сте да је тамо био човек са ножем. Опишите га.“

СПЕЦИФИЧНА – ЗАТВОРЕНА ПИТАЊА

Затворена питања су она која омогућавају само релативно узак спектар одговора. Специфична затворена питања су други најбољи тип питања и треба да се користе за добијање информација које нису добијене од сведока у исказу употребом отворених питања. Ово због тога што употреба специфичних затворених питања омогућава истражитељу да контролише интервју и минимизира давање небитних информација. Међутим, ова питања могу довести до пасивности сведока, смањења њихове концентрације и слабијег присећања. Такође, затворена питања могу да изазову више нетачних одговора од отворених. Отворена питања су стога боља, јер доносе потпуније и тачније одговоре.

На пример, ако је сведок у опису починиоца изоставио боју косе; затворено питање би могло бити: „Да ли му је коса била плава?“

ПИТАЊЕ „ЗАШТО?“

Мада може да доведе до одговора, такође може створити нове проблеме, нарочито ако тражи објашњење понашања. Људи често не знају сигурно што је њихова мотивација, а камоли шта мотивише друге. На питање: „Зашто је он то урадио?“ сведок никако не може одговори са потпуном сигурношћу нити тачношћу. Поред тога, питање „зашто“ такође има тенденцију да изазива осећај кривице. Жртве често делимично саме криве себе за оно што се десило и ово питање може ојачати такво њихово веровање. То неће помоћи испитиваном нити процесу присећања.

ПИТАЊА ОГРАНИЧЕНОГ ИЗБОРА

Ову и следећу врсту питања би требало избегавати ако је икако могуће и користи их само као последње средство. Оваква питања нуде сведоку само мали број одговора од којих мора да бира само један. Могуће је да међу понуђеним опцијама ни не буде тачног одговора (нпр. „Да ли је имао пиштољ или нож?“). Резултат ове врсте питања може бити и да сведок „погађа“ одговор. Људи, такође, могу да одговоре потврдно, а испитивач тада може само да нагађа на који одговор се то односи или да преформулише своје питање.

ВИШЕСТРУКА ПИТАЊА

Вишеструка питања су она која питају о неколико ствари одједном. На пример: „Да ли сте га видели? Где је био? Како је био обучен?“ Главни проблем са овом врстом питања је да људи не знају на који део да одговоре. Сведок мора да се присећа свих потпитања док покушавао да евоцира потребне информације да одговори на свако од њих. Штавише, када сведок и одговори на такво питање, долази до неспоразума

јер испитивач не зна на које потпитање се односи одговор. Мање очигледни примери ове врсте питања укључују она питања која се односе на више ствари одједном, на пример: „Како су они изгледали?“ Ово питање тражи од сведока да опише више људи и на тај начин не само да може да ограничи количину информација о појединим особама, већ, такође, може да збуни саговорнике и изазове неспоразуме.

СУГЕСТИВНА ПИТАЊА

Сугестивно питање је оно које сугерише одговор или претпоставља чињенице које су вероватно спорне. Да ли ће питање бити схваћено као сугестивно зависи не само од природе питања, већ и од онога што је сведок већ рекао у разговору. Сугестивна питања могу не само да утичу на одговор, већ и значајно да искриве меморију сведока у сугерисаном правцу. Из тих разлога, сугестивна питања треба да се користе само као последње средство, када све остале стратегије испитивања нису донеле никакав резултат. Осим тога, сведоци који не дају искривљену информације као одговор на таква питања ће вероватно бити иритирани питањима која сугеришу очевидни одговор, посебно ако знају да је одговор нетачан.

ФОРМУЛАЦИЈА ПИТАЊА

- ▶ Испитивач треба да прилагоди језик сваког појединачног питања сведоку и да избегава граматички сложена питања.
- ▶ Испитивач би, такође, требало да избегава питања са двоструким негацијама.
- ▶ Кључно је да питања буду максимално кратка и једноставна, као и да обухватају само једну ствар по питању.
- ▶ Уколико испитивач тражи разраду онога што је сведок помињао у свом исказу, треба да користи исте речи које је сведок користио у највећој могућој мери.
- ▶ Негативне формулације, такође, треба избегавати, јер оне сугеришу и често и добију - негативан одговор (на пример: „Не можете да се сетите. Зар не?“).
- ▶ Поред тога, жаргон и техничку терминологију не треба користити јер смањују самопоуздање сведока и могу да га дистанцирају. Штавише, испитивани може само одговорити потврдно да би избегао непријатност ако не разуме.
- ▶ Специфична затворена питања не би требало поновити „реч по реч“, јер сведок може да помисли да је њихов први одговор био нетачан и сходно томе да промени одговор. Када на питање сведок није одговорио или одговор није јасан, питање треба да буде преформулисано, а не поновљено.
- ▶ Такође, ако сведок није био у стању да одговори на низ питања заредом, испитивач треба да пређе на лакшу групу питања, уз кратке паузе у међувремену да сведок не би изгубио самопоуздање.

ПОСЕБНА ОСЕТЉИВОСТ

Концепт посебне осетљивости потиче из социјалних наука још из периода седамдесетих година прошлог века. Од тада се појам проширио на бројна друга подручја па и на правосуђе, а у употребу су ушли и алтернативни термини истог значења: вулнерабилност, осетљивост, рањивост, посебна рањивост.

Вулнерабилност означава:

- Подложност штети од спољних утицаја
- Низак капацитет да предвиди опасност, носи се са њом, одупре јој се и опорави се од њеног утицаја
- Без одбране, небезбедан, несигуран (унутрашња вулнерабилност); изложеност ризику, шоку (спољна вулнерабилност)

Дефиниција рањивости у завршном документу Самита судства о приступу правди (Бразил, 2008) нешто је детаљнија и прилагођена је овом контексту. Осетљиве особе су дефинисане као оне којима је, због узраста, пола, физичког или менталног стања или због друштвених, економских, етничких и/или културних околности, посебно тешко да у потпуности остварују своја права пред правосудним системом као што им припада по закону. Следећи фактори идентификовани су као они који могу представљати узроке рањивости: узраст, инвалидитет, припадности староседелачким заједницама или мањинама, виктимизација, миграција и интерно расељавање, сиромаштво, род и ускраћивање слободе. Ипак, наглашено је да одређивање конкретних вулнерабилних група у свакој земљи зависи од њихових специфичних карактеристика, па чак и од нивоа друштвеног или економског развоја.

По својим карактеристикама вулнерабилност је вишедимензионална (изражена у различитим сферама – физичка, социјална, економска, итд.), динамична (стално промењива), присутна на различитим нивоима (лична, породична, групна, на нивоу организације, на нивоу заједнице) и зависна од конкретног окружења.

Степен осетљивости сваке особе у одређеној ситуацији одређује се као збир три фактора:

$$\text{РАЊИВОСТ} = \text{ИЗЛОЖЕНОСТ} + \text{ОТПОР} + \text{ОТПОРНОСТ}$$

При томе изложеност значи постојање опасности по себе и имовину; отпор обухвата мере предузете да се спречи, избегне или смањи губитак; а отпорност представља способност да се поврати у претходно стање или постигне жељено стање после негативног догађаја. Отпорност или резилијентност базира се на четири капацитета који омогућавају особи да издржи, превлада и/или адаптира се на штетне утицаје. Први је диверзификација тј. капацитет индивидуе да различито поступа у ситуација-

ма негативних спољних утицаја што повећава шансу позитивног исхода по њу. Други капацитет су људски и финансијски/материјални ресурси, који омогућавају индивидуи да се избори са тешкоћама. Затим следи капацитет за коришћење прилика, тј. за налажење и искориштавање позитивних могућности чак и у најнегативнијим околностима. И последњи капацитет је опорављање од штете – способност јединке да и поред претрпљених негативних утицаја надокнади штету, опорави се, поврати свој претходни статус и стање и тиме спречи да претрпљена штета буде трајна. И рањивост и њена супротност, отпорност, одређене су физичким, срединским, друштвеним, економским, политичким, културним и институционалним факторима, што значи да стално варирају и морају се посебно процењивати у сваком случају

Када рањивост посматрамо са индивидуалног аспекта, свака особа кроз живот постаје мање или више рањива. Степен рањивости и отпорности одређен је различитим факторима – личним карактеристикама, ситуационим одредницама, животним догађајима, врстом окружења итд. Ако ови фактори погодују јачању отпорности јединке називају се заштитни фактори, а ако су негативни и воде повећању вулнерабилности сврставају се у факторе ризика. Бројни фактори обе врсте су већ утврђени истраживањима. На пример, недостатак саосећања, бескућништво, рано напуштање школе, недоследна дисциплина у породици, васпитање без топлине и осећања, злостављање или запостављање од стране старатеља, познати су фактори ризика. Са друге стране, блискост у породици, емпатија, вештине решавања проблема, оптимизам, успех у школи, хармонија у породици, сигурна и стабилна породица, подржавајући однос са одраслима, снажне породичне норме и морал снажни су заштитни фактори.

ЗКП идентификује следеће факторе који могу да учине сведока посебно осетљивим: узраст, здравствено стање, пол, животно искуство и начин живота.

Узраст као детерминанта рањивости указује на чињеницу да су деца, млади и старије особе осетљивије од остатка популације, како услед недостатка капацитета, тако и услед веће изложености ризику и зависности од других. Међу децом, она из урбаних сиромашних средина су посебно вулнерабилна, а затим деца из руралних средина.

Здравствено стање повећава рањивост у случају особа са инвалидитетом, особа са тежим физичким и психичким обољењима или пацијената у институцијама, како због самог оштећења функција, маргинализације, тако и због вероватнијег сиромаштва и зависности од других.

Род/пол директно утиче на рањивост у смислу да жене генерално, у односу на мушкарце, имају мањи приступ ресурсима и капацитетима да смање своју вулнерабилност. Са друге стране, мушкарци су мобилнији и слободнији у коришћењу времена у односу на жене које су лимитиране репродуктивним дужностима. Жене су вулнерабилније и на родно засновано насиље. Ипак, индивидуалне разлике и међу мушкарцима и међу женама су велике и о нечијој

вулнерабилности не треба закључивати на основу стереотипа. Додатно, род није бинаран, већ укључује посебно вулнерабилне мањинске групе о чијим потребама и интересима је потребно водити рачуна.

Животна искуства која одређују повећану осетљивост обухватају искуство дискриминације на основу било ког личног обележја, поготово вишеструке дискриминације, искуство насиља, дисфункционална породица, злостављање, занемаривање, претходно негативно искуство са правосудним системом, полицијом, као и позиција жртве. Утицаји оваквих животних искустава су веома индивидуални и треба избећи стереотипно гледање на сведоке. Ипак, чак иако сведок није посебно осетљив услед оваквих животних искустава, сензитивност на ове теме треба да спречи осуђивачко гледање на сведока и понављање претходних животних искустава дискриминације и насиља.

Начин живота, такође чини неке особе посебно вулнерабилним сведоцима. На пример религија - одређени обичаји, норме, веровања (верски празници, постови, верске обавезе и забране) могу да утичу на понашање или спрече сведока да учествује у кривичном процесу. Исто тако и културне норме карактеристичне за одређене заједнице могу отежати улогу сведока, на пример, стид је честа препрека за сведоке, поготово у вези сексуалних злочина. Нерешено питање докумената или тешка материјална ситуација на други начин могу да учине сведока вулнерабилним у сусрету са правосудним системом.

Негативне последице вулнерабилности за сведока или жртву, који не добију посебан прилагођен третман у кривичном поступку могу бити веома озбиљне и обухватају:

- **Виктимизацију сведока** – када окривљени нанесе штету сведоку јер је овај имао намеру да сведочи против њега
- **Секундарну виктимизацију жртве** – када само пролазак жртве кроз кривични процес до те мере не уважава њене интересе да јој наноси штету и чини је жртвом на нови начин
- **Ревиктимизацију** - када окривљени поново нанесе штету жртви у току процеса
- **Даљу вулнерабилизацију** – даљи пад капацитета, отпорности и пораст рањивости сведока услед негативних утицаја процеса на њега
- **Силазну спиралу вулнерабилности** – комбинација неких или свих горњих последица која доводи до рапидног погоршања стања сведока или жртве због вишеструких штетних последица укључености у кривични поступак.

Преговарање са окривљеним о споразуму о признању кривичног дела

ДОНОШЕЊЕ ОДЛУКА

Законик о кривичном поступку одређује каква врста и квалитет одлуке окривљеног о споразуму о признању кривичног дела је потребна суду. Од директног интереса за психолошке процесе доношења одлука је квалификација врсте споразума који је прихватљив за суд у овом погледу. Тако закон каже да је споразум прихватљив ако:

- је окривљени свесно и добровољно признао кривично дело, односно кривична дела која су предмет оптужбе;
- је окривљени свестан свих последица закљученог споразума, а посебно да се одриче права на суђење и да прихвата ограничење права на улагање жалбе против одлуке суда донесене на основу споразума;
- постоје и други докази који нису у супротности са признањем окривљеног да је учинио кривично дело.

Оваквим одређењем, Законик заправо налаже да признање буде свесна, добровољна и информисана одлука, а то подразумева психолошке процесе најквалитетнијег доношења одлука.

Најквалитетније одлуке у било којој сфери живота и у било којој ситуацији доносе се путем процеса избора једне од опција, која има за крајњи циљ остварење неког жељеног стања тј. од које се очекује да ће као крајњи резултат донети остварење неког жељеног стања. Кључан услов да би се уопште приступило одлучивању јесте да особа у потпуности зна/освести и разуме циљ који жели да постигне у датој ситуацији. Тек када је познат циљ онда је могуће донети квалитетну одлуку у којој ће бити садржан начин и пут решења проблема који ће довести до жељеног циља. Само одлуке које укључују планирање, дакле узимање у обзир дугорочних (а самим тим и краткорочних) циљева, најквалитетније су јер се тиме узимају у обзир животни циљеви и остварују се преко „малих корака“. Тиме се преузима контрола над својим животом, чак и у најнеповољнијим ситуацијама. Таквим одлукама особа остаје доследна себи и својим вредностима, жељама и тежњама и тако смањује негативне последице одлука које је донела (нпр. могуће кајање, жаљење, промену мишљења, огорчење, разочарење у себе и сл.).

Најквалитетније одлучивање захтева способност за доношење квалитетних одлука тј. спремност особе на правилну обраду великог броја расположивих информација. Основни предуслови за квалитетно доношење одлука су да особа има све релевантне информације и да има довољно времена на располагању да их обради, као и капацитете да их обради на најбољи начин. Идеал рационалног одлучивања подразумева:

- Коришћење свих потребних информација (уместо само неких, које су префериране из било ког разлога; како се то често догађа)
- Идентификацију и упоређивање свих могућих опција и њихових краткорочних и дугорочних последица, односно утицаја на животне циљеве и планове
- Доношење одлука на темељу егзактних чињеница, знања и информација, а минимизирање утицаја заблуда, грешака и незнања
- Утемељеност на рационалном аналитичком приступу.

У реалности процеси, доношења одлука најчешће нису идеални, чак и ако особа томе свесно тежи. По правилу, квалитет процеса одлучивања и донесене одлуке зависиће од комбинације фактора: преферираног личног стила одлучивања особе, специфичних тешкоћа у одлучивању са којима се особа суочава у датој ситуацији и мање или више типичних грешака које особа прави приликом одлучивања.

Свака особа има свој преферирани лични стил одлучивања, без обзира да ли је тога свесна или не. Он може бити логички/рационалан (о коме смо говорили), али може бити и интуитивни (без свесне аналитичке обраде информација, већ свест постоји само о крајњој одлуци), имитирајући (по угледу на друге важне особе или на друге особе у сличној ситуацији, али без праве анализе значења постојећих опција за онога ко доноси одлуку), фаталистички (бирајући опцију која се из било ког разлога сматра већ судбински предодређеном за особу, уместо бирања опције која би била најбоља), импулсивни (према тренутном нахођењу, осећању тј. импулсу, потпуно без рационалне анализе), тестирање могућих опција (привремено „прихватање“ сваке од опција, уживљавање у њих и одлучивање на основу тог искуства), одлажући (доношење одлуке као и свако размишљање у правцу коначне одлуке се одлаже до крајњих граница и тада се одлука доноси на пречац, без праве анализе), двоумљењем (сваки час се доноси одлука, али се она убрзо и мења и то више пута, док нека од њих не постане коначна услед саме ситуације када више нема могућности за промену одлуке) и тако даље.

Како се види из описа, нису сви лични стилови једнако адекватни и не обезбеђују једнако квалитетне одлуке и битно је да особа освести сопствени лични стил одлучивања да би га кориговала ако постоји потреба. Специфичне тешкоће у одлучивању са којима се особа суочава у датој ситуацији најчешће су: нетачне или непотпуне информације и савети, стрес и брига које узрокују финансијски, породични и други проблеми, очекивања других без обзира да ли их особа доживљава као притисак да им удовољи или као иритацију којој се супротставља, емоционалне блокаде (конфузија, страх, депресија, унутрашњи конфликти), особине личности попут несигурност, неодлучности, пасивности, зависности и различити спољашњи притисци - фактори који врше утицај на особу да (не)донесе одлуку. Што је ситуација тежа, а одлука значајнија за особу, то је и већа вероватноћа да неће бити присутна само једна тешкоћа већ и читав низ њих. На пример окривљени треба да донесе одлуку

о споразуму о признању кривичног дела за које следи казна дугогодишњег затвора; његова породица од њега очекује да прихвати споразум како би се проблем што пре решио; тужилац и бранилац му предлажу/саветују исто мада он не разуме заиста правну терминологију, није ни навикао самостално да доноси велике животне одлуке, а уз све то је под великим стресом, конфузан и депресиван, оптерећен егзистенцијалним страховима и бригама и има тешкоће да рационално размишља и одлучује о својој ситуацији.

Ситуацију доношења рационалних одлука компликује и постојање типичних грешака које особа прави приликом одлучивања. Навешћемо само неколико грешака, које су најчешће и најрелевантније за окривљене пред одлуком о признању кривичног дела:

- **Грешка претеране самоуверености** - по правилу особе, па и окривљени имају тенденцију да прецењују своју информисаност, знање и разумевање. Другим речима, претерано су самоуверене у овом погледу, а то за окривљене значи да не владају свим потребним информацијама за доношење одлуке, мада мисле да владају.
- **Грешка избегавања/преферирања ризика** – неке особе у доношењу одлука једноставно преферирају опције већег или мањег ризика баш због степена њихове ризичности, а без логичке рационалне анализе опција, често чак и без свести о томе зашто бирају опције одрешене ризичности.
- **Грешка ескалирајуће посвећености** – тенденција да се особа све више и више приклања стварима у које је уложила времена, труда, енергије иако се покаже да није била у праву. Особа остаје на првобитном курсу само зато што је у њега већ инвестирала, а не зато што је исправан и најбољи за њу.
- **Грешка доступности информација** – тенденција да се одлуке базирају на најдоступнијим, најјаснијим, најједноставнијим и најразумљивијим информацијама, уместо на свим релевантним информацијама. Искључивање теже доступних информација чини одлучивање мање рационалним, а одлуку мање квалитетном.
- **Грешка пројектованог/лажног консензуса** – тенденција да особе пројектују/преувеличавају степен у коме други мисле као они и сложили би се са њима. Чини им се да је консензус са њима много већи и вероватнији него што у реалности јесте, што је у основи нетачно и чини одлуке базиране на оваквом ставу нерационалним.

У свим овим областима могуће је учење и јачање капацитета, па ће тако стечене вештине одлучивања особа усавршавати и њен лични стил одлучивања и способност превазилажења тешкоћа у одлучивању и њену склоност ка грешкама у одлучивању и приближавати њено одлучивање идеалу рационалног.

Истраживања о одлучивању окривљених о споразуму о признању кривичног дела такође, доследно потврђују наведене правилности. И ови окривљени налазе да је одлучивање о споразуму за њих збуњујуће и оптерећујуће. Даље, упркос другачијој перцепцији, окривљени у овој ситуацији најчешће не разумеју процесе, институ-те, последице, процедурена основу којих и у вези са којима би требало да донесу одлуку. Овај део налаза је посебно важан јер указује на суштински недостатак капа-цитета већине окривљених да донесу квалитетну и рационалну одлуку о признању кривичног дела.

Овај део истраживања је методолошки чврст јер се не темељи само на само-проце-ни знања и разумевања и исказу окривљеног, већ на објективној провери њиховог схватања. Пошто нису довољно рационалне, одлуке окривљених су мотивисане до-минантно избегавањем ризика и страхом. Чак и невини из ових разлога пристају на споразум о признању кривичног дела – због страха од веће казне и ризичног судског процеса. Додатно отежавајуће за окривљене је то што се осећају као да су под притиском да пристану на споразум, без обзира да ли се притисак реално врши на њих или не.

Укупно гледано, потребни повољни услови за најквалитетније рационалне одлуке о признању кривичног дела код свих окривљених нису задовољени јер морају брзо да их доносе, у стресним стањима, оне ће имати значајне или чак пресудне после-дице за њих и окружење, а немају довољно времена за обраду информација, нити у потпуности разумеју њихово значење. Посебно, вулнерабилнијим особама - сиромашнијима, неискуснијима, мање образованима је још теже, односно ситуација за њих је још неповољнија.

Учесници у преговорима и њихове улоге

ЗКП у чл. 313 до 319 регулише питања у вези са споразумом о признању кривичног дела. Из ових чланова идентификујемо низ учесника у процесу постизања споразума о признању кривичног дела: окривљени, тужилац, бранилац, судија и полиција.

Мање или више експлицитно ЗКП препознаје и улоге односно циљеве различитих учесника. Формално, сваки учесник има своју дефинисану улогу, односно циљ који треба/жели да постигне да би се постигао прихватљив споразум о признању кривичног дела.

-
- Циљ окривљеног је добијање најбољег тј. најповољнијег споразума.
-
- Бранилац има улогу да заступа окривљеног и да, такође, постигне добијање најбољег споразума за свог клијента.
-
- Улога и циљ тужиоца је постизање најправедније санкције у случају учињеног кривичног дела, а с обзиром на мање или више сарадљив став окривљеног.
-
- Судија има улогу да обезбеди постизање легалности споразума и пресуде.
-
- Коначно, полиција, иако нема директну улогу у преговорима о самом споразуму, има кључну улогу у обезбеђивању доказа о стварној кривници окривљеног што је један од неопходних услова за прихватљив споразум.
-

Поред ових, формално одређених улога и циљева у постизању споразума, сваки од учесника може да има и читав низ других циљева и намера, који могу значајно да утичу на његово учешће у преговорима о признању кривичног дела. Навешћемо само неке најчешће неформалне циљеве учесника у преговорима:

-
- Окривљени, поред добијања најповољнијег споразума, може бити мотивисан и извесношћу казне тј. избегавањем ризика, уштедом времена, уштедом новца, избегавањем укључивања других особа, избегавањем публицитета, избегавање суђења/стреса, чувањем своје приватност, итд.
-
- Бранилац поред постизање најбољег споразума за свог клијента, може бити заинтересован и за уштеду времена, избегавање ризика суђења, умањење казне због сарадње, доказивање својих капацитета, добре односе са тужиоцем, медијаторску позицију између тужилаштва и окривљеног и сл.
-
- Циљеви тужиоца поред постизање најправедније санкције у случају учињеног кривичног дела, могу бити и уштеда времена и новца за систем, сигурна пресуду, већи број решених случајева, мање рада на случају, итд.
-
- Судија може поред обезбеђивања легалности споразума и пресуде бити заинтересован и за брже решавање случајева, мање улагања времена у случај, сигурну пресуду и сл.
-
- Осим да обезбеди доказе, мотивација полиције је и да се постигне осуда окривљеног на основу прикупљених доказа, итд.
-

И формални и неформални циљеви чине преговарачку позицију свакога од учесника и стога их је битно упознати. Формални циљеви чиниће видљиву, површинску позицију - основни став сваког учесника у преговорима о споразуму. Неформални циљеви чине дубље нивое – интересе и потребе преговарачких страна и, у одређеном смислу, су значајнији од позиција. Упоредњем формалних и неформалних циљева можемо приметити и да је преклапање циљева и интереса у неформалном делу знатно веће него у формалном где позиције делују непомирљиво.

Преговарање је процес комуникације у више фаза дизајниран тако да се постигне договор око спорног питања. Сваки метод преговора може бити оцењен по три критеријума: требало би да доведе до доброг споразума, требало би да буде ефикасан и требало да побољша или бар не погорша однос између страна.

Успешан процес преговарања обично се води у четири фазе:

1. ПРИПРЕМА

Припрема за разговоре обухвата процену за обе стране:

- Слабости и снага
- Позиција, интереса и потреба
- Ризика на које су спремни
- Уступака на које су спремни
- Уступака који не долазе у обзир
- Могућих споразума и опција које не долазе у обзир
- Очекиваних и планираних потеза и контрапотеза

2. РАЗМЕНА ИНФОРМАЦИЈА

- У овој фази фокус треба ставити на заједничке интересе, не на позиције. Треба тражити додирне тачке и заједничке основе за почетак преговарања.

3. ПРЕГОВАРАЊЕ

- Преговарачки став може бити: благ - учесници су сарадници, а циљ је договор или оштар - учесници су противници, а циљ је победа. Код ситуације преговора и споразуму о признању кривичног дела, корисније је и продуктивније да став буде сараднички, благ него анихилаторски.
- Поред општег конструктивног става корисно је и имати вештине ублажавања конфликта и избегавања манипулативних тактика.

4. ДОГОВОР

- Постоје различити модели и типови жељених исхода преговора, а у ситуацији преговора о споразуму о признању кривичног дела, компромис је једино пожељно решење. То и јесте смисао овог института – да обе стране учине неки уступак, како би оствариле неки жељени циљ.

Аутор:

Јармила Бујак Станко

дипл. психолог, психотерапеут

3.11 | Примена психолошких сазнања при процени веродостојности исказа сведока

У већини случајева извршиоци при извршењу кривичних дела не остављају за собом довољно биолошких доказа који би показали да је сведок погрешно.

У САД само неколико хиљада случајева буде решено применом ДНК анализе, док се преосталих десетак хиљада случајева базира на идентификацији извршиоца од стране сведока. Дакле, потреба за поузданим сведоцима није се знатно смањила доступношћу ДНК анализе. Случајеви у којима је прави извршилац откривен применом ДНК анализе су скоро искључиво случајеви силовања, јер се биолошки докази могу директно приписати извршиоцу који их је за собом оставио на месту извршења кривичног дела.

Међутим, перцепција и памћење нису савршени и на њихову тачност утичу различити фактори. У криминалним ситуацијама могућност појединца да детаљно опише збивање или поуздано опише или идентификује извршиоца је значајно ограничена већ самим карактеристикама ситуације. Криминалну ситуацију најчешће карактеришу:

- брзина
- покрети
- велики број подражаја који доводе до информацијског преоптерећења сведока
- чињеница да извршилац није познат сведоку
- снажне емоције (изненађење, страх).

Истраживање Катлера и Пенрода (1995) показало је да је од 536 испитаника који су суделовали у симулираној “пљачки”, њих 42% неколико сати касније на основу фотографије тачно идентификовало извршиоца, док је 36% испитаника погрешило. У

истраживању која су укључивала пљачке и кривична дела са елементима физичког насиља, Фарингтон и Ламбер (1993; према Капардис, 2001) су показали да је:

- опис извршиоца од стране жртве допринео хапшењу извршиоца у 2% (пљачке) односно 14,7% (кривична дела са елементима насиља) случајева;
- опис извршиоца од стране сведока допринео је хапшењу извршиоца у 6,7% (пљачке) односно 13,3% (кривична дела са елементима насиља) случајева.

Иако нема потпуно тачног одговора на питање у ком степену су сведоци грешили приликом идентификације, Велс (2003) наводи да истраживања у реалним условима показују, да сведоци у 20-25% случајева приликом препознавања одаберу особу за коју се зна да није извршила кривично дело (тзв. „лажног“ осумњиченог који се уврштава у линију за препознавање). Та процена од 20-25% погрешних идентификација је конзервативна процена зато што полиција обично бележи погрешне идентификације (тј. идентификације „лажних“ осумњичених) као одговоре „сведок није могао идентификовати осумњиченог“, што се касније рачуна као да нема идентификације, а не као погрешна идентификација.

Могућност разликовања поузданих од непоузданих сведока

Особе које опажају само су до одређеног степена способни разликовати веродостојне од неверодостојних сведока. То се дешава у просеку у око 50-60% случајева (50% случајно погађање – ниво просека).

Истраживања су показала да су порота и судије само до одређеног степена способни разликовати веродостојне од неверодостојних сведока чак и кад су им описани услови у којима је опажено кривично дело, тј. у просеку у око 60% случајева (Данинг и Стерн, 1994; према Вре, 1998), што је за само 10% више од случајног погађања.

Бригам и Волкфскејл (1983; Вре, 1998) су испитивали веровања тужилаца, адвоката и полицајаца о тачности идентификације сведока. Када су их питали да процене колики је постотак сведока које су током своје праксе срели тачно идентификовало извршиоца, 84% тужилаца је сматрало да је 90% идентификација било вероватно тачно, док је само 63% полицајаца и 36% адвоката имало такав став.

ЗАКЉУЧАК

- Нисмо прецизни у разликовању веродостојних од неверодостојних сведочења;
- Постоје чиниоци који смањују веродостојност сведочења;
- Тужиоци и судије не воде рачуна о условима опажања кривичног дела, нити о чиниоцима који би могли деловати на веродостојност сведока.

Извори грешака при сведочењу - скуп чинилаца који утичу на веродостојност сведочења

Најопсежнија мета-анализа истраживања чинилаца који утичу на препознавање лица заснива се на 128 истраживања, која укључују 960 експерименталних услова и 16.950 испитаника (Катлер и Пенрод 1995; Нарби, Катлер и Пенрод 1996; Шапиро и Пенрод, 1986; према Вре, 1998). Истраживања су показала да је могуће разликовати 7 подскупова варијабли:

1. стабилна обележја сведока
2. променљива обележја сведока
3. стил презентације
4. стабилна обележја извршиоца - мете
5. променљива обележја извршиоца - мете
6. средински услови
7. чиниоци након догађаја.

1. СТАБИЛНА ОБЕЛЕЖЈА СВЕДОКА

Стабилна обележја сведока нису нарочито корисни предиктори тачности идентификације осумњичених (Шапиро и Пенрод, 1986; Катлер и Пенрод, 1995; Вре, 1998). У ова обележја убрајамо:

- социо-демографска обележја сведока (пол, раса, старост);
- способности (интелигенција, вештине препознавања лица);
- особине личности.

Индивидуалне разлике

- ▶ Жене имају тенденцију слабијег процењивања дужине трајања неког догађаја (Лофтус et al., 1987; према Капардис, 2001);
- ▶ Мушкарци лошије од жена распознају боје тј. чешће болују од далтонизма и оштећења слуха (Хорвиц, 1981; Корсо, 1981; према Капардис, 2001);
- ▶ Жене су лошије од мушкараца у досећању детаља догађаја који су укључивали насиље, али се једнако добро као и мушкарци досећају детаља догађаја који нису укључивали насиље (Клифорд и Скот, 1978; према Капардис, 2001);
- ▶ Млађи (деца) и старији испитаници су мање тачни сведоци (код деце долази до појаве фантазије и конфабулација у исказу (Капардис, 2001);

- ▶ Људи старији од 70 година имају лошије перцептивне способности и памћење – код њих се често јављају дефицити у задржавању информација у краткорочном памћењу, лошије опажају визуалне информације и за удаљене и за блиске објекте. Такође им је умањена и способност разликовања боја (Капардис, 2001);
- ▶ До сада још није довољно истражена повезаност појединих црта личности и веродостојности сведочења (Хоч, 1994; према Вре, 1998). На пример, интроверти, за разлику од екстраверта, максимум побуђености доживљавају раније током дана. Надаље, функционисање памћења варира у зависности од доба дана и типа памћења (на пример, краткорочно-дугорочно, унапред-уназад).
- ▶ Полицајци немају боље памћење догађаја, посебно ако је догађај трајао кратко (Капардис, 2001);
- ▶ Њихово досећање није тачније од досећања цивила, у ствари су склонији лажно-тачним погрешкама (проглашавање невине особе кривом);
- ▶ Полицајци, без обзира на то, показују већи степен сигурности у исправност своје одлуке.
- ▶ Склонији су да некажњиво понашање опажају као кажњиво, тј. извештавају о детаљима повезаним са кажњивим понашањем који нису били присутни.

2. ПРОМЕЊИВА ОБЕЛЕЖЈА СВЕДОКА

- Чиниоци који се могу учити, односно који су подложни тренингу као што је вештина препознавања лица;
- Утицај алкохола или психоактивних супстанци.

2.1 Чиниоци који се могу учити

У САД банкарски службеници се понекад упућују на тренинг препознавања лица са циљем да у евентуалном контакту са пљачкашом усмеравају пажњу на одређена обележја лица како би га касније могли идентификовати. Тренинзи обично укључују две технике:

- Усмеравање пажње на одређена обележја лица (на пример, дебљина и облик обрва, изглед носа, боја очију итд).
- Техника елаборације, тј. закључивање о особинама особе на основу обележја лица (на пример, „Он изгледа као да је склон насиљу“).

Истраживања су показала да су тренинзи који су укључивали само усмеравање на обележја лица релативно неделотворни (Катлер и Пенрод 1995; Малпас, 1981; према Вре, 1998), док је незнатно успешнија техника елаборације (Девин и Малпас, 1985; према Вре, 1998).

2.2 Утицај алкохола или психоактивних супстанци

Што се тиче утицаја алкохола и ПАС на веродостојност сведочења истраживања нису дала доследне резултате, али се може закључити да одређени степен интоксикације умањује способност кодирања и памћења информација (Катлер и Пенрод, 1995). Људска чула су такође мање ефикасна у запажању када је особа уморна, болесна, или рањена.

3. ОБЕЛЕЖЈА ИСКАЗА СВЕДОКА - СТИЛ ПРЕЗЕНТАЦИЈЕ

а) Квалитет описа извршиоца непосредно након КД или памћење детаља

Постоје мала повезаност између тачности идентификације (степен подударања описа осумњиченог са његовим стварним изгледом) и тачности описа, као и између потпуности описа (број детаља даних у опису) и подударности (степен у којем је опис одговарао особи идентификованој на основу препознавања у низу осумњичених) са тачношћу сведока у идентификовању извршиоца КД (Пигот et al, 1990; Велс, 1985; Катлер, Пенрод и Мартенс, 1987; према Катлер и Пенрод, 1995). Дакле, особе које дају тачније описе не препознају извршиоце нужно боље.

б) Доследност у исказу сведока кроз уза стопне или поновљене исказе

Доследност у исказу је лош предиктор тачности идентификације. Уобичајена стратегија тужилаца је дискредитација сведока кроз указивање на недоследности у његову поновљеном исказу; код поротника се може изазвати сумња у општу веродостојност сведока и његово памћење догађаја. (Катлер и Пенрод, 1995; Фишер и Катлер, 1996).

в) Степен сигурности сведока у своју изјаву – разликујемо две врсте сигурности:

1. Сигурност у могућност тачне идентификације („Мислите ли да бисте могли идентификовати извршиоца?“). Сигурност у властиту способност идентификације је лош предиктор стварне тачности идентификације (Катлер и Пенрод, 1995).
2. Исказани степен сигурности приликом идентификације („Колико сте сигурни да је баш ова особа извршила ово КД?“). Између степена сигурности у одлуку и стварне тачности идентификације утврђена је корелација од 0,25. (100 сведока = 50:50) Ботвел, Дефенбахер и Бригам, 1987; према Катлер и Пенрод, 1995).

Ако имамо информацију о степену сигурности сведока у његову одлуку о томе ко је извршио КД, то нам омогућује да повећамо тачност предвиђања на 60:40.

ЗАКЉУЧАК

- Аспекти исказа сведока су лоши показатељи тачности идентификације;
- Наведени чиниоци не би требало да се користе за вредновање тј. процењивање стварне тачности идентификације.

4. СТАБИЛНА ОБЕЛЕЖЈА ИЗВРШИОЦА - МЕТЕ

Стабилна обележја извршилаца која би могла бити повезана са тачношћу њихове идентификације су:

- раса
- пол
- истакнутост телесних обележја (најважнији чинилац који доприноси тачности идентификације)
- привлачност (тачније су идентификована лица која су била изразито привлачна или изразито непривлачна од извршилаца просечне привлачности, Катлер и Пенрод, 1995)

5. ПРОМЕНЉИВА ОБЕЛЕЖЈА ИЗВРШИОЦА - МЕТЕ

Променљива обележја извршиоца су чиниоци који се односе на промене у изгледу извршиоца током времена тј. времена протеклог између извршења кривичног дела и препознавања или идентификације.

а) промене у обележјима лица (фризура, брада)

- Промена фризуре има највећи утицај на тачност идентификације, јер се показало да сведоци приликом давања описа најчешће описују фризуру (27% случајева), затим очи (14% случајева), па нос (14% случајева) и најређе облик лица, 13% случајева, (Вре, 1998).
- Природне промене тј. старење и промене у фризури и дужини браде смањују тачност идентификације (Ври, 1998).

б) маскирање (наочаре, маске, капе)

- Ако извршилац није носио капу током пљачке, тачност идентификације је износила 45%;
- Ако је извршилац током пљачке носио капу, тачност идентификације је пала на 27% (Катлер и Пенрод, 1995).

ЗАКЉУЧАК

- Променљива обележја извршиоца су важни предиктори тачности идентификације, поготово зато што се криминалци током извршења кривичног дела маскирају.

6. СРЕДИНСКИ УСЛОВИ И ОБЕЛЕЖЈА СИТУАЦИЈЕ

а) Трајање дела или време опажања

Дуже време излагања не доводи нужно до веће тачности (иако истраживања потврђују претпоставку да се тачност идентификације повећава са дужином времена проведеног у опажању извршиоца, Капардис, 2001).

б) Осветљење

Сведоци ће се теже досећати догађаја који се десио у сумрак, него догађаја који се десио по дану или по ноћи. Идентификација особе при умереном осветљењу увече, која је опажена ноћу при пуном месецу са удаљености веће од 3 метра, је више него под знаком питања (Капардис, 2001).

в) Уочљивост извршиоца

Што је на месту извршења кривичног дела било присутно више људи то је уочљивост извршиоца мања, а тиме је и тачност његове идентификације лошија.

г) Присутност оружја

Ефект „усмерености на оружје“ - присуство оружја привлачи пажњу због чега се мање пажње усмерава на обележја извршиоца (Лофтус 1979; према Катлер и Пенрод, 1995).

д) Озбиљност злочина

Озбиљност злочина се може операционализовати као количина опасности, материјална вредност штете и укљученост особе у злочин тј. да ли је особа само случајни опажач или жртва злочина. Нема потврде о томе да тачна идентификација извршиоца зависи од ових варијабли (Катлер и Пенрод, 1995).

ђ) Стрес, ниво побуђености

Претпоставка је да стрес има позитиван утјецај на памћење. Присутност насиља води смањењу и тачности идентификације извршиоца и тачности досећања од стране опажача, али тај ефект није конзистентно потврђен (Капардис, 2001).

е) Интеракција расне/полне припадности сведока и извршиоца

Пол и раса извршиоца или сведока сама за себе нема значајан ефект на тачност идентификације, али интеракција пола, односно расе извршиоца и сведока води тзв. међу-расној, односно међу-полној пристраности приликом идентификације. Већа је тачност идентификације извршиоца ако су и извршилац и сведок исте расне припадности, односно ако су истог пола. Дакле, ефект подударарања/различитости пола сведока и извршиоца на тачност идентификације извршиоца је пуно слабији од ефекта расне припадности (Катлер и Пенрод, 1995).

ЗАКЉУЧАК

Ова група чинилаца је важан предиктор тачности идентификације извршиоца, с тим да су потребна додатна истраживања у погледу нивоа побуђености, при чему треба водити рачуна да сама побуђеност може имати различите облике, односно различите последице по тачност идентификације.

7. ЧИНИОЦИ НАКОН ДОГАЂАЈА

а) Време протекло између кривичног дела и идентификације (интервал ретенције)

Ако интервал ретенције није дужи од 4 месеца (од периода када је извршено КД), нема велик утицај на постотак тачних идентификација, али тачност идентификације опада ако је тај интервал дужи од 4 месеца. Дужи проток времена смањује и тачност идентификације и повећава број погрешних идентификација (Катлер и Пенрод, 1995).

б) Прегледавање фотографија

У стварности се пуно чешће користи препознавање на основу фотографија него препознавање *in vivo*, у линији за препознавање. Само прегледавање фотографија не делује на тачност идентификације при препознавању, међутим до потешкоћа долази ако је сведок већ негде пре видео осумњиченог (ТВ, раније препознавање). Претходна познатост особе делује на будућа препознавања, на начин да сведоци чешће одабирају већ виђену особу, била она у том случају извршилац/осумњичени или не. Овај феномен се објашњава тзв. поновљеним ефектом идентификације који се јавља када особа препознаје особу на фотографији, али заборавља околности у којима га је стварно видела (Виргсман *et al.*, 2001; Бригам и Каирнс, 1988; према Вре, 1998).

Проблем који се јавља код препознавања на основу фотографија је да се од сведока често тражи да прегледа велики број фотографија за релативно кратко време (чак и до 500 фотографија на сат). Сведок коме је показана одређена осумњичена особа (путем фотографије, медија) не би смео да сведочи у следећој процедури препознавања. Ако постоје барем два сведока догађаја, један сведок би требало да идентификује осумњиченог на основу фотографије, а други на основу препознавања. У контексту наведеног важно је поменути и тзв. „ефекат оданости“ – када је особа донела одређену одлуку и дала изјаву да је, на пример, у албуму фотографија препознала извршиоца КД. У том случају је мање спремна да касније промени своју одлуку (Кислер, 1971).

в) Промене у контексту

Промене у контексту отежавају идентификацију, односно када се особа познаје из једног контекста, а препознаје у другом контексту. Повратак на место оригиналног контекста у којем је особа виђена (физички или замишљањем сцене злочина током препознавања) повећава тачност идентификације.

г) Информације које сведок добија након самог опажања кривичног дела

Након што је особа опазила кривично дело, полиција ће је интервјуисати о ономе што је видела. Додатне информације о догађају (тачне или погрешне) које сведок сазнаје током интервјуа, доприносе грешкама у памћењу сведока што се означава појмом „ефекат након догађаја“. Друго схватање је да се оригинално памћење сведока не мења (Вре, 1998).

ЗАКЉУЧАК

Наведени чиниоци су потенцијално важни за процену тачности идентификације.

Резиме у вези са чиниоцима који могу утицати на препознавање лица

- Досадашња истраживања не омогућавају прецизан закључак о томе колика је општа тачност идентификација, али може се закључити да погрешке нису ретке.
- Истраживања више говоре о чиниоцима који делују или не делују на тачност идентификације.
- Стабилна обележја сведока (осим узраста) и сама сигурност сведока у своју одлуку су најмање важни чиниоци.
- Од обележја извршилаца, променљива обележја су важна, док су стабилна обележја као што су пол и раса мање важни, али је важна истакнутост појединих обележја извршиоца. Аспекти околине сведочења и чиниоци након догађаја су такође важни чиниоци.

Анализа валидности изјаве/исказа - СВА анализа

Процена валидности изјаве/исказа је део сталне праксе немачких кривичних судова (такође у Аустрији, Холандији, Швајцарској, Шведској, Канади, САД). Процена валидности исказа (СВА метода) темељи се на:

- пажљивом прегледу свих релевантних информација о случају
- информацијама прикупљеним путем разговора са сведоком
- процени садржаја, врсте и начина исказа путем ЦБЦА анализе на основу критеријума
- примени чек-листе валидности којом се прикупљају све расположиве информације о случају
- интеграцији свих прикупљених информација.

СВА анализа се састоји од 4 фазе (Вре, 2008):

- 1. Анализа судског акта** - пажљиво и детаљно прегледавање свих информација које су важне за случај:
 - информације о особи која је предмет расправе;
 - упознавање са његовом историјом.
- 2. Делимично структурисани интервју** чија је сврха да се добије изјава интервјуисаног – сведок даје изјаву слободним стилем излагања, без пожуривања или сугестија онога ко спроводи интервју.
- 3. Анализа садржаја на основу критеријума** (ЦБЦА) са којом се систематски процењује веродостојност изјаве.
- 4. Процена резултата анализе садржаја** на основу критеријума, применом чек листе за процену истинитости изјаве.

1. АНАЛИЗА СУДСКОГ АКТА

Судски акт мора да садржи податке о особи која је предмет расправе. Након анализе судског акта треба да се формулишу хипотезе о томе шта се догодило и шта ће утицати на његове активности у следећим фазама (Конкен, 2004).

2. ДЕЛИМИЧНО СТРУКТУРИСАНИ ИНТЕРВЈУ

Особа својим речима описује догађај који је предмет судске расправе или предкривичног поступка. На непотпуне описе утичу различити фактори. На пример, социјално анксиозне особе осећају се непријатно у присуству странаца и због тога су

ћутљиви. Количина информација коју сведок даје, такође зависи од тематике, јер неки људи тешко говоре о појединим догађајима, због осећања стида. Интервјуисање започиње питањима отвореног типа, на пример: „Шта се догодило?“ „Реците ми шта знате о томе?“. Интервјуисана особа има могућност да слободно говори и сама одлучује о томе колико и шта ће рећи. Одговори на отворена питања су дужи и садрже више важних детаља него одговори на друге врсте питања. Већина упитних питања која почињу са шта, где, када, зашто и ко, могу се класификовати као отворена питања. Током интервјуа су важни позитивни одговори испитивача (на пример, „да“, „аха“), који сведока подстичу да настави причу. Сугестивна питања су проблематична и треба их избегавати, јер доводе до тога да сведок само понавља информације из питања, уместо да по свом сећању одговара на постављена питања (Вре, 2008).

3. АНАЛИЗА САДРЖАЈА НА ОСНОВУ КРИТЕРИЈУМА (ЦБЦА)

Главна компонента методе СВА јест поступак ЦБЦА (анализа садржаја на основу критеријума), која служи за процену истинитости писаних изјава. ЦБЦА је заснована на претпоставци да су особе које лажу оптерећеније због утиска којег стварају, него искрене особе. Њихове изјаве се суштински разликују од изјава искрених особа. Пре анализе се препоручује да се исказ сведока снимим, а затим да се уради и дословна транскрипција истог. Анализира се само садржај изјаве, али не и невербална комуникација (Вре, 2008);

Код ЦБЦА анализе утврђује се (не)постојање 19 критеријума веродостојности. Критеријуми се процењују по тростепеној скали од 0 до 2, где 0 значи непостојање критеријума, 1 значи постојање критеријума, а 2 изразито постојање критеријума. Веродостојност исказа не зависи само од критеријума, него, на пример, и од старости жртве, њеног емоционалног дефицита, друштвених очекивања и начина извођења интервјуа, итд. Присутност критеријума анализе садржаја повећава вероватност да је исказ истинит, међутим, ако критеријуми нису присутни, то не мора нужно значити да је реч о лажном исказу - истинити искази садрже више критеријума него неистинити, лажни искази (Вре, 2008).

1. КРИТЕРИЈУМИ ЗА АНАЛИЗУ ОПШТИХ ОБЕЛЕЖЈА ИЗЈАВЕ - 1, 2, 3 КРИТЕРИЈУМ

Исказ је веродостојан ако је:

- смислено и логички структуриран на начин да су различити делови исказа уклопљени и повезани у целину;
- током изражавања било повремених одступања од главне теме и хронологије догађања (исказ је повремено неорганизован и неструктурисан, а информације се не износе хронолошким редоследом);

- у исказу много детаљних описа који су везани за догађај, као што су описи особа, места, објекта и времена догађања;

ПРИМЕР: „Свуда ме је пипао“, а затим се врати на почетак (на пример, „Када сам га упознала, изгледао је сасвим у реду“), затим дају информације о догађајима који су следили (на пример, „Када је почео да бежи цинично се насмешео“, и онда се поново враћа на почетак догађаја (на пример, „Не би требало да будем толико наивна“).

2. КРИТЕРИЈУМИ ЗА АНАЛИЗУ СПЕЦИФИЧНОГ САДРЖАЈ ИЗЈАВЕ - 4, 5, 6, 7 КРИТЕРИЈУМ

Исказ је веродостојан ако:

- је опис критичног догађаја повезан са другим случајним догађајима, на пример неком рутинском активношћу. На пример, жртва описују да се разбојништво десило на месту где се млади људи окупљају у вечерњим сатима или у време када се старији господин шета улицом;
- је у исказ о критичном догађају сведок укључио најмање још једну особу, осим себе и окривљеног, те се наводе активности или разговори између њих (на пример, „У тренутку кад је моја мајка ушла у собу, престао је да се смешка.“).
- се говор и разговор који су се одвијали током критичног догађаја наводе у изворном облику (на пример, „И тада ме упитао: Је ли то твој капут?“).
- се неочекиване компликације током догађаја односе на непланиране прекиде, ометања, компликације и потешкоће. На пример, сведок напомиње да је током догађаја извршиоцу цурила крв из носа, иако се није ударио.

3. КРИТЕРИЈУМИ ЗА АНАЛИЗУ ПОСЕБНОСТИ САДРЖАЈА ИЗЈАВЕ - 8, 9, 10, 11, 12, 13 КРИТЕРИЈУМ

Исказ је веродостојан ако:

- су описани детаљи стварни, реалистични;
- се наводе необични детаљи који се односе на описе особа, предмета или догађаја, а који се уклапају у контекст. На пример, сведоков опис минђуше у увету извршиоца и помињање да се извршилац поигравао са привеском за кључеве.
- се наводе небитни детаљи које жртва помиње у вези са извршеним кривичног дела, али нису од битног значаја за тужилаштво. На пример, жртва може рећи да је извршилац КД покушао да најури мачку из спаваће собе.

- су тачно репродуковани детаљи али им сведок даје погрешна тумачења односно нетачно их интерпретира (описује детаље које не разуме). На пример, дете описује сексуално понашање одраслог, а то приписује нечем другом, као рецимо отежаном дисању или болу.
- се помињу спољашње асоцијације који се на одређени начин односе на догађај, али нису његов интегрални део. На пример, сведок каже да је извршилац говорио о томе да нема среће са женама.
- исказ садржи описе субјективног психичког стања сведока, односно изјаве о властитим мислима и осећајима током критичног догађаја. На пример, жртва каже да је на почетку било страшно и да је осетила велико олакшање када се све завршило.
- Исказ садржи опис менталног стања извршиоца. Критеријум постоји када жртва описује осећања, мисли или мотиве извршиоца за време догађаја. На пример, „И он је био нервозан, руке су му се тресле“).

4. КРИТЕРИЈУМИ ЗА АНАЛИЗУ САДРЖАЈА КОЈИ СЕ ОДНОСЕ НА МОТИВАЦИЈУ 14, 15, 16, 17, 18 КРИТЕРИЈУМ

Исказ је веродостојан ако:

- у исказу постоје спонтане исправке сведока. На пример, „Носио је црну јакну, извините, јакна је била плаве боје“.
- сведок признаје да се нечега не сећа или да нема знања у односу на неки аспект инцидента. На пример, на постављено питање сведок одговара „Не могу да се сетим“ или „Не сећам се тачно.“
- сведок сумња у властито сведочење односно предвиђање да ће испитивач имати примедбе на истинитост сведочења. На пример, „Знам да ово звучи чудно“; „Ово се чини невероватним, али...“
- је у исказу присутно самооптуживање, тј. жртва помиње детаље са којима изражава лоше мишљење о себи или детаље који се могу против ње користити као оптерећујући доказ. На пример, „Наравно да је глупо, што сам га позвала да дође код мене.“, „Није требало да му верујем“.
- сведок или жртва проналази оправдање за окривљеног, односно умањује озбиљност дела или избегава да га оптужи за кривично дело. На пример, изјава жртве да јој је жао, јер ће извршилац можда бити осуђен, а чини јој се да ништа лоше није хтео урадити.

5. ПРОЦЕНА ДЕТАЉА СПЕЦИФИЧНИХ ЗА КРИВИЧНО ДЕЛО - 19 КРИТЕРИЈУМ

Исказ је веродостојан ако:

- сведок или жртва наводи специфичне елементе кривичног дела, односно детаље типичне за одвијање појединих КД који нису опште познати.

Присуство наведених критеријума повећава вероватноћу да је исказ истинит из разлога што је когнитивно тешко све ове критеријуме измислити и уклопити у постојећи исказ. Дакле, да у исказу имамо:

- НЕСТРУКТУРИРАНУ РЕПРОДУКЦИЈУ
- ПОВЕЗАНОСТ ИЗЈАВЕ СА КОНТЕКСТОМ
- ОПИСЕ ИНТЕРАКЦИЈА
- РЕПРОДУКЦИЈУ ГОВОРА, ИТД.

Особе које говоре истину у суштини се неће бринути о утиску који остављају на испитивача, изузев уколико јој се не верује. Они који лажу обично се труде да дају исказ за који верују да ће на друге људе оставити утисак веродостојности. Чине то на начин да испуштају информације које према њиховом мишљењу могу наштетити имиџу искрене особе. У прилог истинитости исказа говоре информације које нису у складу са стереотипом о истинитости, на пример: спонтани исправци учињени без утицаја испитивача, затим сумња у властито сведочење односно антиципација приредби испитивача о истинитости властитог сведочења (Вре, 2008).

Чек - листа валидности

У наставку примене СВА методе потребно је довести у одговарајући контекст податке прикупљене уз помоћ интервјуа и оне добијене на темељу ЦБЦА анализе. Чек листа валидности представља својеврсну психолошку процену сведока или жртве ради утврђивања степена мотивисаности за давањем лажних исказа. Њен садржај може укључити сазнања о злочину која су добијена другим методама. Уз помоћ чек-листе валидности прикупљају се 4 опште категорије информација (Вре, 2008):

Психолошке особине - процењују се:

- когнитивне способности сведока или жртве
- комуникацијске вербалне способности
- подложност сугестији
- прикладност речника којим се користи за описивање догађаја
- прикладност емоција које изражава током интервјуа.

Карактеристике интервјуа - процењује се:

- да ли интервју вођен на стандардизовани начин
- да ли је испитивач врстом и избором питања као и начином постављања питања утицао на досећање и памћење сведока или жртве,
- процењује се тип постављених питања (сугестивна, наводећа, стереотипна, негативно формулисана)
- општа прикладност интервјуа доби сведока или жртве и њиховим способностима.

Мотивација за исказ - прикупљају се:

- информације са циљем издвајања оних аспеката који би могли утицати на то да сведок или жртва лажно сведочи
- може се радити о притиску трећих особа, групном притиску, утицају одраслих особа високог статуса
- тежњи да се окривљени или нека друга особа заштити
- страх од могуће казне
- лажно сведочење због обећане награде.

Аспекти повезани са истрагом - процењује се доследност информација обзиром на:

- претходне изјаве
- резултат истраге
- медицинске извјештаје
- реалистичност самог догађаја.

Процењује се да ли је већина елемената исказа у складу или у супротности са исказима осталих укључених особа, односно са осталим доказима као и да ли се у исказу налазе елементи који су типични за ту врсту кривичних дела. Коначан резултат анализе допушта да исказ буде квалитативно разврстан у једну од следећих пет група:

- **ВЕРОДОСТОЈАН**
- **ВЕРОВАТНО ВЕРОДОСТОЈАН**
- **НИЈЕ СИГУРНО, НЕ МОЖЕ СЕ ОДРЕДИТИ**
- **ВЕРОВАТНО НИЈЕ ВЕРОДОСТОЈАН**
- **НИЈЕ ВЕРОДОСТОЈАН.**

Резиме

Истинити искази су:

- искази у којима сведок своје сведочење преиспитује због лошег или непотпуног сећања;
- искази који садрже више детаља о самом контексту догађаја, као и опис разговора и интеракције која се дешавала;
- искази који садрже више неважних детаља при описивању догађаја;
- искази у којима су логичне ситуације препричане на неструктуриран или дизорганизован начин.

Да би се проценила валидност сведочења, поред анализе садржаја исказа неопходно је размотрити и друге доказе. Анализом валидности исказа не упоређује се исказ појединца са исказима других особа. Поређења постоје само са осталим подацима о тој особи. Постоји више разлога зашто је потребно појединце упоређивати саме са собом, а не са другим људима. На пример:

- многи поуздани сведоци су јако добри у препричавању догађаја, док други нису;
- неки памте детаље, док су други лошији у томе (многе категорије које процењују кредибилитет изјаве се базирају управо на добром памћењу).

Невербални аспекти комуникације који могу утицати на процену веродостојности исказа сведока

- ▶ Ако је сведок телесно привлачнији, већа је вероватноћа да ће се прихватити њен или његов исказ као веродостојан.
- ▶ На процену веродостојности утиче и тип говора сведока. Ако сведок сигурно и кратко одговара оставити ће бољи утисак. Фразе као што су, на пример, „чини ми се, мислим, ако се не варам...“, честа употреба поштапалица (овај, онај, човече и сл.) дају говору несигурност и смањују прихватљивост таквог сведока.
- ▶ На стварање утиска о некој особи утиче и редослед којим о њој добијамо информације;
- ▶ Први утисак је најважнији, а последњи је најупечатљивији;
- ▶ Очито је да импресију о некој особи формирамо под снажним утицајем првих особина личности које упознамо;

- ▶ Кад чујемо да је нека особа интелигентна, створимо општу слику о њој. Касније информације (на пример, тврдоглава) попримају значење у складу са првим утиском. Тако, на пример, интелигентну особу за коју касније утврдимо да је тврдоглава, склони смо да видимо као упорну.

Невербални знакови лагања

Откривање лагања на основу невербалног понашања није тако једноставан и лак задатак. Не постоји ниједан покрет тела, гестикулација или фацијална експресија, која сама по себи означава лагање. Не постоји универзалан знак лагања нити универзалан профил особе која лаже. Понашање особе која лаже је под утицајем пет чинилаца (Вре, 2008):

- 1) ИНДИВИДУАЛНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ
- 2) МОТИВАЦИЈА ОСОБЕ КОЈА ЛАЖЕ
- 3) СЛОЖЕНОСТ САДРЖАЈА ЛАЖИ
- 4) ЛАГАЊЕ СА ОЗБИЉНИМ УЛОГОМ ИЛИ ПОСЛЕДИЦОМ
- 5) СТИЛ ИНТЕРВЈУИСАЊА.

1. Индивидуалне карактеристике

Невербални лични стил појединца почиње од детињства и изграђује се током живота. Начин на који то чини је у потпуности субјективан под утицајем његовог карактера, темперамента, активности, његовог начина живота, васпитања, интересовања, прошлих искустава итд., што нас у контексту проблематике коју разматрамо наводи на закључак да су знакови лагања особени за сваког појединца (Баић, 2011а; Баић, 2011б; Баић, Баић, 2013а; Баић, Арех, 2015; Екман, 1992; Вре, 2008).

Интровертне особе приликом лагања, које их чини нервознијим, испољавају више покрета, касне у реакцији на постављена питања (дужи период латенције, дуже паузе у говору) и обично се осећају мање пријатно. Ови налази су објашњени са аспекта когнитивне сложености према којој је лагање сложенији когнитивни задатак за интровертне особе из разлога што су исти знатно крући, тиши, повученији, неспретнији и неприлагођенији. Насупрот томе, екстровертне особе су речите, отворене и спретније у социјалним контактима (Баић, Арех, 2015). Постоје многобројни подаци који говоре о томе да су особе које више гледају у очи саговорника виђеније као активније, самопоузданије и доминантније (Вре, 2008).

За жене постоји стереотипно мишљење по коме су оне емоционалнији пол, који чешће изражава и доживљава емоције. Мушкарци и жене више се разликују у фацијалном

и вербалном изражавању емоција, него у њиховом субјективном доживљају (Смит, *et al*, 2003).

У погледу способности лагања постоје особе које добро лажу, који су природно талентоване и особе које „очајно“ лажу и никада не могу да преваре друге. Поједине особе су толико добре или толико лоше у лагању да ни врста лажи ни ситуација нису битни. Они ће увек или успети или бити откривени (Баић, Арех, 2015).

Ниво друштвених вештина обмањивача утиче на уверљивост порука. Вешти појединци способни да прикрију негативна осећања, да уграде емоције у сигнале и да ефикасно одиграју улоге (Риђо, Такер и Трокмортон, 1987).

2. Мотивација особе која лаже

Постоји разлика у понашању оних особа које су мотивисане да лажу од оних које нису мотивисане (Баић, Арех, 2015):

- Када су саморегулаторни напори интензивнији, онда знакови обмањивања постану интензивнији;
- Знакови обмањивања су јаснији у ситуацији када је мотивација повезана не само са успехом у лагању, већ и бригом о самопрезентацији односно перформансу;
- Знакови обмане се више јављају у случајевима када су људи мотивисани да успеју,
- Претпоставља се, иако не нужно, да ће особе којима се суди за неко теже КД, где је забрањена већа казна затвора, изгледати нервозније, него особе које причају упоредиве лажи, када је ризик нижи, као на пример, у случају када им се суди за саобраћајни прекршај.

3. Сложеност садржаја лажи

Сложеност садржаја лажи односи се на питање њене комплексности. Све лажи по свом садржају односно комплексности нису исте (беле, сиве, црне лажи). Успешно формулисање комплекснијих лажи захтева повећани когнитивни напор, посебно због чињенице да се све информације морају фалсификовати и представити као истините и доживљене (Баић, Арех, 2015).

4. Лагање са озбиљним улогом или последицом

Обмањујуће понашање може бити, али и не мора бити под утицајем озбиљног улога или последице. Високи улози неће уплашити сваку особу која лаже. Ијан Хантли који је у Великој Британији био осумњичен за убиство 10-годишње девојчице је током интервјуа показао обрасце понашања који су типични за некога ко интензивно размишља, као што су скретање погледа, дуге паузе у говору, спорији говор и грешке у говору (Вре, 2008).

5. Стил интервјуисања

Стил интервјуисања приликом саслушања односно интервјуисања, може битно утицати на присуство количине знакова који могу сугерисати лаж. Сходно томе, такође може утицати и на вероватноћу да ће испитивач током интервјуисања открити обманујуће понашање. Стога је неопходно да испитивач осмисли когнитивно комплексније интервју како би се повећале шансе за откривање знакова лагања.

Фактори који би могли да се користе при предвиђању знакова лагања или обмане

► Узбуђење

Особе које лажу доживљавају веће неиздиференцирано узбуђење него они који говоре истину (Вре, 2008). Узбуђење се може манифестовати у:

- проширеним зеницама
- чешћим сметњама у говору
- повећаним бројем трептаја
- чешћим поремећајима у говору
- повишеном тону.

► Осећања у тренутку лагања - специфични афект који се доживљава током обмане:

- особе које лажу су више узнемиреније него оне које говоре истину
- могу звучати непријатније
- предложни су осећању кривице и анксиозност, што може бити очигледније у дистанцирању лажова од своје лажне комуникације
- лажови комуницирају на индиректније и евазивније (двосмислено) него они који говоре истину
- мање задржавају контакт очима током интеракције.

► Когнитивни аспекти обмане

- лагање као когнитивно комплекснији задатак;
- већи когнитивни изазов предвиђа се да резултира у дужим латенцијама, већим бројем оклевања у говору, проширеност зеница и мањим бројем илустрација (покрети рукама који прате и илуструју говор).

► Покушај контроле вербалног и невербалног понашања

- покушавај контроле понашања може резултирати знаковима који одају особу, на пример, понашање лажова може изгледати мање спонтано;
- немогућност да контролише све аспекте свог понашања што једнако ефективно може резултирати у вербалним и невербалним одступањима.

Аутор:**др Валентина Баић**

доцент на Криминалистичко-полицијској академији у Београду

CIP - Каталогизација у публикацији - Народна библиотека Србије, Београд

340.13:343.1(497.11)

Водич за примену Законика о кривичном поступку Републике Србије / -
Београд : Пројекат "Имплементација новог Законика о кривичном поступку Републике Србије", 2015 (Београд : Графолик). - 229 стр. : илустр. ; 24 см

Тираж 2.000.

ISBN 978-86-919193-0-6

а) Кривични поступак - Законодавство - Србија

COBISS.SR-ID 217653260

Делегација Европске уније
у Републици Србији

